

P. Kuijt

**Calvijns levenswerk
belicht
vanuit zijn brieven**

deel 2: Op de oefenschool in Straatsburg

B.V. UITGEVERIJ "DE BANIER" – UTRECHT

II. Op de oefenschool in Straatsburg.

Calvijn heeft zijn verblijf in Straatsburg in een brief aan zijn beste vriend Farel een oefenschool genoemd. Dit in tegenstelling tot Calvijns verblijf in Genève van het najaar 1536 tot na Pasen 1538. (Om precies te zijn 25 april 1538.)

Door middel van Farel had de Heere Calvijn geroepen, de herdersstaf in Genève op te nemen, naast de predikanten Couraud, Farel en Viret. Maar na goed anderhalf jaar werden Calvijn, Couraud en Farel, uit Genève verbannen. Viret was kort daarvoor predikant geworden in de aan de overzijde van het Meer van Genève gelegen stad, Lausanne.

We hebben in Deel I de bannelingen Calvijn en Farel gevolgd. Van Bern naar Zürich; van Zürich naar Aarau (predikantenconferentie); van Aarau weer naar Bern. En diep teleurgesteld, vooral ook door het invloedrijke Bern, komen ze in Bazel aan bij de hun sympathieke predikant, Grynäus. Farel wordt beroepen naar de gemeente te Neuchâtel, een gemeente, die sinds kort door Farel's prediking onder Gods zegen aldaar was ontstaan.

Calvijn heeft van dominee Grynäus in de maanden, dat hij als ambteloze verbannene in Bazel vertoefde, zeer veel liefde en steun ondervonden. En wat deze verbannene betreft, hij zou (dat bracht zijn schuchter, verlegen karakter mee) het liefst in Bazel, waar hij in 1536 de eerste druk van zijn Institutie bezorgde, zijn gebleven, om daar in alle rust te studeren en te schrijven. De Heere zou echter zijn wegen leiden langs paden, die hij nooit had kunnen denken: dat hij daarin Gods bijzondere voorzienigheid met Christus' gemeente zou mogen, maar ook zou moeten dienen.

De alom bekende predikant uit Straatsburg, Bucer, schreef aan Grynäus, dat in Straatsburg werd uitgezien naar Calvijns komst.

En, wanneer Calvijn dit van Grynäus verneemt, schrijft hij op 20 augustus 1538 aan zijn vriend Farel te Neuchâtel:

Wat mij betreft, de Straatsburgers gaan door met mij er toe te drijven, tot hen te komen. Bij Grynäus dringen ze er daar nog sterker op aan, maar ook tegenover mij verbergen ze niet, wat ze willen.

Ik stuur u hierbij de laatste brief van Bucer, waarin hij op de hem bekende wijze er in volhardt, mij te adviseren: kom toch over tot ons.

Grynäus laat merken, dat hij geheel en al overhelt naar de mening van de Straatsburgers. Hij doet dat voorzichtig, opdat het niet de schijn zou hebben, als handelde hij zo, omdat hij mijn gezelschap moe is.

Wanneer zij mij voor lange tijd binden willen, zou mijn beslissing niet zo moeilijk vallen.

Maar u ziet, wat ze willen.

Ik verwacht uw mening hieromtrent te mogen vernemen. Ze willen ons beiden niet verenigd hebben. (Dat had Bucer aan Grynäus geschreven. Bucer was van mening, dat de beide vrienden elkaar, gezien hun temperament, te veel eenzijdig konden beïnvloeden. K.)

Reeds in september 1538 is Calvin naar Straatsburg vertrokken. „Ik heb mij in haast van Bazel losgescheurd,” schreef hij spoedig na zijn aankomst in Straatsburg aan Farel. En in diezelfde brief van september 1538 lezen we:

Zondag heb ik hier gepreekt.

Omdat het bijwonen van deze dienst met lovende woorden door alle collega's was aanbevolen, waren er veel mensen, deels hoorders, deels nieuwsgierigen.

(Het blijkt, dat Calvin gepreekt heeft voor franse vluchtelingen, die naar Straatsburg waren uitgeweken vanwege de gruwelijke vervolgingen aldaar. Met name voor de franstalige vluchtelingen was men in Straatsburg zo in de weer geweest om Calvin daar te krijgen. Hij zou al die tijd, naast heel veel andere arbeid, deze gemeente dienen. K.)

Het wordt nu wel tijd, dat we in gedachten even een bezoek brengen aan deze oude stad, Straatsburg, gelegen aan de westoever van de Rijn, in de Elzas, zo'n 80 km hemelsbreed ten noorden van Bazel.

Wij kennen Straatsburg, omdat daar het Europees Parlement is gevestigd, of wel de Raad van Europa. (Sinds 1948). Straatsburg is echter een zeer oude stad, met een bewogen geschiedenis. Telkens weer viel deze stad in handen van andere heersers, tot het in de 13e eeuw een vrije stad was.

Evenals in Genève de handelswegen samenkomen van Frankrijk, Zwitserland en Italië, komen in Straatsburg deze samen van Frankrijk, Duitsland en Zwitserland.

Door de aanwezigheid van een universiteit was Straatsburg enkele jaren voor de komst van de Reformatie een wetenschappelijk centrum voor humanisme en mystiek geworden,

nadat de middeleeuwse scholastiek er was gaan tanen. Een geleerde als Erasmus, die van 1521 tot 1529 in Bazel heeft gewoond en daar ook in 1536 is overleden, had in Straatsburgs wetenschappelijke kringen heel veel invloed. In Straatsburg werd door de bisschop in het jaar 1517, het jaar der kerkherforming, een geestelijke benoemd, Matthias Zell, die in 1523 door het lezen van Luthers geschriften overging naar de Reformatie. Hij begon, als Luther, in de volkstaal te preken uit en naar de Heilige Schrift en hij legde in een vlugschrift, dat in Straatsburg verspreid werd, duidelijk verantwoording af van de grote verandering, die er in zijn leven had plaatsgevonden. In datzelfde jaar trouwde hij (Zell was toen 46 jaar oud) met Katharina Schutz.

De bisschop van Straatsburg trof hem met de banvloek.

De Raad van Straatsburg echter koos de zijde van Zell, zodat geheel de stad geacht werd voortaan in Woord en sacrament zich te zullen gedragen, zoals de Raad dit in het voetspoor van de Reformatoren noodzakelijk achtte.

(Van de reformatoren; want naast Luther had ook Zwingli uit Zürich van meetaan veel invloed in deze stad).

In de brieven, die we van Calvin hebben, wordt Zell wel enige keren genoemd. Zell is op alle belangrijke vergaderingen aanwezig. Calvin vertelt, dat hij bij Zell als kind in huis was. Verder weten we, dat deze predikant een zachtaardig man was, die de strijd liefst ontweek. Wel wordt hij in het bijzonder geprezen, omdat hij, bijgestaan door zijn Katharina, zeer veel heeft gedaan voor de armen in en buiten zijn gemeente. (Denk aan de franse vluchtelingen).

We moeten, naast de reeds eerder genoemde Martin Bucer, over wie we later nog meer horen, nog een predikant uit Straatsburg noemen, omdat hij heel dikwijls in Calvijn's brieven wordt genoemd. Het is Wolfgang Capito.

In het jaar, dat de Reformatie in Straatsburg ingang vond, 1523, werd deze Capito door de bisschop van Straatsburg benoemd tot overste van een klooster in die stad. Hij was toen 45 jaar oud.

Capito was een geleerd man. Hoewel van heel eenvoudige afkomst (zijn vader was hoefsmid in Hagenau), verwierf Capito de doctorstitels in de medicijnen en in de rechten.

Daarna ging hij theologie studeren. Op 28-jarige leeftijd werd hij nogmaals doctor, nu in de theologie. Hij promoveerde bij de (beruchte) Dr. Eck, de theoloog, die namens de paus de degens kruiste met Maarten Luther, nadat deze op 31 oktober 1517 zijn 95 stellingen tegen de aflat had aangesla-

gen aan de Slotkapel te Wittenberg. Hoewel de bisschoppen hem telkens weer riepen om te preken en theologie te doceren in (aan) verschillende opleidingskloosters voor geestelijken (seminaria), was Capito toch wel bijzonder geïnteresseerd in wat Oecolampad (reformator van Bazel), later Luther, nog later, toen hij in Bazel werkte, Erasmus te zegen hadden.

Voorals Erasmus, die van 1521 tot 1529 in Bazel woonde, schonk bijzonder veel aandacht aan deze geleerde (roomse) geestelijke.

Toen Capito later vanuit Bazel benoemd werd tot geestelijke aan het hof van de keurvorst van Mainz, kon hij zijn ware aard niet verbergen. Hij schreef Luther, die door de paus in 1521 in de ban was gedaan en door keizer Karel V vogelvrij was verklaard, een brief, waarin hij Luther meende te moeten vermanen, zich te matigen inzake zijn afwijzende houding tegenover de aflaat en tegenover zovele andere dwalingen in de roomse kerk.

Er is nog een brief van Luther, gedateerd 17 januari 1522, waarin deze Capito beschuldigt van huichelarij en afval van de waarheid Gods. De diep getroffen Capito is toen persoonlijk naar Luther in Wittenberg getogen, om Luther zijn excuses aan te bieden.

De paus en de keizer hebben alles gedaan om de geleerde Capito aan zich te binden. Paus Leo X verleende Capito een vast inkomen (een z.g. prebende) en keizer Karel V verhief hem in de adelstand. En, zoals we reeds zagen, de bisschop van Straatsburg haalde Capito weg van de keurvorst van Mainz, die Capito niet meer kon verdragen en benoemde hem tot proost (leidinggevende priester) van het St. Thomasklooster in Straatsburg. Dat was in mei 1523, toen de zoëven reeds genoemde predikant Matthias Zell, n.b. een oude schoolvriend van Capito, met grote vrijmoedigheid in de grote roomse kerk het Evangelie des kruises predikte in de landstaal.

Capito sprong direkt op de ketting, eiste publiek, dat Zell uit Straatsburg verbannen zou worden. Het wakkere, vastbesloten antwoord van Zell, dat weerklank vond bij de Raad van Straatsburg en bij een groot deel der bevolking, opende Capito's ogen.

Capito is toen omgekeerd (bekeerd?) als een blad aan de boom. In zijn eigen kerk, de St. Thomaskerk, predikte hij met grote vrijmoedigheid in de volkstaal het Evangelie. De ene zondag na de andere. Met smaad en schimp overloden, schaarde hij zich openlijk aan de zijde van Zell en Bucer en

schreef een heldere uiteenzetting van de leer der Reformatie, die hij (te zijner verdediging) ook overhandigde aan de Straatsburger bisschop.

Capito trok vanuit Straatsburg naar zijn geboorteplaats Hagenau, waar hij de Reformatie invoerde (1525). En voortaan zien we Capito steeds weer, naast Bucer, later meer achter Bucer, op de talrijke conferenties en synodes, met name gehouden in Bern. Met Calvijn en Bucer werd Capito ook afgevaardigd door de Raad van Straatsburg, waar hij in kerkelijke zaken grote invloed had, naar de Rijksdag te Regensburg van het jaar 1541.

Zoals we lezen in de brief van Calvijn, die geschreven werd aan diens vriend Farel, is Calvijn diepbedroefd geweest, toen Capito in november 1541 aan de pest overleed.

Aan Farel te Neuchâtel.

Ik dacht een lange en gedocumenteerde brief te schrijven, zoals de stand van zaken dit eiste, maar toen mij deze goede broeder (de overbrenger van deze brief) de tijding bracht, dat onze goede vader Capito van onze zijde is weggerukt en dat Bucer neerligt en lijdt aan de pestziekte, ben ik zo geschrokken naar geest en hart, dat ik thans niets kan dan treuren (30 november 1541. Calvijn is dan al weer terug in Genève).

Later, in december 1541, schrijft Calvijn nog weer aan Farel:

De ongeluksboodschap van de dood van Capito heeft me zó aangegrepen, dat ik me sindsdien noch naar het lichaam, noch naar de ziel wel gevoel.

Jaren later, het was in 1550, in een brief, die Calvijn schreef aan de Engelse koning, Eduard VI, aan wie Calvijn zijn commentaar over het Boek Jesaja opdroeg, kon hij het niet nalaten, een bekend gezegde van Erasmus van Rotterdam aan te halen: „Hoe stelt zich dan Capito zijn tiende opvolger voor?”

U weet, Erasmus en Capito hadden elkaar rond 1520 in Bazel ontmoet en Erasmus liep met deze (toen nog roomse) geleerde weg. Dat is later in smaad over gegaan, toen Capito de zijde der Reformatie koos. Vandaar de spot van Erasmus, die dacht (helaas niet ten onrechte), dat hij zelf na zijn dood nog heel veel navolgers zou hebben. Hij was er zeker van, dat dit met Capito niet het geval zou zijn. Vandaar zijn spottende woorden, die in die tijd tot een slagzin zijn geworden.

Calvijn echter schrijft aan de Engelse koning:

Erasmus kon toch niet loochenen, dat Wolfgang Capito een vroom man was en dat hij met heilige ijver de zuivering van de kerk nastreefde. Maar omdat Erasmus er van overtuigd was, dat de strijd van de dienaren van Christus tegen de boosheid van de wereld net zo vergeefs is, als wanneer men water omhoog wil laten stromen (zoals de ijdele filosofen dat doen!), veroordeelde hij ons allen in deze ene man vanwege onze (zogenaamde) onbezonnen ijver.

Maar hij vergist zich enorm, omdat hij niet bedenkt, dat wij bij de wederopbouw van de vernielde kerk aan de Heere de hulp, die Hij wil en eist, slechts op zulk een wijze aanbrengen, dat toch de Reformatie van de kerk enkel en alleen Zijn eigen onverstoort werk is.

Dat wordt ons niet zonder grond in de ganse Heilige Schrift betuigd en is ons ook niet tevergeefs door de profeet Jesaja zeer nadrukkelijk ingescherpt.

Deze leer in gedachtenis houdende, aarzelen we niet, een werk, dat ver boven onze kracht gaat, in vertrouwen op Gods bescherming te ondernemen en geen zwarigheid vermag ons te breken of te doen wijken, zodat we niet, hetgeen begonnen is, laten voor wat het was.

We konden het niet nalaten, dit schrijven en dit getuigenis van Calvijn, geschreven bijna tien jaar na het overlijden van „zijn beste vader Capito”, zijn collega in Straatsburg, door te geven.

Welk een geloofstaal! Maar ook welk een trouwe vriend is Calvijn geweest van allen, die met hem geroepen waren door de Heere tot het (mensenkracht ten enenmale te bovengaan- de) gezegende werk der Reformatie!

Het „houdt in gedachtenis degenen, die u het Woord Gods verkondigd hebben”, komen we telkens in Calvijns brieven tegen.

Zo schrijft hij op 3 sept. 1553 aan een predikant in Bazel met grote verontwaardiging over een ketter, die uit de geschriften van Oecolampad (reformator te Bazel) en Capito zinsdelen aanhaalt (totaal uit hun verband gerukt en vervalst).

Calvijn schrijft (het betreft Servet):

Zo ver is hij er van verwijderd, dat er ooit enige hoop is, dat hij tot berouw zal komen, dat hij er niet voor terugdeinst, op zulke heilige mannen als Capito en Oecolam-

pad de smet te werpen, alsof zij van dezelfde gezindheid waren geweest als hij!

(In datzelfde schrijven haalt Calvijn de woorden aan, die eens Bucer op de kansel sprak met betrekking tot Servet: „Hij verdient, dat men hem de ingewanden uit het lijf haalt.”)

Aan een jonge predikant, die door de Luthersen in grote moeilijkheden geraakte, omdat hij het Avondmaal bediende naar Schrift en belijdenis, schrijft Calvijn op 25 augustus 1554:

Acht toch op de mannen, wiens volgeling u bent. De gedachtenis van Capito en Bucer, die bij alle vromen nog levendig is en naar we hopen dat nog lang zal blijven, moet u heilig zijn. Hun trouw, wijsheid, ontwikkeling en de zuiverheid van hun hartsbedoelingen waren immers duidelijk te herkennen en lichten nog als een helder licht over Straatsburg, zodat deze overbekend en als voorbeeld achtenswaardig zijn voor u.

Bij hun conscientieuze handhaving van de kerkelijke orde waren ze liever zeker tien keer gestorven, dan dat ze het afzetten van een getrouwe knecht des Heeren hadden gedoogd. (Vanwege de Lutherse leer van het Avondmaal. K.)

Nog één voorbeeld willen we doorgeven, waaruit duidelijk blijkt, welk een oefenschool Calvijns verblijf in Straatsburg is geweest onder het beleid van des Heeren bijzondere voorzienigheid.

Calvijn vreest jaren, nadat hij vanuit Straatsburg was teruggekeerd naar Genève, dat het in Straatsburg met de Gemeente des Heeren fout loopt. Een zeer vooraanstaande Lutherse geleerde, Westphal, tracht in Calvijns vroegere gemeente zijn ketterse ideeën in te voeren. Bij enkele predikanten krijgt hij gehoor.

Dan schrijft Calvijn op 18 januari 1555 aan de predikanten te Straatsburg over zijn verdriet en bittere teleurstelling hieromtrent. Ja, hij heeft een geschrift samengesteld, waarin hij de leer der Reformatie nog eens kort en krachtig uiteenzette. In het begeleidend schrijven komen we het volgende tegen:

Ik houd het voor onrecht, mij van de kerk, wier dienaar ik was, te scheiden. Daarom heb ik, wat ik pas nog in Straatsburg openlijk verklaarde (Calvijn was in Straatsburg geweest i.v.m. deze nare zaak) en wat ik tot verde-

diging van de vrome knechten van Christus, Capito en Bucer, in hun nagelaten geschriften gevonden heb, in dit geschrift getrouw samengevat.

U zult begrijpen, dat we deze uitvoerige inleiding op Calvijns verblijf in Straatsburg, dat voor hem zo'n belangrijke oefenschool is geweest, nodig hadden, om dit alvast aan te tonen. En de verleiding is groot om hier nog dieper op in te gaan. Wat heeft Calvijn in die jaren (1538-1541) een nauwe omgang gehad met de bekende predikant uit Straatsburg, Martin Bucer, die na Luther en naast Melancton zijn stempel gedrukt heeft op de Reformatie in Duitsland en Zwitserland.

Wat heeft Calvijn bijzonder veel geleerd van Jacob Sturm, de stoere en hoogstaande leider van de Raad van Straatsburg, die van grote betekenis is geweest in de soms hete strijd tegen de keizer, Karel V, en tegen de listige aanslagen van de paus en diens handlangers. Jacob Sturm is een staatsman geweest, die zich liet leiden door Gods heilig Woord en voor wie Gods Wet het richtsnoer was voor al zijn handelen.

Wat heeft Calvijn bijzonder veel geleerd van Johannes Sturm, de reformatorische rector van het gymnasium in Straatsburg, waaraan Calvijn al spoedig na zijn komst in deze stad ook les gaf. Johannes Sturm heeft zijn gymnasium gemaakt tot een kweekplaats voor zeer vele jonge mannen, die later met zegen de zaak der Reformatie hebben gediend in Duitsland, Frankrijk en Zwitserland. Naar het voorbeeld van Johannes Sturm, en in diens voetspoor, zou Calvijn later, in 1559, komen tot het stichten van zijn Academie in Genève. We lezen uit de brieven, die Calvijn in latere jaren vanuit Genève heeft geschreven, steeds weer, hoe hij met veel erkentelijkheid, na de Heere daarvoor gedankt te hebben, over deze getrouwe strijders voor de voortgang der Reformatie, (en dat onder zeer veel strijd!) met zeer veel respect spreekt.

Het zou ons te ver voeren, hierop thans in te gaan.

We gaan nu na, welke arbeid Calvijn in Straatsburg heeft mogen verrichten.

We weten reeds, dat Calvijn in september 1538 de roep uit Straatsburg beantwoordde en zich, zoals hij aan Farel schrijft, van Bazel heeft losgerukt.

We herinneren ons nog, dat Calvijn de zondag na zijn aankomst in Straatsburg heeft gepreekt voor een grote schare.

Wat zal dat voor hem geweest zijn: weer, na vijf maanden ballingschap, op de kansel!

In een brief van 20 oktober 1538 komt Calvijn er nog eens op

terug, hoe hij er toe is gekomen, aan het verzoek, naar Straatsburg te komen, gehoor te geven. Hij schrijft:

Ik verzoek u, mij toe te staan, dat ik het gebod van mijn geweten volg, dat meer zeker is dan het uwe, naar mijn vaste overtuiging. (De man, aan wie Calvijn schreef, had hem verweten, dat hij nooit een roeping had gehad, in Genève te blijven om daar Gods Woord te prediken. K.). Wat betreft het feit, dat ik weer een nieuw ambt heb aanvaard, moet ik dit zeggen: Het was mijn wens geweest, daarvan vrij te blijven. Had ik met lieden te doen gehad, die u voor te voortvarend en voor onbezonnen houdt in zake het beroepen van andere mensen, dan had ik me volstrekt niet gehaast, het beroep, dat op me werd gedaan, aan te nemen. Maar omdat de allermeest bedachtzamen onder hen mij dreigden, dat ik de Heere tegen zou krijgen, zoals Hij ook Jona vond, toen deze Gods wil niet gehoorzaam was, en zij zó ver gingen, dat ze zeiden: Neem eens aan, dat door uw schuld alleen een kerk ten gronde is gegaan, hoe zoudt u daarvoor beter boete kunnen doen, dan dat u zich nu geheel en al stelt in de dienst des Heeren. Hoe wilt u het, zo door de Heere met gaven bedeed, voor uw geweten verantwoorden, een predikambt af te wijzen?

Ik wist toen niet anders te doen, dan hun de redenen voor te leggen, die mij er van weerhielden, mijn plannen naar hun zin te richten. Toen dat niets uitrichtte, dacht ik: je moet in zo'n donkere toestand datgene volgen, wat u werkelijk door ware knechten Gods aangewezen wordt.

En ik verzeker u, dat de zorg voor mijn lichamelijk welzijn mij daartoe niet heeft bewogen. Want ik had al besloten, mijn levensonderhoud als privé man te verdienen. Wat ik echt niet voor onmogelijk hield. Zo kwam ik tot het besluit dat Gods wil mij niet anders leidde.

Calvijn weet, hoe hij, na vijf maanden ballingschap, in Straatsburg is gekomen. Hij is daar zeer dankbaar voor.

Wanneer hij hoort, hoe zijn vijanden in Genève nog steeds voortgaan, laster en verdachtmakingen over hem uit te gieten, schrijft hij op 1 oktober 1538 aan zijn trouwe vriend, Antoine du Pinet, afkomstig uit Calvijns geboorteland en tevens de corrector van Calvijns copie voor zijn boeken en wonend in Genève:

Zolang ik in vertrouwen op mijn rein geweten en het oordeel van de kerk het licht niet behoef te schuwen, is het mij onverschillig, wat deze honden in hun schuilhoek blaffen; hoewel ik geloof, dat ze het niet lang zullen doen. Want eens zal er een dag komen, en die staat haast te komen, naar ik hoop, waarop men de verdediging van de waarheid zal horen.

Aan u is het te beoordelen, zonder iedere schijn van twist en strijd in acht te nemen, of het recht is, dat iemand, die door de kerk van Straatsburg tot predikant is aanvaard, zich door lasteraars uit Genève onderuit laat halen.

Van stonde aan heeft Calvijn de zorg op zich genomen voor de studenten, die uit Frankrijk vanwege de vervolging aldaar naar Straatsburg zijn gevlucht. Onder hen waren er, die begeerden, naar hun verdrukt vaderland terug te keren om daar het Evangelie te prediken. Calvijn, aan wie de zorg voor de franse vluchtelingengemeente in Straatsburg was toebetrouwd, staat, wat de studenten betreft, in nauw contact met Farel.

We staan er verbaasd van, hoe Calvijn hen tot op de draad kent. In twee brieven aan Farel, van 24 oktober 1538 en van 29 december 1538, schrijft hij het volgende over hen (we verkorten de mededelingen over deze studenten om niet te uitvoerig te worden):

Michel lijkt mij een goede man. Hij is open. Hij veinst niet. Een scherp oordeel is niet zijn sterkste kant. Dat komt, omdat hij erg goedig is. Hij is geneigd, veel met liefde te bedekken, ook, waar dat niet kan en mag.

Maar hij vreest voor de zonde, vliedt ze; alsook hen, die openlijk zondigen. Twijfelt hij ergens aan, dan geeft de geloofsovertuiging van Gods volk hem rust. Hij is geheel afhankelijk van anderer persoonlijke vroomheid en leer. Zolang hij hier is, wil ik hem nog meer zorgvuldig observeren.

(En dan twee maanden later: Wat betreft Michel hebben we besloten, hem niet te zenden.)

Michel woont met Gaspard, Henri en Humbert samen. De huishuur wordt door onze gemeente uit collecten bestreden.

Humbert geven we buitendien nog iets, waarvan hij kan leven. De stad betaalt voor vreemde studenten niets en onder de huidige opgewonden toestanden is er geen

hoop, dat een besluit in deze zaak verwacht kan worden. Ik waag het nog niet (brief 29 december 1538. K.) over de anderen (buiten Michel) nu reeds een besluit te nemen.

Het mag beslist niet zo zijn, in dezen iets lichtvaardig te werk te gaan, opdat wij niet ongevormde en onvoorbereide mannen in het ambt inleiden.

Claude, die in Bazel studeerde, weet wel wat, dacht ik, maar is zeker nog niet genoeg onderwezen.

Ook Gaspard moet nog heel wat grondiger kennis en veel meer ervaring opdoen.

Onder de anderen is er geen, die, naar ik meen, binnen een jaar tot het ambt toegelaten kunnen worden.

Wat droevig, dat Henri's vader zijn zoon in de steek heeft gelaten. Wanneer u een of andere mogelijkheid ziet, zorg er dan voor, dat zijn verdere studie mogelijk wordt gemaakt. Hij is het waard, dat men met hem rekening houdt. Afgezien van het goede begin, dat hij met zijn studie maakt, heb ik veel verwachting van zijn bescheiden persoonlijkheid.

Calvijn schrijft in dit verband, mede met het oog op deze theologische studenten, het volgende voor het besteden van de collecten:

Het komt mij voor, dat het kerkelijk goed op vier verschillende terreinen moet worden aangewend:

een deel moet besteed worden voor het salaris van de predikant; een ander deel voor de voeding en de ondersteuning van de armen;

een ander deel dient tot het onderhouden van de scholen;

terwijl het overige weggelegd moet worden voor buitengewone uitgaven. Want er zullen nog vele zaken aan te wijzen zijn, waarvoor geld nodig is.

Wat moeten we van deze studenten denken? Zij, of hun ouders hebben de leer der Reformatie omhelsd en openlijk beleden. Toen in Frankrijk de vervolging uitbrak, zijn ze gevlucht, onder andere naar de vrije (zelfstandige) stad Straatsburg. Onder de jongeren zijn er, die het gymnasium van de zeer reformatie-gezinde Johannes Sturm hebben gevolgd en de wens te kennen hebben gegeven, predikant te worden. Calvijn, die zelf ook aan dit gymnasium les geeft, is in het bij-

zonder met de opleiding van deze jongemensen belast. Het blijkt, dat hij ze in de drie maanden, dat hij in Straatsburg mag arbeiden, al aardig goed kent. Straks worden ze door de kerk van Straatsburg uitgezonden. Naar Frankrijk. Naar de gemeenten van de Waldenzen in Zuid-Frankrijk. Wanneer we bedenken, wat hen daar te wachten staat, kijken we wel wat anders tegen hen aan, dan wanneer we zeggen: nou ja, dominee worden willen wel meer jongemensen. We zullen er van hen later nog wel tegenkomen, die in de gevangenis zijn geworpen, zijn gemarteld, zijn gedood.

We moeten intussen niet denken, dat er op het gymnasium van Johannes Sturm alleen maar brave Hendrikken gingen. Op 25 maart 1540 schreef Calvijn aan zijn beste vriend Farel, dat bepaalde fransen wel erg gemakkelijk ten Avondmaal gaan.

Calvijn schrijft dan:

Toen ik op paaszondag afkondigde, dat aanstaande zondag het Heilig Avondmaal zou bediend worden, heb ik tegelijk verkondigd, dat niemand tot het Avondmaal door mij zal worden toegelaten, die zich niet aan het onderzoek onderwerpt.

De grote moeilijkheid zal dan zijn, de dwaze begeerlijkheid te genezen, waarvan enkele fransen zo bezeten zijn, dat men die begeerlijkheid nauwelijks uit hun hart kan uitrukken.

U weet, dat er een verordening is, dat de studenten tevreden moeten zijn met hun studentenkleiding en dat de degen moeten afleggen. Ze moeten zich bij de rector melden; en zo meer.

Om deze voorschriften honen en stoppen ze met hun studie.

Maar omdat dit openlijk verzet is, heb ik besloten, dit in geen geval te dulden.

Liever zie ik, dat ze allen vertrekken, dan dat ze hier blijven en dat de tucht schade leidt.

Hoe dat afgelopen is, weten we niet. Maar we bemerken hier duidelijk, dat Calvijn (hij was toen 31 jaar) ambtelijk in Straatsburg ook wel eens moeilijkheden heeft gehad. Klagen daarover, dat deed hij nooit. Want hij wist het, het werd hem

steeds meer duidelijk: Straatsburg heeft de Heere bestemd als mijn oefenschool.

Dat zag hij reeds in april 1539, toen hij schreef aan zijn vriend:

Ik heb wel, dat wil ik wel toegeven, ook hier menige strijd te voeren, ook wel harde strijd. Maar toch dient dit mij ter oefening en werpt deze strijd mij niet neer.

En dan vertelt Calvijn van iemand, met wie Farel ook al veel moeilijkheden had gehad. Toen Calvijn deze man vermaande, vanwege zijn ongeregeld leven.

De hele maand daarop had hij geen preek gehoord en had hij de publieke ergernis van zijn spelen en drinkgelagen als het ware op de markt tentoongesteld. Ook ging het gerucht, dat hij zich aan hoererij schuldig maakte.

En niettegenstaande dat alles zou hij brutaalweg naar het hoogheilig sacrament zijn gedrongen, wanneer ik hem de weg niet had versperd.

Toen ik dat deed, antwoordde hij schertsend, dat de biecht thuishoort bij de papisten.

Ik heb hem geantwoord, dat er ook een vorm van christelijke biecht bestaat.

Als zijn baas terugkomt, zal tussen hem en ons de oorlog al verklaard zijn.

Het is mijn verdienste niet, dat ik al lang geen aanvaring met hem had. Want ik heb zijn goddeloosheid al eerder openlijk en duidelijk, ook in de preek, zo getekend, dat de zaak en de persoon over wie het gaat, noch voor hem, noch voor anderen niet minder te vatten was, dan wanneer ik hem bij name had genoemd, of met de vinger naar hem had gewezen.

Dus..., of ik hier blijf, of moet op reis gaan, vele zorgen, vele bezwaren en moeilijkheden bedreigen mij.

Aan werk heeft het Calvijn in Straatsburg niet ontbroken. We weten al van zijn grote zorgen met de gemeente, die hem was toebetrouwd. Wat een zorgen rondom al die ontheemde franse vluchtelingen!

Dan het gymnasium, waar hij les geeft (doceert) en de opleiding van de predikanten voor de franse gemeenten.

Calvijn heeft daar heel veel van geleerd. Hij zal weldra in plaats van het catechisatieboekje, dat hij voor Genève

schreef (in 1537), een geheel ander boekje schrijven, veel meer didaktisch verantwoord.

Uit zijn colleges komen zijn commentaren voort, te beginnen met een uitleg over de Brief van Paulus aan de Romeinen.

En dan, niet te vergeten, zijn correspondentie met tal van personen en predikanten!

Om u een indruk te geven van Calvijns bezigheden, nemen we enkele zinnen over uit een brief, die hij op 29 april 1539 aan Farel schrijft:

Ik herinner me niet dit hele jaar (het eerste dat hij in Straatsburg was. K.) één dag gehad te hebben, waarop ik méér met allerlei zaken bezet was dan op deze dag. De bode wil het begin van mijn werk (welk werk weten we niet. K.) meenemen, en ik moet nog twintig pagina's manuscript doorlezen. Dan moet ik me nog voorbereiden voor een lezing en een preek. En er moeten beslist nog vier brieven worden geschreven. Enkele twistzaken moeten nog worden beslecht en er zijn meer dan tien afspraken gemaakt met mensen, die mij vandaag spreken moeten.

Ondertussen was Calvijn druk bezig met het samenstellen van een psalmboek.

Hij schreef daarover reeds op 28 december 1538 aan Farel:

De psalmen hadden we daarom u toegezonden, opdat ze bij u voor het eerst eens gezongen zouden worden, alvorens ze op de plaats zouden komen, die u zich indenken kunt. (Denkt Calvijn hier aan Genève? De psalmen waren gedicht in de franse taal. K.) Want we zijn van plan, ze zo spoedig uit te geven. Omdat me de duitse melodieën (van Luther?. K.) beter bevielen, moest ik wel proberen, wat ik van het dichten daarvan maakte. De Psalmen 46 en 25 zijn mijn proefstuk. Andere heb ik er dan nadien aan toegevoegd.

Later (27 oktober 1539) blijkt, dat er een psalmboekje klaar is. Dan schrijft Calvijn aan Farel, dat hij 100 exemplaren aan Michel (we kennen hem nog uit het voorgaande, als student in Straatsburg) heeft meegegeven, bestemd voor Genève. (Uit deel I weten we, dat in die tijd reeds sprake was in Genève van het terugroepen van Calvijn).

Wellicht zal het u bekend zijn, dat Calvijn aan de franse dich-

ter Clément Marot ook had gevraagd, psalmen in versvorm te dichten op melodieën, die het volk kende.

In 1545 (Calvijn is dan weer in Genève) laat deze Marot zijn boekje aan Calvijn zien. Deze Marot had toen nog ongedrukte melodieën bij zich.

Uit het bovenstaande blijkt wel, dat Calvijn Genève nog niet was vergeten. In 1539, we zagen dit reeds in Deel I, bestaat er reeds een briefwisseling van zeer ernstige aard tussen de aanhangers van Calvijn in Genève en hun verbannen predikant.

Veel werk! Maar ook veel zorgen.

Deze zorgen betreffen ook Calvijns financiële positie.

We kunnen wel zeggen, dat Calvijn tijdens zijn verblijf in Straatsburg nog al eens in geldnood heeft verkeerd.

In Deel I hebben we een brief gelezen van een studievriend uit Frankrijk, die destijds hem financieel had geholpen, toen Calvijn uit zijn vaderland vluchtte naar Bazel. Dat was geweest in het jaar 1536.

Later, toen Calvijn in 1538 uit Genève werd verbannen, had deze vriend (Du Tillet in Orleans) hem geschreven, dat hij maar naar Frankrijk moest komen. Du Tillet zou hem dan alle waarborgen geven voor een goed inkomen. Calvijn moest dan wel geen stap meer verzetten voor de Reformatie.

Radicaal heeft Calvijn dat toen afgewezen.

Maar in dezelfde maand, dat Calvijn dit zijn vroegere wel-doener schreef, schreef hij aan Farel (ook maart 1539):

De broeders uit Bohemen gaven mij de kroon (geldstuk. K.) terug, die ik hun geleend had. Ik heb de bode, die u deze brief bezorgt, de opdracht gegeven, dit geld aan u af te dragen. Wanneer u het ontvangt, houd het dan, opdat ik op deze wijze iets van mijn schuld afbetaal. Wat nog blijft staan, hoop ik te betalen, zodra ik kom. Want op het ogenblik is mijn toestand zo, dat ik geen rode duit meer kan betalen. Het is wel wonderlijk, hoeveel geld ik hier kwijt ben aan onvoorziene uitgaven. Bovendien moet ik van mijn geld leven, indien ik de broeders niet tot last wil zijn.

(Een gouden kroon was ± f 10,-).

Later, in april 1539, komt Calvijn nog eens op zijn financiële toestand terug; weer in een brief aan Farel.

Ik moet zeggen, dat ik het heel fijn vind, dat de broeders zó vol zorg over mij zijn, dat ze bereid zijn, mijn gebrek met hun middelen te lenigen. Ik zou niet anders kunnen, dan mij te verblijden over zo'n bewijs van hun liefde. Maar ik heb besloten, toch van uw en hun weldadigheid af te zien, tot een meer grote nood mij daartoe wel noodzaakt.

De boekdrukker Wendelin (dat was de man in Straatsburg, die Calvijns boeken drukte. K.), aan wie ik mijn boekje in druk heb gegeven, gaf mij zoveel als ik voor onvoorziene uitgaven nodig denk te hebben.

In mijn bibliotheek, die nog in Genève is, zal wel zoveel geld steken, dat ik mijn huisbaas tot de komende winter zou kunnen betalen. Voor later zal de Heere zorgen.

Hoewel ik vroeger toch wel ontelbare vrienden in Frankrijk had, bood mij niemand één rooie cent aan. En toch, als ze dat wèl hadden gedaan, dan had ik hun graag de hun toekomende dank voor hun weldadigheid gegund. Al hadden ze me nog zo weinig kunnen aanbieden, ik had het in dank aangenomen.

O ja, ik vergat Louis du Tillet. Hij alleen heeft mij zijn hulp aangeboden. Maar ook hij verkocht zijn gave te duur. Want daar hij me nu niet onduidelijk opriep tot het herroepen van mijn innerlijke overtuiging, zou hij me toch aan Gods kerk hebben onttrokken.

Ik antwoordde hem wat het gevolg zijn zou van zulk een gruwelijk voorstel.

Ik vrees, dat mijn brief is zoek geraakt.

Voor het tegenwoordige wil ik dus genoeg nemen met de goede wil van u en de broeders. Heb ik eens wat nodig, dan wil ik graag een beroep doen op hen.

Wel stel ik er prijs op, dat u, gezien uw vriendelijkheid jegens mij, wel tevreden bent met mijn dankbaarheid.

Het spijt me heel erg, dat de kroon (de gouden munt, die Calvijn had meegegeven met een bode. K.) zoek geraakt is. Ik moet me aanklagen vanwege mijn onvoorzichtigheid. Het is wel héél erg, dat zo'n man zich niet er voor schaamt, mijn vertrouwen zo te misbruiken.

Later, 27 juli 1540, blijkt uit een brief aan Farel, dat de boeken, die Calvijn in Genève moest achterlaten, door één van Calvijns vrienden ingepakt zijn en naar Neuchâtel zijn gebracht. Calvijn noemt dan de prijs, die hij er voor hebben wil, wanneer Farel een koper vindt. De kosten voor het vervoer

(die zullen wel hoog zijn, schrijft Calvijn) moet Farel dan maar uit de opbrengst betalen.

We zien wel, dat Calvijn heel zuinig aan moet doen. En dat is te begrijpen. Hem is een vluchtelingengemeente toebetrouwd. Mensen, die op hun vlucht uit Frankrijk slechts het hoog nodige hebben kunnen meenemen.

Ergens noemt Calvijn wel, dat hij van de „schooloudsten” (bestuur van het gymnasium) een salaris ontving. Hoe hoog (laag?) dit salaris was, weten we niet.

Intussen moeten we wel enige aandacht gaan schenken aan de stand van de Reformatie in Frankrijk, waar de machten van de antichrist (zo noemt Calvijn de vijand, die Gods volk te vuur en te zwaard vervolgt) woedt tegen allen, die niet anders konden, dan de roomse kerk de rug toekeren en het Evangelie van Gods soevereine genade omhelzen.

We weten dat, wanneer de Heere Johannes Calvijn, hij was toen ongeveer 23 jaar oud, krachtadig tot bekering brengt (dat was in 1532/'33), hij zich voegt bij een kleine gemeente in Parijs, waar hij, evenals eens Saulus in Damascus, de Christus der Schriften predikt als de Zaligmaker van in zichzelf verloren zondaren.

We weten ook, dat de Heere als middel tot zijn bekering heeft gebruikt een verhandeling van Maarten Luther over de zaligspredikingen (Matth.5), een tractaatje, dat in het Latijn was geschreven, of misschien in het Frans uit het Duits was vertaald.

Heeft de Heere Luthers reformatische arbeid in Duitsland willen gebruiken om in Frankrijk ook het licht van het Evangelie te ontsteken in het duister van Rome's zo diep weggezonden kerk? Was Farel, was Viret zo tot bekering gekomen?

We kunnen hier uiteraard slechts heel weinig mededelen over het ontstaan, de voortgang van de Reformatie in Frankrijk en de pogingen om dit licht der reformatie uit te doven.

Toch is het wel nodig er iets over te schrijven, niet alleen met het oog op de vluchtelingen, die we in Straatsburg aantreffen, maar ook, omdat de zaak der Reformatie, de gemeente des Heeren in Frankrijk, Calvijn, ook tijdens zijn verblijf in Straatsburg, zeer na aan het hart heeft gelegen.

Wanneer Calvijn in de jaren dat hij in Straatsburg werkt (1538-1541) keer op keer wordt geroepen om naar door de keizer uitgeschreven godsdienstgesprekken en rijksdagen te gaan, heeft hij daarmee steeds op het oog, van de duits-pro-

testantse kerken en keurvorsten hulp te vragen voor zijn vervolde geloofsgenoten in Frankrijk.

Bovendien, onder Calvijns brieven zijn er tientallen, die geschreven zijn aan predikanten en andere leidinggevende personen in Frankrijk.

En dan hebben we het nog niet eens over de verdrukte Waldenzen in Zuid-Frankrijk, met wie Calvijn tot in het diepst van zijn hart heeft meegeleefd.

Wat we maar al te vaak uit het oog verliezen, is, dat nergens ter wereld de bodem van de roomse traditie zo zeer is omgewoeld als in Frankrijk. Nergens is door Gods bijzondere voorzienigheid het zaad van het Evangelie in zulk een rijke mate uitgestrooid als in dit land. Maar ook, nergens ter wereld is de gemeente des Heeren, door Woord en Geest vergaderd, zó vervolgd en is voor de belijdenis van de kerk der Reformatie zóveel bloed vergoten als in het thans „roomse” Frankrijk, waar nu wel schier alle roomse kerken gesloten zijn.

De „wieg” van de franse Reformatie moeten we zoeken in het stadje Meaux, gelegen aan de rivier de Marne, ongeveer 60 km. ten oosten van Parijs. Daar woonde een zeer begaafd en we dachten ook een zeer genadigd man, Jacobus Faber, ook wel genoemd Jacobus Lefèvre. Al vóór Luther en vóór Zwingli ging hem door het lezen van de Heilige Schrift in de duisternis van die tijd het licht op in zijn ziel, dat later als een licht zou geplaatst worden op de kandelaar, die zolang geen licht had verspreid. In het verborgene van zijn studeerkamer schreef hij over de gerechtigheid uit het geloof in Jezus Christus, met verwerping van alle menselijke inzetten en alle werkheiligheid. Lefèvre vertaalde het Nieuwe Testament uit het Grieks in het Frans. Zijn geschriften gaf hij door aan een kring van vrienden, die de Heere rondom hem vergaderde. Onder hen bevond zich ook Guillaume (Willem) Farel, die in Parijs studeerde. Met vele anderen. We kunnen hier spreken van een gezegende opwekking, een reveil.

Meaux werd een brandpunt, van waaruit het licht der Reformatie zich verspreidde. Tot in Parijs, waar, zoals we weten, ook een gemeente ontstond. Wel in het verborgene. We moeten hier meer denken aan een gezelschap, een conventikel, waar een priester optrad, die tot bekering kwam, of een der broeders, die gevraagd werd, voor te gaan.

Lefèvre zelf was een geleerde, als Melancton. Hij was echter geen Luther.

De Reformatie in Frankrijk moeten we zoeken, evenals ten tijde van de eerste christenen, in de onderste laag van een breed, maar zeer verdorven kerkelijk leven. Dáár werkte de Heere door Zijn Geest en Woord honger naar het heilig Evangelie, dorst naar het water van Gods vrije genade. Dáár werden mannen toegebracht, die in hun bewogen prediking, wat ze zelf hadden geleerd, doorgaven. Als zendelingen die in hun omgeving door dalen en in wouden Gods Woord predikten. Vooral ook Farel heeft dat gedaan in de omgeving van Meaux.

Zo werd ook de Koningin van Navarre, Margaretha van Valois, voor de Reformatie gewonnen. Zij zou de grote beschermster worden van de franse reformatorische christenen. Ook Renata, de hertogin van Ferrare, de dochter van de overleden franse koning Lodewijk XII, zou steeds weer haar paleisdeuren voor hen openzetten.

Het wondere licht, dat zo ging schijnen, werd versterkt door het licht, dat in Duitsland was opgegaan. Luthers geschriften werden vertaald, gelezen, verslonden kunnen we wel zeggen.

Maar dan breekt al spoedig de vervolging uit. De instrumenten, die satan daartoe gebruikt, liggen op zeer verschillend terrein.

Allereerst, het roomse koningshuis. Was Frankrijk niet het oudste roomse rijk en waren de franse koningen niet van oude tijden aan de aller christelijkste koningen, een titel, door de paus hun verleend!

Koning Frans I, de franse koning, die regeerde van 1515-1547, was een broer van de zoëven genoemde Margaretha de Valois, de latere koningin van Navarre. Een onpeilbaar mens. Onder invloed van zijn zuster is hij tot ongeveer 1534 nog al mild tegenover de „nieuwe leer”. Hoewel hij een overeenkomst met de paus had gesloten om de Reformatie met wortel en tak uit te roeien, moest hij zich inhouden. Hij heeft namelijk vier oorlogen gevoerd met zijn grote rivaal, Karel V en had daarom de steun nodig van de duitse protestanten.

Na 1534 weet hij niet meer van mildheid en gaat hij de „kettters” te vuur en te zwaard vervolgen. De koning wordt daarin gesteund door het parlement in Parijs, dat altijd er op uit was, de rechten van de kroon te verdedigen en te waken tegen alles, wat inging tegen de eenheid van de natie. Daarom stond het parlement afwijzend tegenover de pausen, die nog altijd meenden, ook koningen hun macht te moeten laten blijken.

Wanneer de koning de protestanten gaat vervolgen, staat het parlement achter koning Frans I.

Dan hebben we de enorme vriendschap van het anti-christelijk Rome, dat via haar bisschoppen en getrouw gebleven geestelijken al heel spoedig gaat ingrijpen. Oogluikend laat Frans I hen hun gang gaan.

En tenslotte hebben we dan nog de machtige universiteit van Parijs, de Sorbonne. Hier is men ook tegen de opperheerschappij van de Paus. Zelfs veroordeelde de universiteit de aflaatprediking. Evenals Luther. Denk aan zijn 95 stellingen tegen de aflaat (1517).

Toch zou vanuit deze universiteit, toen later Calvijn steeds meer invloed kreeg op de franse christenen, keer op keer een felle strijd gevoerd worden tegen de leer der Reformatie.

Had de universiteit aanvankelijk het reformatorisch werk van de zoëven genoemde Lefèvre (Jacobus Faber) gewaardeerd, diens vertaling van het Nieuwe Testament zelfs aanvaard, dat sloeg weldra om. Alle Nieuw-Testamenten moesten verbrand worden. Wat ook inderdaad is gebeurd.

Toen in Meaux de kring rondom Lefèvre zich steeds uitbreidde en een leerling van Lefèvre, Johan Leclerc, openlijk ging getuigen van de misbruiken van Rome en in 1523 aan de kathedraalkerk van Meaux een geschrift werd aangeslagen, waarin de paus de antichrist werd genoemd en de aflaat werd veroordeeld, grepen de aanhangers van Rome in. Leclerc werd gevangen genomen, veroordeeld en drie dagen na elkaar in het openbaar geseld. Met gloeiend ijzer werd zijn voorhoofd gebrandmerkt. Zijn moeder, die dit aanzag, riep overluid: „Leve Christus en Zijn teken!” Als gebrandmerkt man werd hij vrij gelaten. Een jongeman, die de Reformatie, na ze eerst te hebben aangehangen had verloochend, kwam tot bekering en predikte het Evangelie. Hij is in hetzelfde jaar als bij ons Jan de Bakker, in het openbaar in Parijs verbrand. (1525).

Zoals in ons land, is dit voorval vooral het startschot geweest van een lange reeks vervolgingen, die Frankrijk van zijn beste mensen zou beroven.

Lefèvre vluchtte naar Straatsburg. Farel naar Bazel. Jaren later is Peter Leclerc met 300 à 400 personen van allerlei stand, geslacht en leeftijd naar Straatsburg getrokken, waar ook juist Calvijn was aangekomen (1538). De gebrandmerkte Leclerc (niet Peter, maar waarschijnlijk wel zijn broer) is ook gevlucht uit Meaux.

We zien hem enige tijd later in Metz, waar juist een processie

door de straten van de stad trekt. In heilige ijver vernielt hij een meegevoerd beeld en predikt hij tegen de afgoderij van Rome.

Hij wordt gegrepen en sterft, na op afschuwelijke wijze te zijn gemarteld, op de brandstapel.

Intussen weten we dus wat méér van de vluchtelingengemeente, die Calvijn mocht dienen van 1538-1541. En van de vreselijke vervolgingen, die vooral zijn gaan woeden tegen de opwekkingskring, die zich had gegroepeerd rondom Jacobus Faber, Lefèvre.

Na deze zo kort mogelijk gehouden verhandeling over het ontstaan van de Reformatie in Frankrijk en de gruwelijke vervolgingen die daarop volgden, gaan we terug naar de brieven van Calvijn.

U zult zich herinneren, dat Calvijn, toen hij in Bazel in 1536 zijn Institutie gereed had, aan koning Frans I een zeer lange brief heeft geschreven als begeleidend schrijven bij de Institutie, die hij de koning liet bezorgen.

Hoewel deze brief werd geschreven, vóór Calvijn in het najaar 1536 in Genève werd „vastgehouden”, zoals hij dat noemt, mogen we toch wel in dit verband enkele zinsneden uit genoemde brief citeren. Hij verdedigt zijn geloofsgenoten, die op het schavot moesten sterven.

Het is juist de kern van deze verdediging, niet de leer van deze ten dode veroordeelden te verloochenen, maar haar voor u te bewijzen als de ware leer. Het is dan ook geen onbillijke eis, die mij wordt gesteld, u volledig in te lichten over onze zaak. Het betreft onze zaak, die tot nu toe alleen maar verward en zonder gerechterlijk onderzoek, ja, meer nog, met onmachtige vurige haat in plaats van met betamelijke ernst is behandeld. Beter nog, er is op allerlei wijze overdreven.

U moet niet denken, dat het er mij in deze verdediging om te doen is, voor mijn persoon een vrije terugkeer naar mijn vaderland te bekomen. Hoewel ik mijn vaderland met een alle mensen betamelijke liefde liefheb, kan ik het echt wel, zoals de verhoudingen hier (in Bazel. K.) zijn, zonder bezwaren missen. Het betreft hier de gemeenzame zaak van alle vromen, ja, de zaak van Christus Zelf, die in uw rijk geheel verscheurd en vertreden wordt, ja, verloren tener ligt. En dat veel meer door de tirannie van rasechte Farizeeërs, dan met Uw medewerkers.

U bemerkt wel, dat Calvijn toen nog hoopte, dat koning Frans I mild te stemmen was ten aanzien van de geloofsgenoten van zijn zuster Margaretha.

Gedurende zijn verblijf in Straatsburg is Calvijn steeds weer in de weer geweest voor de vervolgte geloofsgenoten in Frankrijk.

Wanneer in 1539 het Frankforter convent bijeenkomt, waar ook de meest vooraanstaande volgelingen van Luther en protestantse vorsten bijeenkomen, schrijft Calvijn op 20 april 1539 aan Farel:

Op de dag, dat ik uw voorlaatste brief ontving, begaf ik me op weg naar Frankfort aan de Main. Het vertrek was zo onverwacht, dat ik geen tijd meer had, u te antwoorden. Dat komt immers bij ras genomen besluiten vaker voor. Deze reis te ondernemen, was niet in mijn hoofd opgekomen vóór de dag van uitvoering. Toen ik echter een brief van Bucer ontving, waarin hij mij schreef, dat hij in Frankfort in de zaak van de broeders (in Frankrijk. K.) niets kon doen, had ik er plotseling zin in, ook daarheen te reizen, deels opdat deze ernstige aangelegenheid, zoals immers bij zo'n volle agenda licht geschiedde, niet nonchalant afgedaan wordt, maar ook om met Melanchton te kunnen spreken over religie en kerk. Beide schenen mij genoegzame redenen om naar Frankfort te reizen.

Daar kwam nog bij, dat Capito ons allen uitnodigde en dat we een prima begeleiding hadden. Want Jacob Sturm en andere voortreffelijke mannen vergezelden me als begeleiders.

We willen hen er toe brengen, alles te ondernemen, wat de verbetering van de kerkelijke verhoudingen kan dienen. Wij moeten zeker de schijn vermijden, alsof het ons niet ter harte gaat, dat deze verhoudingen worden verbeterd.

Het verslag, dat Calvijn geeft van de besprekingen in Frankfort, laat wel duidelijk zien, dat de politiek rondom Karel V de broeders zó geheel in beslag heeft genomen, dat er weinig of geen aandacht geschonken kan worden aan de gruwelijke vervolgingen in Frankrijk:

Calvijn schrijft alleen:

Wat ik in de zaak van de broeders (in Frankrijk. K.) be-

reikt heb, en hoe en waarover ik met Melanchton sprak, dat zal Michel u wel vertellen, die al besloten had, na negen dagen te vertrekken. (Michel, student uit Straatsburg. K.)

Het is trouwens steeds weer opmerkelijk, dat Calvijn in zijn brieven nooit er op ingaat, wat er vanuit Straatsburg of vanuit bepaalde bijeenkomsten gedaan wordt voor de vervolgdgen in Frankrijk. Dat is ook wel te begrijpen. Langs alle wegen, die vanuit Frankrijk naar Zwitserland en Duitsland liepen, werd streng gecontroleerd. Meerdere malen werden mensen, die verdachte boeken of brieven bij zich hadden, opgepakt, zelfs ter plaatse vermoord.

Telkens blijkt, dat er brieven van Calvijn niet aankomen bij de geadresseerden. Vandaar dat de brieven naar Frankrijk worden ondertekend met een schuilnaam.

Terughoudend is daarom het schrijven van Farel van augustus 1539:

In de zaak van de broeders (in Frankrijk. K.) deden we, wat onze plicht was.

De Raad heeft naar zijn vrome aard de zaak graag op zich genomen. Zodra de onderhandeling tot een goed eind gebracht was, heb ik u dat doorgegeven. Maar ik zie, mijn brief was nog niet angekommen, toen u mij schreef.

Calvijn schrijft over de zaak van „de broeders”. Niemand kan nagaan, voor welke broeders hij schrijft. Ze kunnen ook in Zwitserland wonen. U ziet, hoe vaag Calvijn hier is in zijn mededelingen. Dat is trouwens het geval in al zijn brieven aan franse vrienden en bekenden.

Telkens evenwel schokt het Calvijn diep, wanneer hij iets verneemt van de vervolging in Frankrijk.

Uiteraard waren die berichten schaars. Ze werden overgebracht door kooplieden of reizigers. Daarom lang niet altijd betrouwbaar en correct. Dat blijkt ook uit een brief aan Farel vanuit Straatsburg, geschreven in mei 1540.

Ik huiver, wanneer ik hoor, dat de vromen in Frankrijk zo gruwelijk gekweld worden, in het bijzonder in deze tijd, omdat wij hun zelfs geen klein weinigje hulp kunnen bieden. En in ieder geval zijn juist de besten onder hen in groot gevaar. Want hoe moediger en standvastiger er

één Christus verkondigt, des te minder kan satan hem verdragen. Maar het komt soms ook voor, dat de Heere de besten zeker beschermt, terwijl anderen naar het schavot geslept worden.

De landgenoot, Jacques, die in Sédan of Melun verbrand is, was vorig jaar hier. Hij vroeg mij, of ik een bemoedigend schrijven aan de broeders in zijn omgeving wilde meegeven. Maar nadien merkte ik, dat hij met de dwaalleer van de Wederdopers besmet was, ja, van hen allen de meest ongezonde opvattingen had. 'k Had er dus spijt van, dat ik voor hem door mijn brief de toegang tot veel goede lieden heb verschaft.

Ik vrees, dat zijn dood het Evangelie eerder smaadt toebrengt, dan nut doet. (De gereformeerden werden vaak op één lijn geplaatst met de Wederdopers door de vijand. K.)

Wat ik zeg, heb ik niet van oncontroleerbare geruchten, maar van zijn familie. De man van zijn zuster maakt er geen geheim van, wat voor een man zijn zwager was.

Over de dood van Michelier komen de vertellingen van ooggetuigen niet helemaal overeen met uw brief. Maar ik denk, dat we ons aan de regel moeten houden, dat wij van hen, die geleden hebben om het getuigenis van het Evangelie, zo goed als mogelijk is moeten denken en spreken. Maar ook weer niet te veel, wanneer niet vaststaat, hoe ze zich in het leven en in het bijzonder bij het sterven hebben gedragen.

We kunnen het ons nauwelijks voorstellen, hoe fel de machten van de antichrist hebben gewoed tegen de broeders in Frankrijk. En dan denken we in het bijzonder aan de Waldenzen, die onder Frans I bijna zijn uitgeroeid.

Door Gods wonderlijke voorzienigheid woedt die vervolging in Duitsland en Zwitserland nog niet.

Calvijn geeft in de zoëven aan Farel geschreven brief de reden van dit uitstel kernachtig als volgt weer:

De twist en de onderlinge strijd tussen Karel V en Frans I zijn nog niet beslecht. Dat is de reden, waarom de keizer aarzelt, ons aan te grijpen.

De papisten zijn ijverig aan het werk, zich uit alle andere verwickelingen vrij te maken, opdat ze de kans krijgen, ons aan te vallen.

De onzen zijn echter zo zeker van hun kracht, dat ze zich

door zulke manoeuvres niet laten afschrikken. (De onzen: de duitse protestantse vorsten, die een verbond met elkaar hadden aangegaan. K.)

Manoeuvres..., want alle vijanden hebben maar één doel: de handen vrij te krijgen om het Rijk van Christus, zoals dat zich openbaarde in het werk der Reformatie, te vernietigen.

In bovenstaande brief noemt Calvijn (mei 1540) al de naam van de kardinaal Granvelle, die door de keizer werd benoemd om te bemiddelen tussen hem en de protestantse vorsten.

Wij kennen deze kardinaal uit onze vaderlandse geschiedenis. Hij was bij ons landvoogd van 1567-1573. Ruim 25 jaar, nadat hij de kerken diende in zaken tegen de Reformatie. 1540!

We kunnen niet nalaten u er aan te herinneren, dat het Karel V in ons land toen reeds bijna was gelukt, wat de Reformatie hier geplant had, uit te roeien. In ons land had hij immers zijn handen vrij... Evenals Rome!

We hopen op dit convent van Frankfort, evenals op alle belangrijke zaken, verhandeld in Hageneau, Worms en Regensburg, nog wel terug te komen. Calvijn heeft immers tijdens zijn verblijf in Straatsburg hieraan moeten deelnemen.

Over de aanvallen van Rome gesproken...

In Deel I reeds maakten we melding van de pogingen van kardinaal Sadolet om Genève, waar Calvijn was verdreven, weer terug te brengen onder paus Paulus III.

Deze kardinaal immers schreef in 1539 zijn beroemd geworden brief aan de Raad en de burgers van Genève. Hij noemt daarin de Geneefse bevolking, die hij door de geest der liefde wil winnen voor een hervereniging met Rome, de meest geliefde broeders in Christus.(!)

Uit deze brief spreekt, uiterlijk gezien, een bijzondere taalbeheersing en een hartelijke elegante stijl.

Sadolet was 's pausens rechterhand geweest in pogingen, de ruzie tussen Frans I en Karel V te beslechten. Hij boekte daarbij succes. Het kwam voor korte tijd tot een slechts korte wapenstilstand. (1538)

Vooraf Sadolet is het geweest, die in Duitsland de grote adviseur was van de rooms gebleven keurvorsten en van de bisschoppen. Hij was bij de roomse keurvorsten van Beieren kind in huis.

Koning Frans I adviseerde hij alles op alles te zetten om de

Waldenzen, de Lutheranen en andere ketterijen in Zuid-Frankrijk uit te roeien.

Wie niet gedood werden, zo luidde zijn advies, moet u vrijgeleide naar een ander oord beloven, wanneer ze hoofd voor hoofd bereid zijn, hun ketterijen af te zweren en weer echt goed rooms zullen gaan leven.

Degenen, die daarop ingingen (het waren er velen!), nodigde hij persoonlijk uit bij hem te komen. Na vele vermaningen en gebeden beloofde Sadolet hun de bijzondere zorg van de paus in Rome!

Dat was alles in de jaren 1539-1541.

U kunt wel begrijpen, dat men in Genève met die brief van zo'n gewiekste kardinaal in zijn maag zat.

Advies werd gevraagd aan Bucer. Misschien zou de lutherse professor, Simon Sulzer, deze brief wel kunnen beantwoorden.

Het is wel tekenend, dat deze professor echter persoonlijk de brief van Sadolet naar Straatsburg heeft gebracht en Calvijn heeft gevraagd, mede namens Genève (!), deze brief de beantwoorden.

Calvijn schrijft in augustus 1539 aan Farel:

De brief van Sadolet heeft Sulzer hierheen gebracht. Ik dacht, mij niet druk te moeten maken om deze brief te beantwoorden, maar de onzen dwongen me er toe, dit toch te doen. Nu neemt zij mij de hele dag in beslag. Ik heb er ongeveer zes dagen voor nodig om haar te beantwoorden.

En welk een antwoord is dit geweest! Door Gods Geest gedreven, vloeiden de zinnen uit Calvijns pen en hart.

De brief is vanuit Genève verzonden. Zij heeft, zo heeft Farel het terecht geschreven, bewerkt dat de gezindheid in Genève jegens Calvijn geheel ten goede keerde.

We kunnen niet nalaten, u een aangrijpend gedeelte uit Calvijns brief aan Sadolet te laten lezen.

Kardinaal Sadolet had in zijn vleiende brief met name Calvijn alles aangewreven wat na Pasen 1538 in Genève plaats had gevonden. Hij bespeelde daarmee het klavier van een groot deel der bevolking, dat vrij wilde zijn om te leven naar het goeddunken van hun hart. Daarvoor roept Sadolet Calvijn ter verantwoording: alles is uw schuld!

Sadolet had daarbij in zijn schrijven Calvijn gedagvaard voor Gods rechterstoel. Met heilige eerbied plaatst hij dan de ho-

ge kardinaal, vriend van pausen en koningen en vorsten, ook voor Gods rechterstoel. Hij doet dat maar zeer in het kort en ziet zichzelf dan staan voor Gods heilige troon. Wat zal hij, Gods knecht, dan tot de Heere spreken?

Dat spreken wordt dan een gebed, een gebeden belijdenis.

O Heere! het is mij zwaar en moeilijk geweest om in deze wereld, onder zoveel lasten en haat van mijn tegenstanders, staande te blijven. Met vertrouwen nader ik ook nu voor Uw rechterstoel. Want bij U is waarheid en recht. Daaraan alléén ontleende ik kracht om te arbeiden en te strijden.

Mijn vijanden komen met twee beschuldigingen tegen mij: ze zeggen, dat ik een ketter ben en dat ik de eenheid van de kerk heb verstoord.

Een ketter noemen ze mij, omdat ik mij niet heb kunnen onderwerpen aan de leer, die zij hebben aangenomen en hebben verkondigd.

Maar hoe kón ik dat?

Ik wist het, dat er geen ander licht bestaat, waardoor wij ons mogen laten leiden op de weg der waarheid, dan het licht, dat in Uw Woord is ontstoken.

Ik wist, dat allen, wat de menselijke geest meent te weten omtrent U, omtrent Uw dienst, omtrent de verborgenheden van het geloof, ijdel is en van geen enkele waarde, voorzover die wetenschap niet geput was uit Uw heilig Woord.

Wanneer ik naar mensen keek, dan bemerkte ik, dat ze in alles afweken van dat Woord.

Mensen, die leidlieden hadden moeten zijn in het geloof, waren of onverschillig jegens Uw Goddelijke openbaring, of zij stonden vreemd tegenover de eenvoudige leer der waarheid. Allerlei vreemde stellingen leerden ze. Ze bedrogen het arme volk.

Ze noemden, U, o Heere, wel de enige God, maar ze maakten zich zovele goden als ze maar heiligen konden uitvinden.

Dat ik dit alles mocht gaan zien en mijn verblinde ogen er voor werden geopend, daartoe hebt Gij, o Heere, door Uw goede Geest mij gesterkt. U hebt mij in Uw Woord een heldere fakkel gegeven.

Ik moest dit alles verafschuwen, omdat U mij diep in mijn ziel greep en mijn ogen had geopend. Vraagt men

mij rekenschap te geven van hetgeen ik leer, dan ben ik mij bewust, dat ik, de stem van mijn geweten volgende, nooit buiten de grenzen ben gegaan, die U Uw dienaren hebt gesteld.

Slechts datgene heb ik de gemeente willen mededelen, wat ik ontvangen had als uit Uw mond.

En in al mijn streven, in al mijn arbeid werd alléén Uw eer beoogd. Uw gerechtigheid, het vermelden van de weldaden van onze Heere Jezus Christus, en dit alles te plaatsen in het juiste licht.

Dat ik dit mag zeggen, kan toch geen misleiding zijn. Want U zegt het ons, dat het eeuwige leven daarin bestaat, dat men U, de enige en waarachtige God, en Jezus Christus, die U gezonden hebt, kent en dient.

En dan het verwijt, dat men mij dikwijls maakt, dat ik van de kerk afgevallen ben...

Mijn geweten spreekt mij hierin vrij van alle schuld.

Kan men de man een verrader noemen, die, wanneer hij ziet, dat de strijders zich verstrooien en wanneer hij ziet, dat de gelederen verlaten zijn, moed genoeg heeft om de banier weer op te heffen en de kampvechters terug te roepen in de strijd?

Zij, die dat mogen doen, zijn Uw dienaren, o Heere!

Zij waren verstrooid en, om hen weer te verzamelen, heb ik geen vreemd vaandel opgestoken. Neen! het was Uw eigen heerlijke standaard, die ik mocht aangrijpen en mocht verkiezen met geheel mijn hart.

Er ontstond wel een geweldige tegenstand. De goede strijd ontaardde in venijnige tweespalt.

Aan welke zijde de schuld nu ligt, dat beslist U, o Heere! Van mijn zijde heb ik dikwijls door woord en daad bewezen, dat ik zo heel graag gezien had, dat de eenheid bewaard ware gebleven. Maar de ware, de eenheid, die alleen wenselijk en nodig is, was in mijn ogen geen andere, dat de eenheid, die in U haar begin en haar einde heeft. Wanneer U ons opwekt tot vrede en tot eenheid, is het altijd weer duidelijk, dat de grondslag en ook de waarborg van die eenheid en van die vrede slechts moet gezocht worden in U, in U alléén.

Had ik vrede begeerd met hen, die zich beroemden, hoofden, voorstanders, ja, zuilen der Kerk te zijn en des geloofs, dan had ik deze vrede moeten kopen, met Uw waarheid te verloochenen.

Liever heb ik alle gevaar, alle moeilijkheden willen trot-

seren, dan tot zulk een prijs vrede te hebben.

Christus heeft Zelf gezegd: „Hemel en aarde zullen voorbijgaan, maar Mijn Woord blijft in der eeuwigheid.”

Ik geloofde dan ook, dat ik beslist niet was afgevallen van Uw Kerk, al was het dan, dat ik strijden moest tegen die geestelijke heren.

Door de voorbeelden van Uw knechten, de profeten, ben ik de weg gegaan, die Uw Woord mij wees en hebben mij noch bedreigingen, noch aanklachten als: gij zult van de Kerk afvallen, kunnen verschrikken. Moedig en vastberaden mocht ik mijn tegenstanders het hoofd bieden. En mijn geweten gaf mij steeds getuigenis, dat ik niets méér bedoelde en wenste, dan de eenheid van de kerk. Maar ik wilde die eenheid alléén onder voorwaarde, dat Uw waarheid daarvan de grondslag zou uitmaken.

De bewegingen en woelingen, die in de boezem van de kerk zijn ontstaan, kunnen mij niet ten laste gelegd worden, omdat ik die zelf nooit heb gewild en niet heb bevorderd. U, o Heere, weet, en dat is ook aan Uw kinderen bekend, dat ik niets méér heb gezocht dan door Uw Woord alle strijd te onderdrukken. Ja, ik zou mijn leven hebben willen geven, wanneer daarmee de vrede van Uw gemeente gekocht had kunnen worden.

Maar wat hebben onze tegenstanders gedaan? Zij hebben zich beijverd om allerwege brandstapels te ontsteken, kruispalen op te richten, het zwaard van het geweld met wraakzuchtige hand uit de schede te halen. Alle middelen hebben zij verworpen, die tot behoud of herstel van de vrede en van de rust hadden kunnen leiden. Het is hún werk, dat uit de geschillen, die vriendschappelijk en in onderling overleg uit de weg geruimd hadden kunnen worden, een publieke oorlog is ontstaan.

Over de gang van zaken kan men met het oog op ons heel verschillend oordelen, maar ik gevoel mij vrij van alle zelfverwijt en ik sta zonder vrees voor Uw rechterstoel, omdat U, die de billijkheid en het recht Zelf zijt, de onschuldige geenszins schuldig kunt houden. U zult hem gerechtigheid doen ontvangen.

We kunnen het ons indenken, dat de Geneefse bevolking bij het lezen van dit gedeelte van Calvijns brief, als ze nog een geweten hadden, dat sprak, tot nadenken is gebracht. Zou

één van hen deze woorden hebben kunnen uitspreken voor Gods heilig aangezicht?

Wat Sadolet betreft, hij kende Calvijn, had toen Calvijn pas in Genève verkeerde, uit nieuwsgierigheid aangeklopt aan diens nederige woning. Zeer eenvoudig gekleed had Calvijn zelf de deur geopend.

Na een korte kennismaking was nieuwsgierige Sadolet toen weer heengegaan.

Van die eenvoudige, wat schuchtere man, zo'n brief...!

Daar heeft Sadolet nooit op geantwoord. Hij wist het: wanneer Calvijn ooit naar Genève wederkeert, is deze stad voor Rome verloren.

Wel is Sadolet de zaak van de antichristelijke, pauselijke macht blijven dienen. In verzoeningspogingen tussen Karel V en Frans I, en tussen de paus en de keizer bijvoorbeeld.

Tot de Heere hem op 18 oktober 1547 opriep om voor Zijn rechterstoel, waarvoor hij eens Calvijn daagde, te verschijnen.

In de St. Pieterskerk te Rome wijst men nog zijn praalgraf aan.

De aanvallen op de gemeenten, die voortkwamen uit de Reformatie en tegen Gods getrouwe dienaren, die de Heere tot het reformerend werk riep, kwamen van buitenaf. Ze kwamen echter, en dat is pijnlijk en zeer gevaarlijk, ook van binnenuit.

Calvijn was reeds kort nadat hij in Genève was gekomen, geconfronteerd met een hoogst gevaarlijk en onbetrouwbaar man. Dat was Prof. Dr. Pierre Caroli.

Caroli was professor geweest aan de Sorbonne, de bekende universiteit van Parijs. Hij was zo onder de indruk gekomen van de geschriften van de eerder genoemde Lefèvre uit Meaux en van de wonderlijke opwekking rond deze geleerde en godzalige man, dat hij zich voegde bij de conventikels in en rond Parijs.

Ook hij moest vluchten. Ongeveer 1532. Hij vluchtte naar Lausanne, waar hij weldra preekte voor een kleine groep franse vluchtelingen.

In 1536 kreeg hij Calvijns Institutie in handen en, even later, de catechismus en de geloofsbelijdenis, die Calvijn begin 1537 voor zijn gemeente in Genève had geschreven.

Onmiddellijk greep Caroli naar de pen en betichtte Calvijn er van, dat hij afweek van de geloofsbelijdenis van Athanasius en dus een Ariaan was.

Caroli's enig oogmerk was, Calvijn, die hij haatte, verdacht te maken, niet alleen in Genève, maar bij alle kerken der Reformatie in Zwitserland, Frankrijk en Duitsland. Caroli voorzag toen al, dat niet hij, maar Calvijn wel eens de man zou kunnen worden, die van grote betekenis kon zijn voor het werk der Reformatie.

Deze aanvallen werden zo hevig en stichtten in de nog zo jonge gemeenten zóveel verwarring, dat een synode te Bern werd bijeengeroepen in 1537, waar wel meer dan honderd predikanten uit de gehele omgeving aanwezig waren. Ook Calvijn, Viret en Farel waren daar. Het is op die synode van 13 mei 1537 er fel naar toegegaan.

We hopen, als we later in een deel van deze serie spreken over Calvijn en de leer der waarheid, hierop nog wel terug te komen.

Caroli is door deze synode geschorst als predikant te Lausanne.

Calvijn heeft van hem gezegd: „Het is Caroli niet te doen om de reine leer der waarheid; want hij heeft geen beter geloof dan een hond of een varken.”

Dat was wel heel erg bruto uitgedrukt, maar we moeten niet vergeten, dat deze Caroli een instrument van satan was, die èn Calvijn, èn Farel èn Viret, zó van ketterij beschuldigde, dat deze verdenking hen hun leven lang heeft achtervolgd en het hele werk der Reformatie daardoor verdacht werd gemaakt.

Deze verdenking schoot direkt al zulke diepe wortels, dat kort na mei 1539 al weer een synode te Bern nodig was, (in september van dat jaar), opnieuw een vergadering nodig was om in de boezem van de kerken der Reformatie allerlei zaken, waar omtrent onenigheid bestond, op te lossen.

Helaas, het werd een synode, waar droeve zaken uit voort zijn gekomen: de schorsing van een getrouw predikant, Mengander, verwijdering tussen Bern en Calvijn. En zo meer.

Caroli is na zijn schorsing rooms geworden.

Na twee jaar komt hij „tot andere gedachten”. Hijzelf spreekt van een tweede bekering. Hij vertrok uit Frankrijk weer naar Zwitserland en had een gesprek met Farel en Viret. Ook andere predikanten, maar niet Calvijn, waren daarbij aanwezig.

Hoewel vooral Farel hem zeer ernstig onderhanden heeft genomen over zijn afval van de Reformatie en zijn terugkeer naar Rome, heeft Caroli toch zó getuigd van zijn bekering, dat de genoemde predikanten overstag gingen. Ook Farel,

tot ontsteltenis van Calvijn!

Toen Caroli zich naar Bern begaf, was men daar voor deze gevaarlijke doctor op zijn hoede. De Raad vaardigde een bevel uit om Caroli gevangen te nemen. Nu vluchtte hij naar Straatsburg, waar hij hoopte, dat Capito en vooral Bucer evenzeer zijn „tweede bekering” zouden kunnen overnemen, als Farel en Viret dat hadden gedaan.

We behoeven u nauwelijks te zeggen, hoe Calvijn geschokt is, èn over de welwillende houding van Farel en Viret tegenover deze onbetrouwbare man, èn weldra over het verloop van het gesprek, dat de Straatsburger predikanten hadden met deze Caroli.

We zijn nu dus weer in Straatsburg, waar Calvijn in september 1538 was aangekomen.

In een brief, geschreven in augustus 1539, schrijft Calvijn aan Farel het volgende:

Gisteren onder het eten kwam Henri.

Ik stond gelijk van tafel op, ging naar Bucer en las hem uw brief voor.

Hij had er heel veel plezier in, in het bijzonder, toen hij vernam, dat u zelfs zo zacht bent jegens Caroli.

Bucer zei, dat zelfs hij nauwelijks er toe te brengen zou zijn geweest, Caroli met zoveel mildheid weer op te nemen. (Bucer stond immers bekend als een zeer verzoeningsgezind man. K.)

Wanneer Caroli naar Bazel komt, dan loopt hij gevaar zelfs door Grynäus heel wat minder vriendelijk te worden ontvangen, omdat Viret en Zébédie (een schijnbaar zeer streng reformatorisch gezind predikant K.) Grynäus berispten, zoals we destijds vernamen, en hem ongunstig tegenover Caroli stemden (Grynäus stond dus aanvankelijk ook niet onwelwillend tegenover Caroli. K.)

Over zachtmoedigheid gesproken; ons allen is uw zachtmoedigheid zeer aangenaam. Want voor de kerk kan zij immers niets dan wat verkeerd is, voortbrengen en het hart van de kwaden kan ze zeer ontroeren. (Farel was anders zeer scherp. Overigens, hier is Calvijn wel cynisch, dachten we. K.)

Maar dan de bijeenkomst in Straatsburg, waar Caroli zich zal verantwoorden voor Bucer, Capito, Zell, Jacob Sturm en an-

deren. Zéér tegen de wil van Calvijn!

Deze bijeenkomst moet wel uitlopen op een felle botsing.

Calvijn schrijft hierover aan Farel op 8 oktober 1539.

Aan Farel te Neuchâtel,

Hoewel iedere dag mij plotseling nieuwe stof tot schrijven gaf, wilde ik toch niet beginnen, alvorens de zaak met Caroli tot een bepaalde afsluiting was gekomen. De afhandeling daarvan hield de onzen op en daarover maakte ik me zorgen; het gaf mij angst.

Het leek Bucer verstandiger, dat ik de verhandelingen met Caroli niet bijwoonde, aler een zekere hoop op overeenstemming ontstond, of er sprake was van een wending, naar de ene of naar de andere kant.

Zonder moeite gaf ik daarvoor mijn toestemming, opdat ik niet te scherp zou spreken, waardoor een nog grotere verwarring zou ontbranden. Caroli zelf schijnt dat ook gewent te hebben om vrijer te kunnen spreken over ons.

Voorzover ik het toch volgen kon, begon men met te spreken over de leer. Ze vroegen namelijk aan Caroli, of hij in zake het geloof, dat wij verkondigen, iets anders wenste.

Hij bracht onder andere één punt naar voren, zoals dat heel nauwkeurig is weergegeven in het verslag, dat naderhand is opgemaakt en van onze handtekening is voorzien.

Toen kwam zijn afval ter sprake van onze kerk. Dat gaf wel het meest spannende moment in deze verhandeling. Caroli trachtte zich op allerlei wijze te verontschuldigen. Hij snoefde namelijk, dat hij aanvankelijk een zeer rechtvaardige zaak tegen ons had ondernomen. Hij was namelijk niet direkt destijds opgetreden als aanklager, maar hij had (op de synode van Bern. K.) heel vriendschappelijk van ons geëist, dat wij de drie oude belijdenisgeschriften zouden ondertekenen. En wij hadden toen zonder meer geweigerd. Wij zouden toen deze symbolen zelfs, terwijl deze belijdenisgeschriften door alle vromen waren aanvaard en altijd in de kerk autoriteit hebben gehad, met lachende spot hebben bejegend.

De onzen brachten naar voren, dat dát voor hem toch nooit een reden kon zijn om naar de roomse kerk terug te keren. Daarop hebben ze Caroli scherp berispt en ze

hebben hem vermaand tot bekering. Daarop werd ik binnengeropen.

Ik mocht op zijn verwijten antwoorden. Om te beginnen vertelde ik nog eens de hele zaak; van het begin af, hoe dit gegaan is.

Het was wat moeilijker, ons te rechtvaardigen met betrekking tot de belijdenissen. Want het klonk hatelijk, dat wij deze verworpen hadden; omdat we ons toen buiten de discussie hadden gehouden, daar deze belijdenissen door de hele kerk zijn aangenomen en wel bij menig besluit.

Wel was zijn verwijt gemakkelijk hierdoor te ontkrachten, dat wij deze belijdenissen niet hadden verworpen, maar alleen dáárom de ondertekening daarvan hadden nagelaten, omdat we niet konden toestaan, dat Caroli, zoals hij beoogde, ons als ambtsdragers tegen elkaar uitspelen zou.

Maar er bleef nog wel iets als van een kwalijk „slotwoord” hangen.

Er was iets, wat de anderen wel gunstig jegens Caroli stemde. Hij herinnerde de aanwezigen er namelijk aan, dat de synode van Lausanne destijds toch maar Claude toegelaten had tot het predikambt, terwijl men toch wist, dat deze man in het openbaar meerdere keren en met het volste recht, was veroordeeld (wegens zijn loochening van de leer der Drieëenheid. K.) En dat was gebeurd vóór Caroli zijn strijd tegen Calvijn begon (omdat deze de woorden Drieëenheid en Persoon liever niet in zijn preken gebruikte, maar ze hield voor noodzaak om de leer der waarheid tegen dwaalleraren te verdedigen. Deze woorden komen immers niet letterlijk in de Bijbel voor. K.)

Maar, toen ik aantoonde, hoe kwaadwillig Caroli gehandeld had, kon ik toch dat niet bereiken, dat hij geen reden gehad scheen te hebben om ons aan te vallen.

Daarom vroeg men mij, mij te rechtvaardigen over wat ik destijds ter synode had gezegd. Dat was, zeiden ze, een soort woordspeling geweest op de oude belijdenis van Nicéa.

Ik gaf toe, dat ik niets zou hebben gezegd, wanneer niet de verkeerdheid van Caroli mij daartoe als het ware uitgenodigd had.

Wanneer ik alles, wat gezegd is, zou opschrijven, dan zou dat een heel boekwerk worden. Maar ik heb het hele

verloop van onze strijd nog eens opnieuw en zo ordelijk mogelijk op een rijtje gezet, zodat daaruit duidelijk bleek, dat het kwaad niet van ons afkomstig is.

Nooit heb ik duidelijker bemerkt, hoezeer onze vrienden in Bern (u kent ze) ons met hun berichten hebben zwart gemaakt.

Niemand van de onzen twijfelde aan onze onschuld, maar allen kwelden mij vanwege de belijdenissen, die ik toen (synode van Bern) niet had willen ondertekenen. Dat had toch geen gevaar opgeleverd, zeiden ze, en het had ons bewaard voor kwade verdachtmaking.

Eenstemmig veroordeelden zij mijn weigering. (Dat alles in afwezigheid van Caroli).

Bucer eiste van mij daarom, nu nogeens op te noemen, waarin Caroli had gefaald.

Dat wilde ik niet, want dan had hij een middel in de hand ontvangen om te ontsnappen, of de overtreding heel klein te laten schijnen.

Omdat ik wel inzag, dat op deze wijze toch niets bereikt kon worden, heb ik me er voor gewacht, een aanklacht tegen hem in te dienen. Ik nam er genoegen mee, wanneer hij vrijwillig zou erkennen, gezondigd te hebben.

Omdat ik echter vooruit wel vermoedde, dat de afloop van deze zaak voor mij onaangenaam zou worden, drong ik er zondermeer op aan, dat ze zonder mij verder zouden handelen. Ik wilde niets verhinderen, alleen, ze zouden me niet moeten dwingen, toe te stemmen. Omdat ze echter zeiden, dat mijn vertrek reeds een hinderen betekende in het nemen van een besluit, wilden ze niet toestemmen in een verdere onderhandeling zonder mij.

Toen werden er dus artikelen opgesteld, waarbij hij zelfs iets verzocht te wijzigen; wat dan ook op zijn wens door-gestreept werd.

Deze artikelen werden dan in de nacht mij ter hand gesteld.

Toen ik ze doorlas, schrok ik van een bepaalde zinsnede zó, dat ik me niet herinner, dat ik in dit ganse jaar zó bedroefd ben geweest.

Vroeg in de morgen vroeg ik, of Jacob Sturm even bij me kon komen. Ik klaagde hem mijn smart. Hij stelde Bucer hiervan in kennis.

Toen stelden ze mij een bepaald uur, dat ik thuis bij Matthias Zell zou zijn, om daar te laten horen, wat me zo zwaar lag.

Daar ben ik in een grote zonde gevallen. Want ik kon me niet meer beheersen. De gal had zich zo van mijn stemming meester gemaakt, dat ik overstroomde van bitterheid, naar alle kanten heen.

Maar al had ik me ook kunnen matigen, dan zou er toch voldoende reden geweest zijn om mij zeer te verontrusten.

Ik wierp hen voor de voeten, dat zij mij, terwijl Caroli er bijna zonder kleerscheuren afkwam, de artikelen voorgelegd hadden, om aan heel de zaak maar gauw een eind te maken; een zaak, waaraan zij hun goedkeuring hadden gegeven, zonder mij ook te hebben gehoord. U wilt nu, zei ik, mijn handtekening hebben. En wanneer ik deze zou weigeren, dan zult u van nu af mijn tegenstanders zijn.

Wat mij vooral erg dwars zat, was, dat Caroli zei, dat hij de beledigingen, die hem hadden gedreven tot de afval, overgaf in de hand des Heeren. Hij wilde daarmee te kennen geven, dat hij dat dáárom kon doen, omdat de reden van zijn afval bij andere mensen lag en niet bij hemzelf.

Ik ben geëindigd met de woorden: Dat is mijn besluit, liever sterven dan ondertekenen.

Toen was men op dat moment aan beide zijden zó opgewonden, dat ik tegen Caroli in eigen persoon niet méér bitter had kunnen worden, als hij er bij was geweest.

Tenslotte vloog ik de kamer uit.

Bucer liep me na, kalmeerde me door zijn vermaning en leidde mij terug naar de anderen.

Ik zei, dat ik alles nog eens goed zou overwegen, alvorens ik definitief zou antwoorden.

Toen ik thuis kwam, overviel me een zonderlinge aanval. Ik kon nergens troost in vinden dan in zuchten en wenen. Het kwelde mij te meer, wanneer u de oorzaak van al mijn ongeluk zoudt zijn. Want steeds weer hielden ze mij uw zachtmoedigheid voor; hoe mild juist u Caroli had aanvaard. Ik zou toch een te harde kop hebben, zo hard zelfs, dat ik mij niet tot zulk een aanvaarding van Caroli door uw voorbeeld tot rede liet brengen.

Bucer speelde alle mogelijke rollen om mijn hard gemoed week te maken. Maar uw voorbeeld hield hij mij steeds weer opnieuw op een hatelijke manier voor.

En u kunt hierbij niet uw gedachteloosheid of uw al te grote bereidwilligheid als verontschuldiging aanvoeren.

Ja, om het maar eerlijk te zeggen, meer ernst en meer standvastigheid had men met recht van u kunnen verwachten. De goede broeders drongen er bij u op aan, Caroli in genade aan te nemen. U gaf niet alleen daarin toe, maar u ging daarop juist in.

Spoedig daarop bemerkte u, dat u fout zat. U hebt er nu spijt van. Ja, u had hem nooit moeten aanvaarden zonder berouw; u bent daarin te ver gegaan en hebt alle grenzen overschreden.

Het is dus duidelijk, dat het mij een zekere troost geven moest, u aan te klagen vanwege de schuld, die mij tot zo'n groot verdriet is.

Had ik u vóór mij gehad en had ik met u kunnen praten, dan had ik het hele onweer over u laten losbarsten, dat ik nu over anderen heb uitgegoten.

Toen ik een beetje tot mezelf was gekomen, vroeg ik of mijn collega Jacob Bedrot bij me wilde komen. Ik drong er bij hem op aan, mij te vertellen, wát men met Caroli had verhandeld. Hij vertelde me het een en ander, waarover ik me opnieuw opwond.

Ik eiste toen, dat de zinsnede doorgehaald zou worden, waarin Caroli de schuld van zijn afval van de kerk op anderen schuift, èn dat de voorwaarden, waaronder u hem in het onderhoud met hem hebt aanvaard, met name genoemd en bekrachtigd zullen worden.

Ik had heel wat méér en beter kunnen bereiken, wanneer u mij niet had gehinderd. Schrijf het dus aan uzelf toe, wat in het protocol verkeerd en boos is.

Dat is ten eerste, dat u de verzoening met Caroli niet met de nodige bezonnenheid hebt laten verlopen; dat wil zeggen: u had hem nooit zonder een plechtige belijdenis van zijn schuld en berouw moeten aanvaarden.

En ten tweede: dat u mij niet alles wat er gebeurd is, precies geschreven hebt.

Ik hoop, dat het geschrift, zoals het nu luidt, draaglijk is. Mij heeft het veel gekost.

Wat ons nu nog overblijft is, dat, omdat we hem nu eenmaal in genade hebben aangenomen, wij steeds deze gezindheid tegenover hem zullen blijven vertonen. Want omdat we hem niet konden wegsturen, moeten we hem tenminste met alle ijver bij ons vasthouden. Dat kan echter niet anders gebeuren, dan wanneer u al uw vrienden er van weerhoudt, laaghartig jegens hem te zijn.

Het geschrift (het verslag, waarin neergelegd is, waartoe

de Straatsburger predikanten in de zaak van de opnieuw bekeerde Caroli zijn gekomen. K.) zal u toegezonden worden, wanneer het overgeschreven is.

Hij wordt daarin wel verplicht, niet weer met iets nieuws aan te komen.

Welnu, bewijst U hem nu ook de vriendelijkheid, die u hem wat al te vroeg bewezen hebt.

Maar ik wil dat en ook andere zaken bespreken, wanneer het geschrift u gezonden is.

Nu wilde ik u slechts in korte trekken doorgeven, tot welk einde de zaak kwam.

Nu is Caroli naar de heer De. Rognac vertrokken. Met welk doel, kwam ik niet te weten; wel echter om een schuilplaats te zoeken, tot hij bij u een bezigheid vindt. Met hem is Alexandre gereisd. Deze vertelde ter verontschuldiging, dat hij op anderer advies meeging als begeleider.

(De eerder genoemde Clau en ook deze Alexandre, waren in 1538 wegens slecht gedrag als predikant in het franstalige Zwitserland afgezet. Soort zoekt soort, zal Calvijn gedacht hebben. K.)

U hebt geen reden voor hem – Alexandre le Bel – of voor ons te vrezen. Want we zijn hier niet zo erg bereidwillig, mensen aan te nemen, die uit uw kerk uitgesloten zijn.

Alexandre wenste namelijk ook, gehoord te worden, maar men had voor hem geen tijd.

Wanneer hij het evenwel op de terugreis weer wenst, ben ik er niet op tegen, dat hij wordt gehoord. Meld mij nog vóór dien zijn hele geschiedenis, opdat men hem naar verdienste kan ontvangen.

Wanneer we deze brief, in Straatsburg geschreven op 8 oktober 1539, aandachtig lezen, moeten we wel zeggen, dat er „veel vermengd volk” met de reformatoren en hun trouwe aanhangers mee optrok uit het diensthuis van Rome.

U weet wel, zo was het ook, toen Israël werd uitgeleid uit Egypte. We lezen daarvan in Ex. 12:38. En dat „vermengde”, vreemde volk heeft Israël veel kwaad gedaan tijdens de reis naar Kanaän. Israël heeft de goden van dit vermengde volk gediend in de woestijn.

Calvijn weigerde de oude belijdenisgeschriften te tekenen, toen tijdens de synode van Bern op 13 mei 1537 daarop door Prof. Dr. Pierre Caroli werd aangedrongen om verdeeldheid

te zaaien onder de daar aanwezige predikanten. Niet omdat Calvijn niet achter deze confessies stond, maar omdat hij zich de wet niet wilde laten opleggen door een man, die hij een groot gevaar achtte voor de kerk der Reformatie en het principe huldigde: verdeel en heers.

Of we Calvijns optreden in de affaire Caroli, waarover hij zo'n eerlijk, maar bijzonder scherp verslag doet aan zijn vriend Farel, goedkeuren, is een andere vraag. En wie tussen de regels doorleest, zal bemerken, hoe cynisch Calvijn kon zijn. Denk maar eens aan het laatste deel van deze brief, waarin Calvijn Farel voorhoudt: U heeft A gezegd, nu zult u ook B moeten zeggen. U heeft Caroli immers aanvaard.

En dat gold Farel in het bijzonder. De edelman Rognac, de afgezette predikanten, die we tegen kwamen, zwermden als bijen steeds rond de oren van Farel in Neuchâtel en van Viret in Lausanne. Rognac woonde als uitgewekene uit Lotharingen in Lausanne. Later (in 1560) zal de schoonzoon van deze Rognac zelfs in Genève alles op stelten zetten om een samen-zwering tegen Calvijn op touw zetten.

U zult vragen, hoe dat met deze Caroli verder is gelopen. En hoe Farel Calvijns felle brief van 8 oktober heeft opgenomen.

Farel heeft in een lange brief zijn verontschuldiging aangeboden. En Calvijn gaat daar, bijna drie weken na zijn wat wilde schrijven aan Farel, op in. En daarin horen we dan tevens meer over Caroli.

Aan Farel te Neuchâtel.

Vergeef me, trouwe broeder, dat ik u sedert de ontstui-mige brief, welke de nog verse bitterheid na mijn eerste hevige toorn mij had afgeperst, niets heb geschreven.

Ik weet niet precies meer, wat ik heb geschreven. Alleen dit weet ik, dat ik mij niet goed in toom had, omdat het in mijn smart mijn enige troost was, met u te kijven, daar u mij door uw al te grote toegeeflijkheid zo'n nood had bereid. Nu verontschuldigt u zich in een lange reeks excuses vanwege hetgeen ik u voor de voeten wierp. Want ook al probeert u zich te verdedigen, de klemtoon ligt toch op uw excuses.

Kijk dus voortaan maar uit, dat u slechts zoveel mildheid aanwendt, dat daardoor geen ongunstig vooroordeel tegenover anderen ontstaat. Niets van wat u in uw brief opsomt, liet ik achterwege, toen men mij aan het woord liet

(tijdens het gesprek met Caroli. K.) Want ik heb heel nauwkeurig alle daden doorgenomen, die hij in Genève, in Lausanne en in Frankrijk, ook na zijn vertrek uit Zwitserland, bedreven heeft. Maar hij werd na mij binnen gelaten en naar believen heeft hij enkele zaken geheel kunnen ontkrachten, andere veel kleiner laten voorkomen om ook weer andere dingen, terwijl hij ons aanklaagde, van zich te kunnen afschuiven. Mij tegenover hem plaatsen, dat durfden ze niet, opdat ik niet overmatig verbit-terd werd.

Zijn antwoorden maakten ze opzettelijk milder, of zij verzwegen ze totaal. Zo bedreef men in de hele onderhandeling een spelletje met me. Omdat ik van meetaan voorzag, wat er zou gebeuren, had ik direkt al gezegd, dat ik er helemaal niet bij wilde zijn, noch in positieve, noch in negatieve zin mij er mee wilde inlaten. Want het ging van tevoren al om niets anders, dan dat deze man niet terwille van ons afgewezen werd, terwijl u hem reeds had aanvaard.

U zegt: Ja maar, ik ben de kerk toch niet. Maar, wie zou denken, dat u hem anders dan vanuit het gevoelen van de hele kerk aanbeveelt? U wilt toch niet ontkennen, dat u in een brief uw verzoening met Caroli openbaar hebt gemaakt? Uit hetgeen u namens uzelf schreef, concludeerde men terecht met het oog op de hele kerk, dat allen van mening waren, dat u nooit zoudt willen afwijken van uw mening.

Daarom stond ik geheel alleen in de oppositie. Dát maakte het mij in het bijzonder onmogelijk om te verhinderen, dat Caroli, schijnbaar met enig recht, die kwestie van de Drieëenheid aangreep. Daarin heeft Capito (u weet, een collega van Calvijn. K.) hem niet weinig ondersteund. Hij zei tegen Bucer, dat hij indertijd van u een brief had ontvangen, waarin u in de kwestie – Drieëenheid – afweek van anderen, of iets dergelijks. Ik weet niet meer in welk opzicht, want Bucer heeft mij dat niet duidelijk gezegd. De hele kwestie rondom de oude belijdenissen zit me in het bijzonder dwars.

Nu, dit en dergelijke dingen deden ze, opdat Caroli niet geheel en al hun barmhartigheid onwaardig zou zijn. Onder welke voorwaarden hij aanvaard is, dat leest u in het verslag.

En wat ik daar beloofd heb (Caroli welwillend tegemoet te treden. K.), dat wil ik gestand doen, als hij althans

daaraan zelf zich getrouw betoont.

Tegenover Alexandre le Bel (u weet wel, de afgezette predikant, die ook via Straatsburg weer in het ambt wilde komen en met Caroli op reis was gegaan. K.) ben ik met name goed voorbereid, zodat ik hem, wanneer hij hier weer terugkomt, naar verdiensten kan ontvangen. In deze zaak zal mijn woord dan meer gewicht hebben, omdat het hierin niet schijnt, als zou ik handelen vanuit mijn persoonlijke betrokkenheid hierin.

Luister eens naar een wel bekend voorbeeld van zijn onbeschaamdheid!

Hij waagde het eens, ons huis binnen te komen om zich op een of andere manier bij mij op te dringen. Toen ik toevallig door de keuken naar beneden ging, trof ik hem daar aan bij de dienstboden. Hij groette mij heel opvallend en wilde een gesprek beginnen. Ik verwaardigde hem echter geen groet, niet eens een blik, maar riep alleen iemand en beval deze, de man de weg naar buiten te wijzen. Ons huis staat voor mensen, die uit de kerk des Heeren gezet zijn, niet open.

Sindsdien waagde hij het niet meer, zich aan mij te vertonen. Hij wil nog wel komen; onvoorbereid vindt hij mij niet.

U zult wel lachen als ik u vertel, hoe Caroli in een lezing van Bucer tegen de lamp liep.

Bucer behandelde de tekst, waar gesproken wordt over de steniging van valse profeten. Om te definiëren, wat een valse profeet is, zei hij, dat dat niet iemand is, die iets naast Gods Woord leert, maar iemand, die gedachten naar voren brengt, welke met Gods Woord in strijd zijn. Als voorbeeld voegde hij daaraan toe, dat er lieden zijn, die een plaats ontdekken, waar de zielen van gestorvenen gelouterd worden. En dat was een valse leer. Maar, zei Bucer, we mogen zo iemand om die dwaling niet verdoemen. Tenminste, als hij die dwaling maar zo naar voren brengt, dat hij haar in het onzekere laat. Maar wanneer zo iemand ook nog gaat beweren, dat men de overledene door gebeden kan helpen, dan moet men hem niet slechts als een dwaas, maar als onchristelijk mens veroordelen.

Bij deze woorden keek Bucer even naar mij, maar richtte toen direkt zijn blik op Caroli.

(Caroli leerde nog het vagevuur! K.).

Nu, omdat wij met hem hebben onderhandeld, moeten

we er voor zorgen, dat hij zich over onze standvastigheid en eerlijkheid niet op goede gronden kan beklagen.

Ik zou wel eens willen weten, hoe handig Caroli zich bij Rognac voordoet. (Rognac, een edelman, die uitgeweken was naar Zwitserland. K.).

Caroli noodzaakt mij ook, U eens over de stand van zaken in Metz in te lichten.

(Hieronder komen we daar nog even op terug. K.). Caroli ging namelijk daarheen en trachtte een mogelijkheid te vinden om daar te preken. Onmiddellijk was de plaatsvervanger van de bisschop daar en liet Caroli bij zich roepen. Men weet niet, wat met hem werd besproken; wel, dat Caroli heel spoedig daarna weer uit Metz vertrok.

Ongeveer 14 dagen vóórdien had ik mijn broer naar Metz gestuurd. (Antoine Calvijn. Hij was koopman. K.). Hij werkte bij een degelijk en zeer rechtschapen man. Mijn broer was zeer bescheiden.

Zodra men hem echter gewaar werd, beval men zijn meester, zich van mijn broer te ontdoen. Deze weigerde dit. Toen werden ze woedend op mijn broer en bevalen hem, binnen zeven dagen de stad te verlaten. Hij antwoordde, dat dit onrechtvaardig was en getuigde van een onbeschaafd optreden, besluiten van dien aard te nemen met betrekking tot een onschuldig mens, zonder deze gehoord te hebben.

Mijn broer wendde zich tot de overheid en vroeg audiëntie aan. Maar dat weigerde men hem. Hij ging in beroep bij de hoogste heren van het gerecht en bij de raad van bijstand, die uit de adel bestaat.

Mijn broer schreef, zoals het daar de gewoonte is, een verzoekschrift, maar het baatte niets.

En niet alleen behandelden ze hem zo, maar ze besloten, dat er geen buitenlander meer in de stad zou geduld worden, die om een of andere reden de heren verdacht voor kwam.

U merkt wel, dat daar voorlopig, althans voor dit moment, de deur voor het Evangelie is gesloten.

We moeten dus op betere tijden hopen, waarnaar ik steeds uitzie.

(Calvijn schrijft onder deze brief nog een P.S.).
Door Alexandre (de afgezette dominee. K.) laat u mij zeggen, dat u van Luther aan mij „vrome wensen” laat

overbrengen. Maar u heeft mij daar niets van doorgegeven. Meld me a.u.b., wat dat te betekenen heeft.

Over de stad Metz moeten we nog wel iets mededelen.

Van oude tijden aan was Metz een belangrijk steunpunt van het pausdom.

Metz lag op de taalgrens frans-duits in Lotharingen; een kleine 100 km westelijk van Straatsburg.

Reeds meerdere malen waren pogingen in het werk gesteld om in dit bolwerk van Rome, waar de Dominicaner monniken het voor het zeggen hadden en waar de bisschop, zowel op wereldlijk als op geestelijk terrein schier oppermachtig was, de Reformatie doorgang te doen vinden.

We hebben al eerder gezien, dat de moedige Johan Leclerc in Metz de marteldood is gestorven in hetzelfde jaar (1525) als bij ons Jan de Bakker.

U zult zich herinneren, dat in Meaux bij Parijs al vroeg onder leiding van de zeer begaafde Lefèvre een reveil tot stand kwam. Evenals in ons land rondom Willem Bilderdijk in het begin van de 19e eeuw, verenigden zich rond Lefèvre een kring van jonge mannen, die de Heere vreesden. Onder hen behoorde ook Farel. En ook Leclerc. En zelfs uit het koninklijk huis waren er, die zich hierbij voegden: Margaretha de Valois, de zuster van de franse koning Frans I en Johanna van Albret, de echtgenote van de koning van Navarre.

Johan Leclerc werd in Parijs gegrepen en aan het voorhoofd gebrandmerkt. Vol vuur trok hij naar Metz, waar hij tijdens een processie de meegevoerde beelden en relikwieven vernielde. Leclerc heeft daar op een allerverschrikkelijkste wijze de marteldood ondergaan.

Sindsdien hebben de reformatoren telkens weer pogingen aangewend om de weinige mannen en vrouwen, die in Metz in alle stilte de Reformatie waren toegedaan, te bereiken. Ook de onbetrouwbare Caroli heeft dit gedaan, zoals we in voorgaande brief lazen.

We hebben ook gelezen, dat Calvijn zijn broer Antoine er heen heeft gestuurd (als koopman) om daar poolshoogte te nemen.

Pas in 1542, wanneer Calvijn weer terug is in Genève en Farel, na heel veel moeilijkheden, in zijn eigen stad, Neuchâtel wat tot rust is gekomen, gaat deze naar Metz. Zijn eerste preek hield Farel op het kerkhof van de Dominicanen. Deze

monniken lieten alle klokken luiden om Farel's geweldige stem te verslaan.

Het was vergeefs! De volgende dag waren er 3000 toehoorders. Groot opzien! Farel wordt voor de Raad gedaagd. Niemand mocht zich meer met Farel inlaten.

Farel is onder heel veel tegenstand in de omgeving gaan preken. Caroli volgde Farel op de voet. Om... onkruid onder de tarwe te zaaien!!!

Vooraf aan Caroli's verraad aan de zaak der Reformatie, eenmaal en andermaal, is het te wijten, dat Metz tot op deze dag nog een bolwerk is van de roomse religie.

Calvijn heeft dit verraderlijk gedrag van deze Prof. Dr. Pierre Caroli voorzien. Het heeft hem diep ongelukkig gemaakt, dat anderen, zelfs Farel, hier blind voor waren.

Er verstrijkt een periode van ruim vier maanden, eer Calvijn terugkomt op zijn brief van 27 oktober 1539 aan Farel. Op 6 februari 1540 schrijft Calvijn een brief aan zijn beste vriend, waaruit blijkt, dat het hem helemaal niet lekker zit, dat er door Caroli een verwijdering dreigt te ontstaan met Farel. We laten een deel van deze brief, geschreven vanuit Straatsburg, volgen.

Aan Farel in Neuchâtel.

Ik verzeker u, lieve broeder, wanneer ik met u twist, u scheld, boos op u ben, u aanklaag, dat u het zó op moet nemen, dat uzelf daartoe aanleiding geeft.

Wat Caroli betreft, zal de Heere ons de weg wijzen, hoe weer recht worden kan, wat misschien verkeerd gedaan werd. Ook onze mensen hier erkennen nu, dat ze milder geweest zijn, dan nodig was. Maar omdat er bij ons niet zo'n strenge kerkelijke tucht is, als wel nodig zou zijn, moesten ze hem toegeeflijker behandelen, dan ze in feite wel wilden.

De voornaamste vergissing, die ons allen misleidde, was de mening, dat Caroli inderdaad met u verzoend was. Want onder die voorwaarde alleen namen wij hem weer op, dat alle afspraken gehandhaafd bleven, waaronder hij bij u in genade aanvaard werd. Komt hij weer terug, dan zullen we er ons voor moeten wachten, dat onze bereidwilligheid u niet ten nadele zal worden. Hier zou hij, geloof ik, geen schade kunnen doen, ook al zou hij daarop uit zijn. Wanneer hij op ons schimpt, zal hij nauwe-

lijks gehoor vinden. Want ik weet, dat de man, bij wie hij thans logeert, zulke goede gedachten omtrent ons heeft, dat hij zondermeer geen beschuldiging aan ons adres zou verdragen.

Aan de edelman De Rognac, die Caroli onder zijn hoede nam, heb ik een brief meegegeven, waarin ik de hoop uitsprak, dat Caroli in waarheid met zijn gehele hart tot ons is teruggekeerd. Daarom vroeg ik De Rognac, indien Caroli zich bleef gedragen als een getrouwe dienst-knecht van Christus, hem de daad van zijn afval niet toe te rekenen.

Caroli heeft toch niet van de diensten van De Rognac gebruik gemaakt, zo bleek me later en heeft dus van mijn aanbeveling geen gebruik gemaakt. Alexandre le Bel (afgezet predikant uit de omgeving van Lausanne. K.) werd echter na zijn vertrek uit Straatsburg wel in genade opgenomen door de heer De Robertval (een edelman uit Lotharingen, die ook uitgeweken was. K.). Bij deze familie heeft hij vroeger al, zoals u weet, geloged. Toen hij na zijn verblijf bij deze familie hierheen gestuurd was, heb ik De Rognac medegedeeld, dat mijn geweten het mij niet veroorloofde, hem in ons huis op te nemen en met hem te spreken.

De Rognac, die hem naar mij verwezen had, heeft zich verontschuldigd. Hij wist er niets van, dat Alexandre le Bel uit Zwitserland verbannen was.

De Rognac zal in de vastentijd nog met zijn vrouw hierheen komen. Dan wil ik hem veel over Caroli vertellen.

Weer verstrijken maanden. Calvijn heeft het druk. Behalve het vele werk in de steeds groeiende vluchtelingengemeente, de lessen aan het gymnasium van Johannes Sturm, de opleiding van predikanten enz., enz., komt nu de enorme spanning, die de roep uit Genève om terug te keren, meebrengt. In Deel I hebben we daarover uitvoerig geschreven.

En dan zijn er nog twee zaken: de duitse kerk- en politieke strijd. Calvijn wordt afgevaardigd naar de conferentie van predikanten uit de kring van Luther en rond Straatsburg, met de keurvorsten, vertegenwoordigers van de keizer, en niet te vergeten van de paus.

We hopen op deze samenkomsten, thans in Hageneau, dan in Worms, en, nog vóór Calvijn zal terugkeren naar Genève, de rijksdag te Regensburg in Beieren, straks nog wel terug te komen.

Ja, er is nòg een zaak, die voor Calvijn diep ingrijpend is. Hij zoekt een vrouw. Hij heeft die gevonden in Idelette van Buren, met wie hij in augustus 1540 trouwde.

Na het godsdienstgesprek in Hageneau krijgt Calvijn nog weer eens met Caroli te maken.

We weten, dat Caroli na „verzoend” te zijn met, eerst Farel, en daarna met de predikanten van Straatsburg, naar Metz was vertrokken. Zijn pogingen om daar als reformator te kunnen optreden, mislukten totaal. Caroli is toen vertrokken naar Neuchâtel, waar hij vroeger predikant was geweest, maar welke gemeente hij had verlaten, toen hij weer rooms werd. Maar overal, waar hij zich aanbood als predikant, stootte hij zijn neus.

Wie krijgt de schuld, dacht u?

Calvijn! En vanzelfsprekend ook Farel, Calvijns vriend! Caroli verdenkt hem er van, hem, en dan nog wel ná zijn „bekerings”, op allerhande wijze tegen te werken om weer predikant te worden. Terwijl er toch zovele predikanten nodig zijn.

Caroli heeft Calvijn daaromtrent per brief op hooghartige wijze opheldering gevraagd.

We kunnen u het antwoord, dat Calvijn geeft, niet onthouden. In een uitvoerige brief wijst Calvijn deze man terecht. Bij dit alles moeten we heel goed in het oog houden, in welk een toestand zich toen de kerken der Reformatie bevonden. Calvijn schreef daarover reeds eerder (6 februari 1540) aan Farel:

Uw klachten over het diep verval van de dienst des Woords, zijn helaas zeer terecht. Het einde is er niet van te overzien. Ik zou dikwijls bijna de moed kunnen verliezen, wanneer mij niet de gedachte overeind hield, dat wij het werk des Heeren niet in de steek mogen laten, er moge geschieden, wat wil. Want overal, waar we onze blik laten gaan, heeft men ontelbaar veel te beklagen.

En toch schenkt de Heere in alle ongeluk soms weer iets, wat ons opricht.

Calvijn schrijft dan iets over deze bemoediging. Een Wederdoper is tot verandering gekomen en heeft zijn zoontje laten dopen. En dan, een predikant van de Wederdopers, met wie Calvijn in 1537 in Genève een fel debat had gevoerd, is tot bekering gekomen. (Dat was de eerste man van Idelette van Buren. Hij is kort na zijn bekering overleden).

Het behoeft ons dus niet te verwonderen, dat Calvijn, en ook Farel en Viret, er voor vreesden, dat in de gemeenten nog meer afval en verval zou intreden, wanneer weer onbetrouwbare mannen in het predikambt geplaatst waren. En dat gold dan in dubbele mate voor een hoogst onbetrouwbaar en eerzuchtig man als Caroli.

Het antwoord, dat Calvijn op 10 augustus 1540 gaf aan Caroli, die wel eens wilde weten, wat er achter zat, dat hij nergens in het frans-sprekende deel van Zwitserland predikant kon worden, laten we hier volgen.

Aan Caroli, wellicht in het gebied van Neuchâtel.

Genade zij u en vrede van de Heere, Die u en ons een oprecht gemoed verlene.

Heel veel liever had ik gezien, dat u zich naar hier had begeven om mondeling met ons over onze verzoening te spreken, dan dat u dit probeert te bewerkstelligen per brief. En dan in het bijzonder met een brief als de uwe! U doet al uw best om de schijn van u af te wentelen, als had u vanuit billijke oorzaken verwarring in de kerk gesticht. Alsof het mogelijk zou zijn de kerk in verwarring te brengen, om een of andere achtenswaardige reden!

Laten we eens even aannemen, dat de broeders niet op betamelijke wijze rekening met u hebben gehouden, geeft dat u dan het recht, onmiddellijk daarover zoveel lawaai te maken?

Wilt u beweren, dat Gods Geest u daartoe heeft aanzet om aan allen de oorlog te verklaren?

Ik zeg dat niet, om op u opnieuw te schelden. Had me maar totaal laten zwijgen! (Door mij niet te dwingen, u te antwoorden. K.).

Omdat u echter allen, die zich naar uw oordeel niet op de juiste wijze tegenover u hebben gedragen, met de satan in verbinding brengt, houdt u ons toch wel voor al te dom, wanneer u denkt, dat we dat door stil te zwijgen, kunnen laten rusten.

U zegt, dat u van verontwaardiging geheel buiten u zelf bent en dat u tegen Farel en tegen mij wel moèt tekeer gaan, omdat wij het door onze brieven voor elkaar gekregen hebben bij de broeders van Neuchâtel, dat zij u geen predikantsplaats willen toewijzen.

Ten eerste is dat een uitvinding van uzelf, òf u bent daaromtrent vals ingelicht. Want het is niet in mijn hoofd op-

gekomen, zo iets aan die van Neuchâtel te schrijven.

In de brief van Farel echter was, naar ik verneem (want ik weet dat alleen van horen zeggen), Michel vèr u scherper behandeld dan u. (Michel, afgestudeerd in Straatsburg, was ook een candidaat voor de vacature in Neuchâtel. K.)

Welnu, omdat ik u dus, noch met woorden, noch met daden beledigd had, ja, nooit ook maar de kleinste aanval op u had gedaan, was het dan behoorlijk, mij zo gruwelijk onderuit te halen?

Ja, wanneer ik u zelfs ook maar in iets, wat uw persoonlijk belang betreft, in de weg had gestaan, wat is het dan onwaardig voor een christenmens, om, ontvlamd door wraakgierigheid, zo'n schandaal verwekkend gedrag te vertonen. Omdat ik u voordien steeds zonder enige bedenking als een broeder gold, hoe is het dan mogelijk, dat ik in een ogenblik een ketter werd, voor wiens gemeenschap alléén al u een afschuw had?

Betekent dat niet Gods hoogheilige Naam misbruiken? U zegt, dat u niet anders overblijft, dan u nu als onverzoenlijk op te stellen (dat is uw eigen uitdrukking geweest).

Maar bedenk nu toch eens alstublieft een weinig, hoe belachelijk u zich maakt om zo, midden in de vrede, dit oorlogssignaal te geven.

Maar, toegegeven, dat wij u op een of andere manier hiertoe aanleiding hadden gegeven, wat heeft dan dat woord te betekenen, dat u hebt gebruikt? Immers, onverzoenlijk noemt men toch iemand, die men iemand met alle middelen geprobeerd heeft te kalmeren en die niet tot het minste blijk van schuld is te brengen.

Wanneer heeft u bij ons zo'n strenge en vasthoudende hardheid ervaren?

Over mij kunt u zich niet beklagen. Ik zou echter wèl het volste recht hebben, u hiervan te beschuldigen, om niet scherper te spreken. Maar ik dacht nooit aan wraak, laat staan, dat ik hier of daar iets kwaads tegen u uitgericht zou hebben. Ik zou wel eens willen weten, wat voor onrecht Farel u heeft aangedaan. Hij heeft geschreven, dat mensen, die de hun toebetrouwde gemeente eigenmachtig hadden verlaten, niet weer tot het ambt toegelaten zouden worden. Dat moest hij toch wel schrijven! Want wie de gemeente verlaat, die hij eens heeft aanvaard om haar trouw te verzorgen, begaat geen geringere trouwe-

loosheid, dan wanneer een vader zijn kinderen ten vondeling legt. Maar, zegt u, hij telde mij onder die lieden, terwijl ik deze schuld niet op uw geweten heb.

Leest u de brief van Farel nog eens, dan zult u iets anders opmerken. Want Farel verlangde niets anders van de broeders, dan dat de broeders heel nauwlettend u, wat betreft uw aangelegenheid, van alle verdenking zouden kunnen reinigen. Zou u niet hetzelfde moeten wensen?

U bent naar Metz gereisd, na van hier te zijn vertrokken. Was het niet zeer overmoedig, u er bij de tegenstanders van Christus op te beroemen, dat u waart gekomen, wèl toegerust om ons vanwege onze ketterij aan de kaak te stellen? En daarbij houdt u de roem overeind, dat u niets tegen het Evangelie in de zin hebt.

Hoe wilde U dat bewijzen?

Wanneer iemand zagezegd vanwege zijn beroep met een knecht van Christus strijdt, en tegelijk hem verhindert te arbeiden aan de bevordering van het Rijk van Christus, dan is het toch wel heel wonderlijk, van zo iemand te zeggen, dat hij aan de kant van het Evangelie staat. Lieve broeder, zie toe, zie steeds weer toe, waar u zo terecht komt!

We hebben een dienst aan het Woord, dat op het engst met Christus is verbonden. Twijfelt u daaraan, wij hebben tot onze blijdschap een zeker en trouw getuigenis van ons geweten. Vlei uzelf, zoveel u wilt. Tenslotte zult u het toch ondervinden, dat u met uw aanval op ons de verzenen tegen de prikkels slaat.

En dan -, wat kunt u òns schaden?

U noemt ons kettters!

Hoe zo? Dan toch altijd onder degenen, die ook u voor een ketter zullen houden, hoewel zij nu ook uw lasterzucht graag misbruiken.

Ik vrees beslist niet, dat u bij vrome en verstandige mensen iets bereiken zult, wanneer u mij neerhaalt.

Dat ik dit alles schrijf, moge zó door u ook opgevat worden, dat u zich voor Gods aangezicht beproeft, welke weg u te gaan hebt, en niet anderen, onschuldigen veroordeelt, om uzèlf te verdedigen. Daartoe ontbreekt u niet alleen iedere rechtsgrond, maar ook elk voorwendsel.

Wanneer ik dàt bij u mocht bereiken, dan was ik tevreden gesteld. Maar ik hoop niet, dat u hierom alle moed

en hoop zou verliezen. Want wanneer u ons oprechte en zekere kentekenen vertoont van een oprecht gemoed, dan zijn we ook nu nog bereid, spoedig weer in de beste trouw ons met u te verzoenen en alles te vergeten, te vergeven en voortaan uit ons geheugen uit te wissen. Dat u mij toch in mijn hart zoudt kunnen zien!

Want niets wens ik met meer verlangen, dan dat u zich allereerst met God moge verzoenen, opdat ook de band tussen ons hecht worde.

Maar geloof me, nooit kunt u de Heere met zegen dienen, wanneer u niet uw hoogmoed aflegt, alsmede de scherpte van uw tong.

Dus, indien u het voornemen hebt, u weer met ons te verzoenen, dan zijn wij bereid, u te aanvaarden. Dan zullen we geen plichten jegens u verzuimen, zodra ons de gelegenheid geboden wordt, u van dienst te zijn.

Maar tot het sluiten van een vrede te komen, zoals u deze voorstelt, hoe zouden we ons dáartoe kunnen vernederen? U eist namelijk, dat wij u nu reeds een gemeente beloven? Ten eerste liggen de gemeenten niet in onze hand. Dat weet u ook heel goed.

En dan, hoe zouden we ooit met een goed geweten dit u kunnen beloven (als dat mogelijk was?), alvorens alles helder en klaar was ten aanzien van onze overeenstemming in de leer?

U maakt er zelf geen geheim van, dat u nog van wat wij leren, afwijkt. En u wilt dan toch, dat wij u een predikantsplaats toewijzen?

Overweeg nu zelf, of dat wel betamelijk zou zijn. U zoudt ons, en terecht, voor domkoppen houden, wanneer we u gehoorzaamden.

Om tot een einde te komen, ik smEEK, deze hele zaak nog eens ordentelijk en rustig voor uzelf te bekijken en dat u ook deze brief overweegt. Maar dan met geen andere weegschaal dan met een beoordeling, die vrij is van toorn. Dan zult u zeker erkennen, dat niets meer beter is, dan om te keren op de weg, die u zo slecht begonnen zijt.

Wilt u dit met ons proberen, dan beloof ik u, dat ik geen vriendenplicht verzuimen zal. En hetzelfde belooft Farel in alle ernst voor wat hemzelf betreft.

Maar denk ook hieraan: iets van de liefde, die u zo streng van anderen eist, zelf aan anderen te bewijzen.

Wanneer ik u wat te grof overkom, denk dan, welk een antwoord uw brief verdient. Hoewel ik moet zeggen, dat ik daaraan in geen geval heb gedacht. Ik wilde u ten nutte schrijven. En dat dacht ik niet anders te kunnen doen, dan wanneer ik u bracht tot besef van uw zonden.

Vaarwel, geliefde broeder in de Heere, indien u slechts ons liefhebben en voor uw broeders houden kunt!

De Heere Christus leide u door de Geest des raads en des verstands, opdat u van de gevaarlijke klippen, waarop u terecht bent gekomen en uit de stormwind van hóogdravendheid, spoedig in de haven moogt komen. Farel laat u groeten. Hij wenst, dat u zich in alle ernst tot de Heere bekeert en dat u zo bereid bent, met ons in vriendschap en broederlijke gemeenschap te treden, zoals hij zelf bereid is, U dan te aanvaarden.

Straatsburg, 10 augustus 1540

Van harte uw vriend,
J. Calvijn.

Na deze wel veelzeggende brief horen we bijna een jaar lang niets meer van Caroli.

Tegen de tijd, dat Calvijn eindelijk zal terugkeren naar Genève, na alle oponthoud op de Rijksdag te Regensburg, waar hij maandenlang moest verblijven als afgevaardigde van Straatsburg, lezen we in een brief van Calvijn aan Viret en Farel, gedateerd: Straatsburg 25 juli 1541; het volgende:

Het gevaar, dat we eens van Caroli duchtten, bestaat niet meer. Want omdat hij zijn woord heeft gebroken, zal hij door de onzen nooit meer aanvaard worden. Hij onderhandelt, naar ik hoor, met zijn Sorbonnisten om tot een verzoening met hen te komen.

U weet, Caroli was tot ongeveer 1530 professor geweest aan de befaamde roomse universiteit in Parijs, de Sorbonne. Caroli is nu voor de tweede keer weer teruggekeerd naar de roomse kerk en probeert weer zijn colleges aan deze hogeschool te hervatten.

Bijna twee jaar later, wanneer Calvijn sinds september 1541 weer terug is in Genève, verblijft Caroli weer in Metz. Van daaruit daagt hij in hoogdravende woorden Farel en Calvijn uit tot een twistgesprek, een openbaar dispuut. Dat kan, vol-

gens hem, plaatsvinden in Rome, in Trente, waar het be-roemde concilie bijeen was, of in een spaanse of franse uni-versiteitsstad.

Welk een geloofsmoed van beide predikanten, om deze uit-daging niet te ontwijken. Calvijn reist vanuit Genève naar Straatsburg in juni 1543 om daar met Farel en zijn oude colle-ga's deze zaak te regelen. Ze staan er op, dat het dispuut zal plaats vinden in Metz, waar, zoals we weten, Farel het jaar daarvóór pogingen in het werk had gesteld om dit belangrijke bolwerk van Rome voor de Reformatie te winnen.

Calvijn schrijft dan vanuit Straatsburg een brief aan de Raad van Genève over zijn langer verblijf aldaar.

Omdat we zien, hoe noodzakelijk het is, naar Metz te gaan en Caroli te gebieden, zijn mond te houden, stuur ik u een copie van zijn laatste antwoord, waarin hij zich hoogmoediger en gemener opstelt dan ooit.

Twee jaar later, na de scherpe brief aan Caroli, in het jaar 1545, verblijft deze gevaarlijke man nog steeds in Metz.

Het dispuut heeft hij steeds weer ontweken. Maar hij doet al-les om het gezegende werk der Reformatie af te breken.

In juli 1545 schrijft Calvijn aan Genève, dat hij bezig is met een geschrift, waarin hij publiekelijk Caroli te schande zal zetten. Hij wil dit vooral doen, omdat Caroli de geschriften van Farel, en vooral van Viret fel becritiseert en bespottelijk maakt.

Een heen en weer gevecht op papier volgt. Tot het hoogopge-laaid vuur, dat Caroli had ontstoken om de Reformatie in de persoon van Calvijn, Farel en Viret de vernietigen, uiteinde-lijk is uitgedoofd. We horen na 1545 niets meer van Prof. Dr. Pierre Caroli. Een gewelddrijvende verrader is tot zwijgen gebracht.

We verwonderen ons steeds meer, wanneer we bemerken, welk een oefenschool de Koning der kerk Zijn dienstknecht Johannes Calvijn in de wegen van Gods bijzondere voorzie-nigheid met Zijn gemeente heeft bereid, toen hij als banne-ling uit Genève werd verdreven en enkele jaren in Straats-burg werkzaam mocht zijn. Dat betreft onder andere ook de ervaringen, die Calvijn in Straatsburg heeft opgedaan met het schoolleven. En dan met name ook met wat wij noemen het voorgezet hoger onderwijs.

Het moet voor Calvijn een bijzonder boeiende zaak zijn ge-

weest, met een man als Johannes Sturm zeer bevriend te ra-ken.

Johannes Sturm, de rector van het gymnasium in Straats-burg, waar Calvijn gedurende zijn verblijf in Straatsburg les gaf!

Toen Calvijn in 1536 in Genève kwam, was de Reformatie daar na felle strijd pas enkele maanden doorgevoerd.

Met het schoolleven was het daar, zoals temidden van zoveel strijd en verwarring te begrijpen is en voor de hand ligt, droe-vig gesteld. In feite werd er geen onderwijs meer gegeven.

Farel pakte terstond, bijgestaan door de Raad van Genève, deze zaak flink aan. Een nieuwe Latijnse school werd ge-sticht. Daar werd onderwijs gegeven op lager- en gymnasiaal niveau. De arme kinderen kregen gratis onderwijs. Zelfs werd de leerplicht ingevoerd. Alle kinderen moesten het Collège de Rive, waarvan dominee Sonier rector werd, be-zoeken.

Toen Calvijn in Genève kwam, heeft hij vooral ook, samen met Farel, veel aandacht geschonken aan het onderwijs op reformatorische grondslag. Zijn vroegere leermeester uit Pa-rijs, Maturin Cordier, toen al een man van dik 50 jaar, kwam helpen en werd ook docent aan deze Latijnse school. Samen met Sonier en Cordier stelde Calvijn een schoolorde op, het eerste reformatorische „schoolwerkplan”, waarin nadruk-kelijk tot uitdrukking kwam, dat het Woord des Heeren het fundament is, moet zijn, van alle onderwijs.

De bloei van deze prachtige instelling is slechts van korte duur geweest. We weten het, in april 1538 werden Calvijn en Farel uit Genève verbannen. En een paar maanden later trof de rector van het college en Calvijns vroegere leermeester, Cordier, hetzelfde banvonniss.

Cordier vestigde zich in Lausanne. Daar, en later in Neuchâ-tel, heeft deze reformatorische pedagoog en onderwijsman zich zeer verdienstelijk gemaakt met het stichten van scholen op dezelfde grondslag als het Collège de Rive in Genève.

Wanneer Calvijn dan in Straatsburg predikant wordt van de franse vluchtelingengemeente en benoemd als docent op het gymnasium van Johannes Sturm, is vooral dit laatste ook voor hem bijzonder leerzaam geweest.

Calvijn gaf aan het gymnasium colleges over het Nieuwe Tes-tament. Het is bekend, dat deze drie colleges per week steeds drukker bezocht werden en dat daaruit meerdere studenten zijn voortgekomen, jonge mannen, die Calvijn persoonlijk

opleidde voor het predikambt. Hierover hebben we reeds eerder gesproken.

Het gymnasium in Straatsburg was geopend in 1538. De rector, zoals we al eerder vernamen, de toen ongeveer dertigjarige Johannes Sturm, zou zich ontwikkelen tot één van de meest beroemde protestantse schoolmannen van die tijd.

We moeten hem niet verwarren met de al eerder genoemde Jacob Sturm, we zouden zeggen de burgemeester van de (toen nog) zelfstandige, vrije stad Straatsburg, die zeer veel heeft gedaan voor de kerk des Heeren in Duitsland. Denken we alleen maar aan zijn optreden op de Rijksdag te Spiers in 1529, waar hij met ware geloofsmoed de fel bestreden zaak der Reformatie tegenover koning Ferdinand van Oostenrijk, een broer van keizer Karel V, die toen in Spanje overbleef, verdedigde. Naar zijn protest mogen we ons nu nog protestanten noemen.

Behalve op het terrein van het onderwijs zien we beide Sturms werkzaam op de conferentie te Hageneau, Worms en later op de Rijksdag te Regensburg.

We moeten in dit verband wel even vermelden, dat Johannes Sturm, toen Jacob Sturm in 1552 overleed en de Luthergezinde predikanten steeds meer invloed kregen in Straatsburg, de trouwe rector, in grote moeilijkheden geraakte, omdat hij steeds duidelijker een overtuigd volgeling werd van Calvijn. Dat leidde zelfs in 1581 er toe, dat (Johannes Sturm was toen 74 jaar en had 43 jaar lang zeer intens en hoogst bekwaam het gymnasium geleid), werd ontslagen!

In 1589 overleed deze getrouwe schoolman op 82-jarige leeftijd.

Van hem is bekend, welk grote, zowel persoonlijke als ook financiële offers, hij zich heeft getroost voor de vervolgde kerk in Frankrijk. En juist hierdoor bleef hij tot zijn dood in nauw contact staan met Calvijn.

Gedurende zijn straatsburger periode heeft Calvijn zich, mede in verband met zijn colleges, intens bezig gehouden met de uitleg, de exegese, van het Nieuwe Testament. Een zaak, die van buitengewone betekenis was voor de voortgang van de Reformatie!

Wanneer iemand dit heeft beseft, dan is het wel Calvijn geweest. Wie zijn Institutie leest, wordt steeds weer getroffen, niet alleen door Calvijns diep inzicht in de Heilige Schrift, maar ook vanwege zijn diepe eerbied voor en zijn totaal on-

derworpen mogen zijn aan de autoriteit van Gods heilig Woord. Altijd weer waakte hij er voor, niets, maar dan ook niets te leren en te prediken, wat hem niet eerst en heel duidelijk door de Heere in Zijn Woord is geleerd.

Het Sola Scriptura, alleen de Schrift, beheerste zijn leven en werken.

Opvallend is ook, dat Calvijn hieromtrent steeds in contact stond met zijn collega's. Nauwkeurig gaat hij na, wat zij schrijven. Hij woont hun kerkdiensten bij, evenals de collega's, die ze geven.

Een aardig voorbeeld hiervan vinden we in een brief, die Calvijn tijdens zijn verblijf in Straatsburg schreef aan zijn collega Viret in Lausanne op 19 mei 1540.

De namen, die hij hierin noemt, zullen u intussen wel bekend zijn: Capito, Calvijns collega in Straatsburg, en Oecolampad, de reformator (hij was toen reeds overleden) van Bazel.

Capito geeft ons in zijn college iets, wat u bij uw uitleg van de profeet Jesaja heel veel nut kan doen. Maar omdat hij zijn hoorders niets dicteert en nog niet verder dan het veertiende hoofdstuk is gekomen, kan op het ogenblik zijn werk u niet helpen.

Zwingli ontbreekt het niet aan handigheid, maar omdat hij zich te veel vrijheid veroorlooft, zweeft hij dikwijls ver van de betekenis der profetieën af.

Luther, die niet zo angstvallig vasthoudt aan de eigenlijke betekenis van het Schriftwoord en aan de historische omstandigheden, is het vooral te doen om de heilzame leer uit het Schriftgedeelte er uit te pellen.

Niemand is met meer nauwgezetheid bezig geweest om de Schrift uit te leggen dan Oecolampad (Bazel. K.). Maar ook hij schiet niet altijd in de roos.

Maar wanneer u somtijds ook nog hulpmiddelen ontbreken, dan zal toch, hoop ik, de Heere u niet verlaten.

Calvijn kent de geschriften van de reformatoren bijzonder goed. Dat blijkt hier duidelijk.

De collega, met wie hij tijdens zijn verblijf in Bazel, vóór hij in Straatsburg kwam, openhartig en indringend kon spreken over de verklaring (exegese) van de Heilige Schrift, is Prof. Grynäus geweest, die toen predikant was in Bazel.

Aan deze Grynäus heeft Calvijn zijn commentaar over Paulus' Brief van de Romeinen opgedragen.

Wie in het bezit is van de Nederlandse vertaling van Calvijns

uitlegging op de Zendbrief van Paulus op de Romeinen door A.M. Donner, verschenen bij W.A. de Groot, Goudriaan (1972), zal daarin de opdracht van Calvijn aan Grynäus in zijn geheel afgedrukt vinden. Wij nemen deze opdracht hier dan ook niet in haar geheel over, hoewel deze buitengewoon leerzaam is en ons wel duidelijk enig inzicht geeft in Calvijns arbeid in Straatsburg. De vertaalde opdracht is wel aangepast aan de hedendaagse spelling. Donner heeft namelijk gebruik gemaakt van een vertaling van twee predikanten uit Embden. Reeds in 1566 werd Calvijns commentaar door deze predikanten in onze taal overgezet. Zij verscheen 25 jaar na het in het Frans geschreven werk van Calvijn. Het blijkt dat één dezer predikanten reeds eerder had vertaald de Institutie van Calvijn en het „Huisboek” van Bullinger (Zürich).

Merkwaardig is, wat deze vertaler schrijft in verband met de droeve verdeeldheid, die er ook in zijn dagen heerste onder de protestanten. We nemen dat, tot onze lering moge het zijn, hier over:

Hoed u voornamelijk, dat u de boeken van de godvruchtige leraren niet gebruikt tot tweedracht en gekijf; wat geschiedt, wanneer de één staat op deze leraar en de ander op die. Wij zullen op Christus alléén staan. Daarom scheldt Paulus de Corinthiërs zwaar (1 Cor. 1:12), omdat de één stond op Paulus, de ander op Apollos, en een derde op Cefas.

Wij zullen dan niet willen zijn Lutheranen, noch Zwijnglianen, noch Calvinisten, maar waarachtige christenen en de stem van onze enige Leraar, Christus, horen, aan nemen en volgen.

Die stem van Christus dragen ons de godzalige leraars toe; zij houden ons die voor, zij verklaren wat Hij ons zegt, ieder naar de mate der gaven, die God hun heeft gegeven. En zij doen dat in grote eendracht, omdat zij allen door éénzelfde Geest leren, Die zij tot stichting van de gemeente van Christus hebben ontvangen. Waar zij nu in enig stuk schijnen niet wel overeen te komen, of de één tegen de ander te leren, moeten we wel bedenken, dat ieder zijn bijzondere wijze van leren heeft en dat niemand de volheid van Gods Geest heeft ontvangen, dan alleen in zulke mate, als de Heere hen heeft toegevoegd.

Dat werd door een predikant in Embden geschreven in het

jaar 1566. We kunnen deze woorden ook nu nog ter harte nemen.

We mogen u dan verder verwijzen naar Calvijns opdracht, zoals die te lezen is in de Commentaar op de Brief aan de Romeinen.

Een niet minder opmerkelijke brief treffen we in de correspondentie van Calvijn aan, toen hij in Straatsburg werkte. Zij is in 1540 geschreven aan een voor ons onbekende. Het adres ontbreekt namelijk, alsook de preciese datum. Waarschijnlijk moeten we denken aan een studievriend uit Orleans in Frankrijk, die nog niet tot de Reformatie was overgegaan.

Voor ons een belangrijke brief, omdat zij handelt over de noodzaak van Bijbelstudie.

Uw brief heeft me zo verblijd, dat ik, naar ik meen, niets anders dan verplicht ben, u te antwoorden.

Allereerst wens ik u van harte geluk, omdat ik zie, dat u niet bij de luie, domme papen behoort, die in hun hele leven zo zeer in beslag genomen worden met eten en drinken, spelen en slapen, en ook met lelijke lusten, dat ze aan achtenswaardig studeren niet eens in hun dromen denken.

Het verwondert me in feite niet, dat u ook nu vreemd blijft van zo'n leven, omdat ik mij heel goed herinner, hoe u reeds, vóór de Heere u overbracht van de duisternis naar het licht, dank zij uw uitstekende goede aanleg, u geschonken, van zo'n leven een grondige afkeer had. Maar u moet bij uw studies toch ook hierop acht geven, dat de studie u niet alleen dient tot ontspanning, maar dat zij in dienst gesteld dient te worden om in de kerk van Christus tot nut te zijn. Want mensen, die van de wetenschap niet anders verwachten, dan in een achtenswaardig bezig-zijn de verveling van hun vrije tijd te verdrijven, zie ik altijd weer als mensen, die hun hele leven dáármee doorbrengen om mooie schilderijen te bekijken. U heeft gelukkig niets van deze lieden. Want wat heeft het voor zin, alleen maar dáárop uit te zijn, een geleerde te zijn en voor zodanig door te gaan? Maar dat is wel het droevig lot van allen, die zich slechts ophouden met de profane literatuur, juist zich dáárover buigen en niets anders beogen, dan daaruit diepe kennis te verwerven.

Opdat u dus bij uw studie het ware doel moge nastreven, sta er dan allereerst naar, dat zij uw leven moge omvormen, en dat u dan óók onderwezen en toegerust bent om anderen te helpen. En dat gebeurt, wanneer u een groot deel van uw tijd wijdt aan het lezen van de Heilige Schrift en wanneer bij het lezen daarvan Gods woorden zulk een betekenis voor u krijgen, als de goddelijke Leraar van Zijn leerlingen verlangt. Anders kunt u niet geloven, dat uw leven Gode welgevallig is, ook al zou u de mensen honderd maal teverden stellen.

U kunt wel denken: ik ben zó arm; de kerk zal mij wel helpen. U kunt ook denken, dat de kerk u wel met haar geldmiddelen aan een baan zal helpen.

Maar in beide gevallen komt men teleurgesteld uit. U zult moeten studeren! Anders komt er niets van terecht. Ik weet; dat bij de meesten deze gestrengheid van mij gehaat is. Maar ik vraag u: hoe zou ik u pluimstrijken tot uw verderf?

Dat zou niet eens menselijk zijn, laat staan christelijk. Ja, ook wanneer ik zweeg, zou mijn voorbeeld u genoeg moeten zijn. Want er zijn er zovelen, van wie men in de aanvang het schoonste kon hopen. Maar zodra ze zich evenwel overgeven aan zo'n lediggang en zo'n zelfvoldaanheid, erger nog, aan zoveel zorgeloosheid, wat zijn er dan toch weinigen, die niet, ik kan wel zeggen in rook opgingen...

Vaarwel, beste, van harte geliefde man! De Heere Christus sterke u met Zijn Geest tot alle goed werk.

Straatsburg heeft Calvijn gezien als de oefenschool, die de Heere in Zijn bijzondere voorzienigheid over Zijn gemeente hem had gegeven.

We hebben dat intussen zeker al wel begrepen.

Van grote betekenis is het voor Calvijn ook geweest, dat hij vanuit Straatsburg ook de duitse lutherse kerk leerde kennen. Als privé-persoon nam hij deel aan het godsdienstgesprek in Frankfort a.d. Main. En als afgevaardigde van Straatsburg heeft hij zeer intensief beleefd de godsdienstgesprekken in Hageneau, Worms en Regensburg.

Deze godsdienstgesprekken werden gehouden in dezelfde tijd als de Rijksdagen, die keizer Karel V bijeen riep. En het was ook de keizer, die meerdere malen opdracht gaf om op een convent van theologen te spreken over een bepaald onderwerp, waarbij hij dan steeds weer aandrang op een be-

paalde beslissing, die gezamenlijk moest worden genomen in verband met de door hem zo zeer gewenste eenheid van het rijk. De keizer hoopte steeds weer, de roomsen en luthersen bij elkaar te kunnen krijgen. Daarbij was zijn hoop gevestigd op de toegeeflijkheid van Bucer en vooral van Melanchton. Hier kwam de anders schuchtere en zich bij voorbaat graag terugtrekkende Calvijn in aanraking met de „groten” dezer wereld, op kerkelijk en politiek terrein.

Van deze omgang heeft hij later heel veel gemak gehad.

Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen, dat wij niet minder dan 14 brieven hebben uit de jaren 1539-1541, die min of meer uitvoerig ons laten zien, wat er in die jaren op het kerkelijk erf en vooral ook op politiek gebied gaande was. Het zijn drie brieven over Frankfort, twee over Hageneau, drie over Worms en zes over Regensburg.

We hopen ons hiermede bezig te houden.

En, zoals u zult begrijpen, moeten we ons dan wel enigermate oriënteren op wat er, zowel op kerkelijk, als op politiek terrein, in die jaren 1539-1541 gaande was.

Dat is geen eenvoudige zaak! Wel een boeiend bezig-zijn!

We komen dan voor de vraag te staan: Hoe was de toestand in Duitsland, in Frankrijk, in de omliggende landen, toen, in 1539-1541? En, zoals u zult begrijpen, zullen we dan wel genoodzaakt zijn, ook de vraag te stellen: Hoe is dat alles onder het beleid van Gods voorzienigheid zo geworden?

Misschien kunnen we de politieke en kerkelijke toestand in de jaren 1539-1541 eerst kort samenvatten in het volgende schema:

Tegen de Reformatie

- Keizer Karel V (1500-1557)
- Diens broer Koning Ferdinand
- 's Keizers vertegenwoordigers, o.a. Granvelle
- 's Keizers veldheren: o.a. Alva

- De roomse keizervorsten (Beieren)
- De roomse bond 1525. De bisschoppen met wereldlijke macht
- De roomse vrije steden

- De paus
- 's Pausen vertegenwoordigers, o.a. Dr. Eck

- 's Pausen vertegenwoordigers bij alle regeringen (nuntius)

Vóór de Reformatie

- Bond van lutherse keurvorsten - 1531 (Hessen, Saksen, Brandenburg, Braunschweig, Würtenburg)
- Duitse vrije steden, o.a. Straatsburg
- Deze Bond heeft steun van Frankrijk, Engeland, Denemarken

De paus tegen Karel V

De Turken bedreigen Karels rijk

Protestantse theologen

- Luther
- Melanchton
- De lutherse kerken en hun theologen
- Gereformeerde theologen: Bucer, Capito, Calvijn
- Zwitserse kerken:
 - Bazel (Grynäus)
 - Bern (Kuntz)
 - Lausanne (Viret)
 - Neuchâtel (Farel)

Karel V, de oudste zoon van Filips de Schone en Johanna van Arragon, was in Gent geboren en is ook in de Nederlanden opgegroeid bij zijn tantes. Toen zijn vader overleed, was hij heer over Spanje, Napels, Sardinië, Sicilië, Oostenrijk en Bourgondië en (vanaf 1516) de Nederlanden. In 1519 kozen de duitse keurvorsten hem tot keizer van Duitsland. Vooral omdat hij de pas ontdekte landen in Amerika, Mexico en Peru, in bezit had, zegt men wel eens, dat in zijn rijk de zon niet onderging.

Toen Karel in Aken werd gekroond, werd hij beschermheer der (roomse) kerk en beloofde hij de tegen de paus ingebrachte bezwaren (van de kant der keurvorsten: 100 bezwaren!) te zullen wegwerken.

Dat leek wel waardig, maar Karel was eerezuchtig, was de roomse leer met hart en ziel toegedaan en dacht er niet aan, de paus als hoofd van de roomse kerk af te vallen.

Op de rijksdag te Worms (1521) bleek dat overduidelijk. Niet alleen, omdat hij Luther in de ban deed, maar ook omdat het uitgevaardigde Edict van Worms, door de paus luid

toegejuicht, er op gericht was, de Reformatie met wortel en tak uit te roeien.

De jonge franse koning Frans I, die had gehoopt, tot keizer van Duitsland gekozen te zullen worden, verklaarde Karel V de oorlog. De vier oorlogen tussen de franse koning en de duitse keizer, die met enkele tussenpozen bijna een kwart eeuw hebben geduurd, zijn, naast het Turkengevaar, hetwelk vanuit het Osmanische (Turken-) rijk, dat steeds Oostenrijk bedreigde, als middelen in Gods hand gebruikt om te verhinderen, dat Karels ideaal: één groot rooms rijk, verwezenlijkt werd.

Bij het streven daarnaar had hij alle steun van de fel-rooms gezinde aartshertog van Oostenrijk, Ferdinand, die voor Karel V, die bij tussenpozen jaren aaneen in Spanje moest verblijven, de zaken in Duitsland voor zijn broer waarnam.

Vooraf de Rijksdagen te Spiers (1529) en te Augsburg (1530) deden het ergste vrezes voor de jonge reformatorische kerken.

Zeker, staatkundig gezien, was het keizerrijk moeilijk hanteerbaar. De duitse vorsten hadden van oudsher schier onaantastbare rechten in hun „rijkjes”. De ridders hadden bijzondere voorrechten, waaraan ze vasthielden.

Vooraf de keurvorsten, die in steeds grotere getale de zijde der Reformatie kozen: die van Hessen, Saksen, Brandenburg, Würtemberg en Braunschweig, trokken steeds meer onder alle bedreigingen van de keizer, op elkaar aan. Ze slooten een verbond (1530), dat zes jaar later stevig onderbouwd werd door een door Luther opgestelde belijdenis, welke scherp gericht was tegen alle rooms-politieke en pauselijke aanspraken op de heerschappij in en over de kerk (1536).

Aktie baart reactie. Ferdinand, Karels broer, enerzijds gerugsteund door de paus, alle rooms gebleven vorsten en ook de bisschoppen, die werelse macht hadden, met de rooms gebleven vrije steden, in een roomse bond (1538), komt in actie.

Na 1521 en later na 1532 is Karel V telkens ongeveer negen jaar niet in Duitsland geweest. De keizer had, naast zijn broer Ferdinand, zijn adviseurs, knappe juristen, evenals de keizer volbloed vijanden van de Reformatie, die op alle bijeenkomsten van keurvorsten en theologen aanwezig waren. Eén van hen is Granvelle, die later in ons land van 1567-1573 landvoogd is geweest, na Karels veldheer, Alva.

De leider van de Bond van Protestantse vorsten, Filips van Hessen, heeft direkt na de voor de Reformatie zo gevaarlijke

rijksdag van Spiers ingezien, dat alle reformatiegezinde theologen, zowel in Duitsland als in Zwitserland, eensgezind zouden moeten kunnen optreden tegen het voornemen van de paus en de keizer om de Reformatie uit te roeien. Het gelukte Filips van Hessen in Marburg Luther en Zwingli rond de tafel te krijgen. Aan Luthers zijde zien we Melancton; aan de zijde van Zwingli zien we Bullinger. Uit Straatsburg is o.a. aanwezig de ons bekende Bucer.

Dit gesprek, dat van 1-4 oktober 1529 heeft plaatsgevonden, is vastgelopen op de onderscheiden opvatting over het Heilig Avondmaal. En zolang Luther leefde, is hij het vooral geweest, die de Zwitserse kerken op een afstand heeft gehouden.

Vooraf aan Bucer en Calvijn is het te danken geweest, dat steeds weer pogingen werden aangewend om deze scheuring ongedaan te maken. Maar ze staan buiten hetgeen ons in de jaren 1539-1541 bezig houdt.

Om hetgeen we hierboven schreven wat meer overzichtelijk te maken, geven we eerst nog het volgende overzicht:

- 1521 Het Edict van Worms
Luther voor de Rijksdag te Worms
Het vonnis geveld over de Reformatie
- 1526 Karel V in oorlog met Frans I
- 1527 2e oorlog Karel V - Frans I
- 1529 Rijksdag te Spiers.
Ontstaan Bond Prot. vorsten
- 1530 Rijksdag te Augsburg
De Turken rukken op.
Karel V krijgt steun van de Bond van Prot. vorsten
- 1535 Karel V verslaat de Turken
- 1536 Bond Prot. vorsten krijgt stevige grondslag
3e oorlog Karel V - Frans I
- 1539 Nog steeds Turkengevaar
Godsdienstgesprek te Frankfort a.d. Main
- 1540 Godsdienstgesprek te Worms
- 1541 Rijksdag te Regensburg
- 1542 4e oorlog Karel V - Frans I
- 1548 Vrede tussen beiden
Concilie van Trente
Karel V slaat toe!
Luther sterft
Bond Prot. vorsten verslagen

1552 Karel V verslagen (Verraad van Maurits van Saksen).

We kunnen nu samen gaan lezen, wat Calvijn ons in zijn brieven mededeelde over de godsdienstgesprekken, waaraan hij vanuit Straatsburg deelnam. Achtereenvolgens te Frankfort a.d. Main, Hageneau en Worms, en straks heel veel over de rijksdag te Regensburg.

De duitse protestantse vorsten waren bijeen in 1539 Frankfort a.d. Main. Vanuit Straatsburg is Bucer daar reeds heen gereisd. Wanneer Bucer aan Calvijn schrijft, dat hij bij de duitse vorsten weinig positiefs kon bereiken om de vervolgte broeders in Frankrijk te hulp te komen, overlegt hij met zijn collega Capito en met de burgemeester Jacob Sturm. Deze beiden besluiten dan ook naar Frankfort te reizen. Met Calvijn.

Daar kwam voor Calvijn nog wat bij. Hij wilde heel graag met Melancton spreken over allerlei zaken, de leer der waarheid betreffende; en over de kerkenorde en de kerkelijke tucht. Ja, maar vooral over het Heilig Avondmaal, de zeer omstreden zaak tussen Luther en de volgelingen van Zwingli. Calvijn had zijn leer daaromtrent aan Melancton reeds eerder voorgelegd.

Vooraf dit laatste diepgaande geschil werd nu zeer actueel, omdat de keizer tegelijk met het godsdienstgesprek in Frankfort een rijksdag had uitgeschreven. De 3e oorlog met de franse koning Frans I was door de bemiddeling van 's pausen rechterhand, kardinaal Sadolet, met een vrede geëindigd.

Wel dreigden de Turken nog steeds Oostenrijk binnen te vallen. Gezien de vrede met Karel V had de Protestantse Bond van lutherse keurvorsten weinig hulp te verwachten van de franse koning in zake de vervolgingen in Frankrijk. Wel verwachtte deze Bond nog wel steun van de Engelse koning Hendrik VIII, die zich los had gemaakt van de paus, omdat deze geen toestemming gaf voor een tweede huwelijk, nadat hij gescheiden was van zijn eerste vrouw, familie van de moeder van Karel V.

Een gewelddadig optreden van de keizer met de Roomse Bond van vorsten en bisschoppen dreigde.

Om de lutherse theologen de steun van hun zwitserse collega's te ontnemen, drong de keizer, drongen ook de pauselijke afgezanten er op aan, deze „sacramentariërs”, zoals men de Zwingliaansgezinde theologen noemde, los te laten.

In drie brieven schrijft Calvijn aan Farel, zijn vriend, over wat er in Frankfort gaande was.

Uit de brief van 16 maart 1539 nemen we het volgende over:

In Frankfort troffen we de volgende stand van zaken aan: uit het huis Saksen de keurvorst, zijn broer, zijn neef en een zoon van Hendrik, genaamd Maurits. Dit drietal had in zijn gevolg 400 ruiters. De landgraaf van Hessen bracht evenveel paarden met zich mee. De Lünenburgers kwamen met een kleiner gevolg.

Verder is er van Brandenburg de jongere broer van de keurvorst. De jongere Braunschweiger is er. Nog drie anderen, wier namen ik niet heb onthouden.

Zij zijn allen leden van de Bond.

De anderen, die tot de Bond behoren, hebben gezanten gestuurd: de koning van Denemarken, de hertog van Pruisen en nog anderen.

De vrije steden hebben hun voornaamste mannen gezonden.

In de eerste beraadslagingen werd eenstemmig besloten, tot een oorlog over te gaan. Maar twee keurvorsten, die van De Paltz en van Brandenburg, wilden liever eerst bemiddelen tussen ons en de keizer. Ze hadden een schrijven van de keizer bij zich. Een gezant van de keizer (deze verbleef in Spanje. K.), een spaanse bisschop, legde dit schrijven nader uit. De keizer gaf deze keurvorsten en 's keizers gezant volmacht om vrede met de evangelischen te sluiten en een wapenstilstand tot stand te brengen. Onder nader vast te stellen verhoudingen en voorwaarden. In een lange toespraak en op goede gronden probeerden ze de stemming vóór de vrede te gewinnen. Ze legden in het bijzonder veel nadruk op het feit, dat de Turken zeker niet rustig zouden blijven, wanneer hij zou constateren, dat Duitsland innerlijk in een oorlog verwickeld was. De toegang naar Duitsland staat voor hen open, omdat zij Walachye bezet hebben (Roemenië K.) en omdat zij door een verbond met Polen een vrije doortocht naar Duitsland hebben. De bemiddelaars wilden, dat de onzen de voorwaarden voor een vrede met de keizer zouden opstellen. Wanneer er geen vrede mogelijk zou zijn, moest het toch tot een wapenstilstand komen.

We kunnen wel aan op de trouw en de eerlijkheid van Brandenburg en De Paltz. De eerste neigt sterk over tot de zaak van het Evangelie. De tweede staat er niet vijan-

dig tegenover. Maar de orders, die uit Spanje komen, wekken weinig vertrouwen. Liever had men daarom gezien, dat deze zaak door de keurvorsten, die de hoogste macht in het rijk hebben, werd geregeld.

Dat werd echter onmogelijk gemaakt, omdat die van Mainz om vele oorzaken door de Saksen afgewezen werden en de keurvorst van Brandenburg geen toestemming durfde te verlenen voor een bijeenkomst van alle keurvorsten, waar zijn oom niet werd toegelaten.

Toen hebben de onzen artikelen opgesteld, waarin ze aantoonde, dat ze slechts tegen hun zin op de gedachte van een oorlog waren gekomen. Ze toonden echter wel heel duidelijk het geleden onrecht aan, dat hen gedreven had tot het oorlogsplan.

Als voorwaarde voor het sluiten van vrede stelden zij, dat het hun moest worden toebedeeld, hun landskerken te besturen, onder welk bestuur ook het besteden van de kerkelijke goederen verstaan moest worden. Verder behielden ze zich het recht voor, in hun Bond op te nemen, wie er zich bij wilde aansluiten.

Toen deze artikelen werden overgelegd (aan de bemiddelaars, die opraden namens de keizer. K.), verlieten wij de bijeenkomst. Bucer meende naderhand, dat de beide keurvorsten (ook bemiddelaars. K.) eerder iets zouden toestaan, dan de spaanse gezant van de keizer. Hij grondde dat op het feit, dat de keizer de hulp van onze vijanden tegen de Turken evenzeer nodig heeft als onze hulp. De keizer zal daarom, dacht Bucer, iedere partij een plezier willen doen, zonder de andere te beledigen. De hoofdinhoud van zijn eis is, dat er zonder verandering in de huidige toestand, geleerde, ervaren en vredelievende mannen samenkomen, om over de bestreden punten in de religie te onderhandelen. Daarna zou dan de zaak voorgelegd worden aan de Rijksdag, opdat bij beslissing van alle standen een reformatie van de duitse kerk tot stand kon komen.

Toen het tot deze onderhandelingen op de Rijksdag zou komen, werd een wapenstilstand gesloten van één jaar. De onzen zijn het echter met zo'n korte tijd niet eens. Ze eisen, dat ze méér zekerheid ontvangen.

Zo is alles nog aan het zweven. We zijn nog niet buiten oorlogsgevaar, omdat de keizer niet tot verdere concessies bereid is.

Van de engelsen ligt een verzoek ter tafel, waarin ze verzoeken een nieuwe gezantschap te sturen, waartoe ook Melanchton zou moeten behoren. Ze willen hem er bij hebben om van zijn adviezen gebruik te kunnen maken bij de inrichting van hun (van de paus afgescheurde. K.) kerk. Zonder twijfel zullen onze vorsten zo'n gezantschap naar Engeland sturen. Maar Melanchton daarin op te nemen, daarin werd niet toegestemd, omdat zij hem vanwege zijn toegeeflijkheid niet vertrouwen. Hijzelf is zich van de mening over hem beslist niet bewust en maakt het, volgens hem, daar ook niet naar. Niettemin heeft hij mij met de heiligste eed bezworen, dat de vrees, die de vorsten bezet, totaal geen grond heeft. En zeer zeker, wanneer ik zijn gezindheid meen te doorzien, zou ik het er op wagen, in hem geen geringer vertrouwen te stellen dan in Bucer, wanneer het er over gaat met zulke lieden te onderhandelen, die wensen, dat men iets door de vingers kan zien. Want Bucer brandt van zo'n ijver om het Evangelie uit te breiden, dat hij al tevreden is, wanneer hij de hoofdzaken heeft kunnen bereiken, terwijl hij in dat geval redelijkerwijs milder is, in dingen toe te stemmen die hij voor totaal onbeduidend houdt; maar die echter juist toch ook heel belangrijk zijn.

Koning Hendrik VIII zelf is nauwelijks half tot inzicht gekomen (m.b.t. Rome's dwaalleer. K.).

Hij verbiedt priesters en bisschoppen onder de strengste wettelijke bepalingen (niet alleen schorsing uit het ambt) het huwelijk.

De dagelijkse mis handhaaft hij. Ook de zeven sacramenten.

Zo heeft hij het Evangelie stuk gescheurd of half verscheurd. Zijn kerk blijft vol van dwaasheden. Ja, hij weigert de Heilige Schrift in de landstaal toe te laten. Daaraan kan toch ieder zien, dat dat niet uit gezonde hersens voortkomt. Hij heeft zelfs kort geleden een nieuw verbod uitgevaardigd om het volk er van te weerhouden, de Bijbel te lezen.

Ja, opdat u ziet, dat hij niet voor de aardigheid dwaasheden doet: hij liet een brave, geleerde man verbranden, omdat hij de tegenwoordigheid van Christus' vlees in het Avondmaalsbrood loochende.

Hoewel de onzen door de gruwelen van dit soort zwaar beledigd worden, geven ze het toch niet op, met zijn rijk rekening te houden.

Men is nog in het ongewisse wat de hoofdzaak betreft. Er is nog geen wending ten goede ingetreden. Destemeer moeten we God bidden, dat Hij in deze zo moeilijke verhoudingen een gelukkige afloop moge geven.

Wat ik met betrekking tot de voortgang in de zaak van de broeders in Frankrijk heb gedaan, en hoe en waarover ik met Melanchton sprak, dat zal Michel u mededelen. Hij is na 10 dagen al van hier vertrokken.

Michel herinnert u zich nog wel. Hij studeerde bij Calvijn in Straatsburg en is toegelaten tot het predikambt.

Calvijn heeft voorgaande brief moeten afbreken op 16 maart 1539 en vervolgt spoedig met het volgende schrijven aan Farel zijn mededelingen over de conferentie te Frankfort a.d. Main, waarvan we al heel wat te weten kwamen.

De keizerlijke gezant talmde zo lang met het aannemen van de voor de keizer zo ongunstige voorwaarden, dat het nog weinig scheelde, of de zaak zou aan de beslissing met het zwaard zijn overgelaten. Zijn opzet was, dat de duitse protestanten zich zouden ontdoen van de zwitserse kerken.

Wat een listen van satan!

Deze spaanse bisschop grijpt deze zaak aan, om zich niet alleen slechts de oude haat, die hij eens gezaaid heeft, nieuw voedsel te geven, maar ook met de bedoeling om door onderlinge tweedracht als ontstoken brandende fakkelen onder de onzen te werpen en felle twist onder elkaar op te roepen.

De onzen echter wilden niemand voor een sacramentariër houden (scheldnaam van Rome voor de Zwinglianen K.) en willen de band met de Zwitsers handhaven. Tenslotte gaf de keizer deze gedachte (als voorwaarde voor verdere onderhandelingen K.) prijs en werd bereikt, dat de stemming tot het afsluiten van een wapenstilstand wat gunstiger werd.

Moge zo'n wapenstilstand de kerk van Christus ten nutte zijn! Mij belooft het niets goeds. En dat ziet ook de keurvorst van Saksen wel in. Hoewel men hem tot nog toe voor een treuzelaar hield, meent hij nu, dat een oorlog voor ons onafwendbaar is. Tegen alle verwachtingen in, raadde de landgraaf van Hessen (Filip) een oorlog af. Hoewel hij niet weigerde, mee te trekken, in geval de Bond toch besloot, ten strijde te trekken, ontmoedigde

hij toch de stemming van de anderen zo, dat zij, die juist op Filip's grote moed hun hoop hadden gesteld, de moed lieten zakken.

Zo neemt de zaak nu een wending in de richting van een wapenstilstand, terwijl beide partijen denken moeten aan het herstel van de eendracht.

De tegenstanders echter zullen aan niets anders denken, dan aan een gunstige gelegenheid om de oorlog te beginnen.

Over het gezantschap naar de koning van Frankrijk, nodig terwille van de redding van onze broeders en om de zaak van de religie onder zijn aandacht te brengen, was nog niets besloten, zoals Bucer u de laatste keer schreef. Over gezantschappen wordt namelijk eerst op het laatste gesproken, omdat ze dan naar de situatie van eigen gelegenheden beter kunnen besluiten, hoe en waarom deze gezantschappen moeten vragen. Zo moeten wij dus tot dan geduld hebben.

Met Melanchton heb ik over velerlei zaken gesproken. Wat betreft de overeenstemming met betrekking de Avondmaalsvraag had ik hem al vroeger geschreven, opdat wij allen tegenover goede mensen hieromtrent een zeker getuigenis kunnen afleggen van onze opvatting. Ik had Melanchton enkele artikelen toegezonden, waarin ik de hoofdzaken in het kort neerlegde.

Melanchton zelf stemt daar zonder tegenspraak mee in, maar hij erkent, dat ze in hun partij enkele mensen hebben, die iets, wat meer pittig is, verlangen en wel zó nadrukkelijk, zó gebiedend, dat lange tijd het gevaar aanwezig was, dat ze hem bijna hielden voor een afvallige van zijn eigen standpunt.

Hoewel hij nu gelooft, dat er geen werkelijke overeenstemming bestaat, wenst hij nu toch wel, dat deze overeenstemming, welke dan ook, in de hand gewerkt wordt, wanneer de Heere beide partijen tot eenheid in Zijn waarheid leiden zal.

Aan Melanchton zelf mag u niet twijfelen. Hij is innerlijk beslist onze opvatting toegedaan.

Wat wij over andere dingen besproken hebben, het zou te lang zijn, dit allemaal te vertellen; het zal eens stof voor een aangenaam gesprek onder ons geven.

Toen de kerkelijke tucht ter sprake kwam, zuchtte hij

over de zeden van de anderen. Want in deze zaak moet men de ellendige toestand van de kerk eerder beklagen dan verbeteren. U moet niet denken, dat u alleen onder deze droeve toestand gebukt gaat.

Dag aan dag zijn er hier of daar zaken, die ons met alle recht aanleiding moeten geven om om verbetering te bidden.

Het kwaad kan niet verbeterd worden, tenzij het volk en de vorsten het juk van Christus weten te onderscheiden van de tyrannie van de paus. (Men dacht: nu we van de paus af zijn, is alles geoorloofd. Men neemt niet het juk van Christus op zich. K.).

Melanchton houdt het dus daarvoor, dat niets beter is, dan in zo'n stormachtige tijd aan de tegenwind iets toe te geven, en hij koestert de hoop, dat, wanneer men eens meer rust heeft van de uiterlijke vijanden, men dan ook gelegenheid zal vinden, zijn doelwit te richten op het bestrijden van innerlijke misstanden. Capito is het daar helemaal niet mee eens. Hij zweert bij God en mensen, dat de kerk verloren is, indien men niet met de meeste spoed in deze droeve toestanden verandering aanbrengt. Tegenwoordig bidt hij te mogen sterven, omdat hij hierin geen voortgang ziet.

Ik echter vind, wanneer wij door de Heere geroepen zijn en daaraan twijfelen we niet, dan zàl de Heere Zijn zegen schenken, ook wanneer alles er tegenop komt. (Tegen verbetering van zeden. K.).

Daarom willen we alle middelen aanwenden tot verbetering. Helpen ze niets, dan willen we verder strijden tot onze laatste ademtocht.

Geschreven in maart 1539.

Uw
Calvijn.

Een kleine maand later vervolgt Calvijn zijn verslag over het Frankforter convent. Weer in een brief aan Farel.

Calvijn heeft in die dagen veel strijd over de vraag, of hij aan de roep vanuit Genève gehoor moet geven. Zal hij ooit naar deze stad, die hem uitwierp, terugkeren?

Thans echter zien we met belangstelling uit naar het verder verloop van de onderhandelingen tussen de afgezant van Karel V, die zelf in Spanje vertoeft, al bijna 9 jaar aaneen, en aan de andere kant de vertegenwoordigers van de Bond van

Protestantse vorsten, ook wel het Schmalkaldisch verbond genoemd.

U bemerkt wel, dat er van gesprekken tussen theologen onderling, zo goed als niets terecht is gekomen. Het is één en al politiek, al heeft de kerk der Reformatie er wel alles mee te maken.

We volgen Calvijn in zijn verslag.

De Schmalkaldische Bond heeft niets in zich, wat een vroom hart moet kwetsen. Ik vraag u, waarom moeten ze niet de krachten, die de Heere hun heeft gegeven, verenigen tot het gemeenschappelijk verdedigen van het Evangelie?

Overigens, ze trekken niemand, noch met geweld, noch op een of andere uitnodiging, in hun Bond. Ja, er zijn wel meer evangelische steden, die een verbond met de papisten, ja, zelfs met bisschoppen, beter toeschijnt. Denk aan Neurenberg.

De keizerlijke gezant stelde alles in het werk om de onzen van de Zwitserse kerk weg te trekken. Hij zeide dit wel niet met zoveel woorden, maar hij eiste, dat wij de zaak van de sacramentariërs niet tot de onze zouden maken. Het antwoord van onze bondgenoten luidde: wij hebben broederlijke gemeenschap met hen, die gij sacramentariërs noemt. De mannen van de Bond van protestantse vorsten hebben met name bij de laatste onderhandeling veel moed vertoond. De keizer stelde namelijk als voorwaarde (om te komen tot een wapenstilstand. K.), dat zij niemand meer tot de Bond zouden toelaten gedurende de periode van de wapenstilstand.

Daarin stemden ze toe, maar dan wel onder de voorwaarde, dat wie het Evangelie ook aannam, deze ook veilig zou zijn, ook buiten de Bond. Wanneer zulke mensen zouden worden aangevallen, dan verklaren wij, zeiden ze, dat we allen voor bondgenoten willen houden, die de zaak van Christus ondersteunen.

En van de keizer eisten zij hunnerzijds, dat gedurende de overeengekomen periode van de wapenstilstand ook geen bondgenootschappen tegen het Evangelie zouden gesloten worden.

De keizer wilde, dat de kerkelijke goederen aan de priesters zouden blijven tot de afloop van de wapenstilstand. De onzen konden hierin bewilligen, als dan maar beslist

voor de kerken en de scholen gezorgd zou worden. Zo werd afgesproken.

Het is voor Calvijn wel een zeer bijzondere belevenis geweest, in april 1539 zo'n massale bijeenkomst mee te maken als in Frankfort aan de Main. Hij maakt er kennis met de vorsten van de Schmalkaldische Bond, met andere hertogen en graven, met bisschoppen, met de gezant van de keizer, met lutherse theologen en vooral met Melanchton.

De 30-jarige Calvijn heeft in zijn verslagen, bestemd voor zijn vriend Farel, wel blijk gegeven van een scherpe blik op de politieke en kerkelijke verhoudingen in Duitsland. Ook zijn kijk op de zeer bedenkelijke engelse koning Hendrik VIII liegt er ook niet om.

Calvijn ziet scherp, hoe nationalistisch de Duitsers ingesteld zijn. Ze dulden geen inmenging van de keizer in puur duitse belangen, die gedekt zijn door vele volgens hen onaantastbare privilegiën. En hetzelfde geldt voor de paus, die de opperheerschappij opeist in de roomse kerk in Duitsland. Zowel protestantse als roomse vorsten en bisschoppen zijn het er over eens, dat er in de roomse kerk zeer vele misstanden zijn. En volgens hen moeten die uit de weg geruimd worden door een speciaal voor Duitsland en door Duitsland bijeengeropen concilie, waar de paus slechts het toekijken heeft.

De keizer hoopt nog steeds, dat hij de vorsten van de Protestantse Bond kan bezig houden met pogingen om de geschillen tussen de roomse en de evangelische kerk uit de weg te ruimen via de conferentietafel. Hij wil zodoende tijd winnen.

Zodra hij geen moeite meer heeft in Spanje, met de Fransen, met de Turken, dan hoopt hij zijn ideaal te verwerkelijken: in Duitsland één grote, machtige roomse kerk.

In de Nederlanden laat hij zien, dat hij voor niets terugdeinst. Daar doet de roomse kerk, bijgestaan door de Spaanse inquisitie, met succes haar moordend werk, en is de Reformatie rond deze tijd (1539-'40) reeds voor een goed deel uitgeroed.

In Frankfort hadden de evangelische vorsten, geruggesteund door hun theologen (Bucer en Melanchton), zich dapper gedragen tegenover de afgezant van de keizer, een bisschop uit Spanje. Onder bepaalde voorwaarden was het tot een wapenstilstand, voorlopig voor één jaar, gekomen.

Wel had de keizer via zijn gezant er op aangedrongen, dat er,

vóór de komende Rijksdag, een godsdienstgesprek zou worden belegd, om door middel van godsdienstgesprekken tussen enerzijds de evangelischen, en anderzijds de roomsen, tot overeenstemming te komen wat de leer betreft.

Zowel de keurvorsten als Melanchton en Bucer waren daartoe wel bereid. Des te meer, omdat nu voor het eerst de protestanten (evangelischen) door de keizer erkend werden als een zelfstandige partij tegenover Rome en haar aanhang.

Deze erkenning stuitte 's keizers broer, Ferdinand van Oostenrijk, tegen de borst. Evenzeer de roomse keurvorsten, die in hem hun leider zagen.

En de paus was helemáál woedend, toen hij dit hoorde. N.B., de volgelingen van de met de banbul getroffen Luther erkend als volwaardige partij tegenover zijn gelovige onderdanen! Het door de keizer geëiste godsdienstgesprek zou aanvankelijk plaatsvinden in Worms. Maar omdat daar de pest heerste, werd Hageneau, niet zo ver van Straatsburg gelegen, ten westen van de Rijn, als vergaderplaats uitgekozen.

Het is duidelijk, dat alle partijen alles in het werk zouden stellen om hun beste krachten naar Hageneau de sturen; wereldlijke groten en kerkelijke vooraanstaande theologen. We komen hen tegen in een brief, die Calvijn op 28 juli 1540 heeft geschreven aan een vriend in Genève, Du Tilly, die destijds met Calvijn uit Genève via Bern was meegereisd naar Bazel en Straatsburg, maar, nu men in Genève Calvijn terugverlangde, aldaar vertoefde om de ontwikkeling aldaar van dag tot dag te kunnen volgen. In diezelfde tijd heeft Calvijn ook aan Farel verslag uitgebracht van wat er bij het Hageneauer godsdienstgesprek heeft plaatsgevonden.

Het bijeenroepen van het gesprek, zoals de keizer bij het sluiten van de wapenstilstand in Frankfort had voorgesteld, zou plaats vinden in de zomer van 1539.

Door allerlei verwickelingen zou het 1 juni 1540 worden. Eerst te Worms en omdat dit gevaarlijk was vanwege de uitgebroken pestziekte, te Hageneau.

Reden voor deze vertraging was het feit, dat Karel V, die in de Nederlanden verbleef, treuzelde met het tekenen van het wapenstilstandsverdrag. Pas op 20 december 1539 ontving de keurvorst van Saksen een schrijven van de vertegenwoordiger van de keizer, die in Frankfort namens hem was opgetreden, „dat Zijne Keizerlijke Majesteit derhalve vanwege meerdere oorzaken niet heeft kunnen besluiten (te tekenen K.), maar dat door Zijne Keizerlijke Majesteit deze zaak af-

gehandeld zal worden bij Zijn persoonlijke aankomst” (in Duitsland).

Later stuurde de keizer nog een boodschap, dat hij er op stond, dat bij een gesprek van, uit beide partijen eerlijke, geleerde en betrouwbare mannen, kardinaal Granvelle voorzitter zou moeten zijn.

De keurvorsten hebben gezanten naar Utrecht gestuurd, waar de keizer zijn tijdelijk hof had, met de boodschap:

- U moet u houden aan de afspraken van Frankfort;
- het gaat ook óns om eendracht, maar we zullen nooit meer de oude dwalingen dulden.

De keurvorst van Saksen richtte zich tot Hendrik VIII van Engeland, die in staat was, Karel V op financieel terrein te boycotten, en Filip van Hessen wendde zich naar Frans I om Karel V de voet dwars te zetten.

Karel V zat tussen twee vuren: enerzijds zijn nadrukkelijk besluit, de Reformatie te vernietigen, zoals hij in de Nederlanden deed; anderzijds de vijanden rondom, die hem noodzaakten, tijd te winnen. En daarmee streek hij de paus, zijn broer Ferdinand en de roomse Bond van duitse vorsten, tegen de haren in, omdat Karel V zich genoodzaakt zag, de evangelischen als gesprekspartners te aanvaarden.

Maar de evangelischen hadden ook tegenslag op tegenslag. Filip van Hessen, hun moedige leider, kwam hier in opspraak, omdat hij naast zijn wettige vrouw een tweede had aangetrokken. Een dubbel huwelijk! Bigamie!

Hij waagde het niet naar Hageneau te gaan.

En Melanchton, die op weg was naar Hageneau, werd onderweg zeer ernstig ziek. Ook al vanwege dit schandaal.

Zodoende is het godsdienstgesprek, dat in feite slechts van 12-16 juli 1540 heeft geduurd, een verwarde en onbeduidende, maar voor de evangelischen zeer gevaarlijke zaak geworden. Ze mochten blij zijn, dat besloten werd, spoedig in Worms onder ongeveer dezelfde voorwaarden weer bij elkaar te komen.

Calvijn heeft het gesprek in Hageneau nauwelijks mee kunnen maken, omdat hij, en ook zijn vrouw, ziek waren.

De mededelingen over Hageneau schrijft hij pas bijna twee maanden later, en dan vanuit Straatsburg.

Waarom kon Calvijn niet naar het godsdienstgesprek in Hageneau gaan?

Hij schrijft daar merkwaardig uitvoerig over aan Farel. En we vragen ons af: Heeft Farel het zijn vriend kwalijk geno-

men, dat hij niet direkt naar Hageneau was gegaan?
Eind september 1540 (bijna twee en een halve maand na het beëindigen van dit gesprek) schrijft Calvin aan Farel:

Ik heb me vreselijk boos gemaakt, toen de huishoudster mijn broer beledigde en hij is vertrokken. Toen ze zag, hoe bedroefd mij dit maakte, is zij ook weggelopen. Nu heb ik de gewoonte, wanneer ik me opwind vanwege ergernis of grote angst, mezelf bij het eten te vergeten en het eten gulziger naar binnen te werken dan gebruikelijk is. Dat was nu ook het geval. Omdat ik nu bij het avondeten mijn maag overladen had met te veel en te ongeschikt eten, had ik de volgende morgen ontzettend veel hinder van de bedorven maag. Het zou goed geweest zijn te vasten, zoals ik in zo'n geval altijd doe. Maar ik wilde niet, dat de zoon van de kostjuffrouw mijn wegblijven van tafel zou uitleggen als een smoesje en ik bang was, dat ook hij weg zou lopen. Ik ben daarom toch aan tafel gegaan, zonder acht te geven op mijn gezondheid. Dinsdag, de dag daarop, overviel me na het avondeten een flauwte. Ik liet me naar bed brengen. Ik kreeg een hevige koorts, was heel erg warm en werd heel erg duizelig in mijn hoofd.

's Woensdags toen ik wilde opstaan, was ik zo verzwakt in al mijn ledematen, dat ik wel moest zeggen: ik ben ziek. 's Middags at ik een weinig en na het avondeten kreeg ik weer twee keer een flauwte. Daar volgden verscheidene aanvallen van koorts op, erg onregelmatig, zodat ik niet kon denken, waar die koorts vandaan kwam. Ik zweette zo, dat mijn kussen doornat was. Toen ik zo er aan toe was, kwam uw brief. En het was me onmogelijk, te doen, wat u van mij wenste. Ik kon nog geen drie stappen lopen.

Eindelijk veranderde de ziekte in een afwisselende koorts. Wat die ziekte geweest is, weet ik niet. Eerst hevige koortsaanvallen. Na drie keer was dat voorbij. Af en toe nog eens een aanval. Maar daar heb ik niet meer zo onbarmhartig veel hinder van gehad.

Toen ik weer meer gezond werd, was de tijd, om naar u toe te gaan, verstreken. Ik had toch geen kracht genoeg gehad om zo'n reis te kunnen volbrengen. Dat verhinderde me echter niet om, alsof ik helemaal weer de oude was, mij met Capito en Bucer te beraden, wat er gedaan moest worden. (Wanneer naar Hageneau? K.)

Toen ik ziek was, heb ik steeds weer Bucer gevraagd, of hij niet liever alleen op reis wilde gaan. Ik wilde u niet teleurstellen in uw verwachtingen. Maar Bucer wilde, hoewel hij graag de hem gegeven opdracht wilde uitvoeren, toch liever mij als begeleider bij zich hebben. Zelfs de brief, die Grynäus schreef, kon hem niet daarvan afbrengen. U weet wel, Grynäus raadde ons af, te gaan, maar wilde wel met ons meegaan, wanneer wij een andere mening waren toegedaan. Toen ik nog volop koorts had, kreeg mijn vrouw ook hoge koorts, die nu pas begint af te zakken. Nu heeft ze weer een andere kwaal gekregen. Ze is nu al acht dagen aan het braken, gepaard gaande met buikloop, zodat ze totaal uitgeput is en nauwelijks recht op in haar bed kan gaan zitten.

En toch moet ik toegeven, dat mij niets van dit alles in de weg gestaan had (naar Hageneau te gaan. K.), wanneer daar niet nog een hindernis bij was gekomen. Want 14 dagen geleden ging het gerucht, en het houdt bestendig aan, dat de keizer naar Worms komt om daar de Rijksdag te houden, waartoe in Hageneau besloten is. Weliswaar is er nog geen datum vastgesteld, maar de onzen zijn bang, dat de keizer weer gelijke manoeuvres zal vertonen, als bij de vaststelling van de datum voor het godsdienstgesprek te Hageneau. Want hij gunt zijn tegenstanders slechts zo'n korte tijd, dat ze vooraf schier geen gelegenheid hebben tot onderling beraad. Wij zijn ook nu bevreesd, dat hij hen onvoorbereid zal verrassen. Dat houdt thans Bucer noodgedwongen hier vast; hij kan geen stap doen. Daarom vraagt hij dringend, dat u wilt begrijpen, dat het zijn schuld niet is, wanneer hij zijn beloften niet nakomt. En ik kan mij voor hem garant stellen, dat ik geen mens méér bereidwillig gezien heb om deze reis te ondernemen, dan Bucer. Maar dit hield hem tegen. (De keizer komt naar Worms. K.)

Misschien blijkt spoedig, dat deze zorg onnodig is geweest.

Maar wat moeten de onzen anders doen, dan in spanning geraken, als men hoort, dat men in Worms reeds aan het kwartier maken was en de keizer al in aantocht was?

Ondertussen, u moet ook bedenken, dat de keizer zelf de hand er in heeft, dat thans Vlaanderen, Holland, Brabant met ongehoorde roofgierigheid worden uitgeplunderd en uitgezogen.

Gebeurt er verder niets, roep ons dan, wanneer u wilt. Bucer belooft plechtig, dat hij, zonder te weigeren, komen zal. Tot mijn verontschuldiging behoef ik me niet méér in te spannen. Want met God kon ik niet strijden. Hij kluisterde mij aan het bed, toen het tijd was, er op uit te gaan.

Eind september 1540.

Hoe moeten we dit verhaal bekijken?

Het hangt er vanaf, wát aan Farel beloofd was. Zeer waarschijnlijk wilde Farel beslist, dat Bucer en Calvijn naar Hageneau zouden gaan, ook al was Capito, hun collega, naar dit godsdienstgesprek aldaar afgevaardigd door de stad Straatsburg.

Er is ook een andere mogelijkheid. Farel zat in die dag in zijn eigen stad (Neuchâtel) in zeer grote moeilijkheden. Het heeft maar een haar gescheeld, of hij was door de Raad verbannen. Hij had de hulp van Bucer en Calvijn dringend nodig.

Wanneer deze laatste veronderstelling juist is, kunnen we de zoëven weergegeven brief van eind september 1540 beter waarderen. Dit te meer, omdat Calvijn aan Farel bijna niets vertelt in zijn brief over de afloop van het godsdienstgesprek in Hageneau. Dit zou er op kunnen wijzen, dat Farel wél in Hageneau aanwezig was.

Wel weten we, dat Calvijn daar heel kort geweest is. „Ik was ook slechts op een kort bezoek daar,” schrijft hij op 28 juli 1540 aan zijn vriend Du Taily in Genève.

Uit deze brief nemen we wél de belangrijkste zaken, met betrekking tot het godsdienstgesprek in Hageneau, over.

U weet, dat koning Ferdinand de vorsten van zijn partij enige tijd vóór de onzen al geroepen had om zich met hen te beraden, van welke kant men ons zou aangrijpen. Hij benoemde vier scheidsrechters, die het gesprek van beide partijen zouden aanhoren en hen tot een overeenstemming moesten brengen.

De onzen kwamen veel later aan en verontschuldigen zich bij de keizer.

Toen de bespreking zou beginnen, wisten de scheidsrechters niet, hoe ze moesten beginnen. Ze vroegen daarom de onzen maar, wat ze te zeggen hadden.

Daarop antwoordden ze, dat zij een reformatie van de kerk voorstonden volgens de in Augsburg (1530) aan de keizer voorgelegde belijdenis. Ze boden aan, alle moei-

lijkheden, die daarbij zouden optreden, uit de weg te willen helpen en nader te willen verklaren, wat nog niet duidelijk genoeg was.

Het huwelijk van de priester en het vieren van het Avondmaal in beiderlei gestalte wilde koning Ferdinand de onzen wel toestaan, maar al de overige zaken, neen, daarover kon zonder toestemming van de "heilige vader" niet over gediscussieërd worden.

Tenslotte kwam Ferdinand met het antwoord, dat het aan de protestantse keurvorsten lag, dat men geen goed middel aanwendde om tot overeenstemming te komen. Hij van zijn kant, was gekomen om te beraden, hoe een goed en vriendschappelijk gesprek tot stand kon komen, maar onze vorsten hadden zich niet verwaardigd te verschijnen. (Sarcastisch! Koning Ferdinand wist van de misstap van Filip van Hessen. En met de heer van Braunschweig zat het ook niet goed. Een roofmoord. K.)

Desniettenstaande is de keizer nog bereid een tweede godsdienstgesprek te organiseren, waarop de kwesties door beide partijen moeten besproken worden. Echter wel onder voorwaarde, dat na ieder afsluitend gesprek het eindoordeel aan zijne majesteit en aan zijn heiligheid voorbehouden blijft.

Wat het verwijt van koning Ferdinand aan het adres van onze vorsten betreft, als zouden zij de onderhandeling verhinderd hebben, dat is geheel ten onrechte. Want het was geheel en al in orde, dat zij hun doctoren en adviseurs met hun volmacht hadden gezonden. Ja, zij hadden beloofd te zullen komen, wanneer ze bemerkten, dat in goede trouw werd onderhandeld.

De nieuwe zitting aanvaardden ze gaarne. Maar alle daaraan vastgeknoopte voorwaarden verwerpen ze als onverdragelijk en belachelijk. Want deze zijn precies het tegendeel van wat de keizer in Frankfort heeft beloofd. Het oogmerk van onze tegenstanders is hun Bond sterk te maken, en de onze te verzwakken. Maar wij hopen, dat God deze opzet in haar tegendeel verkeren zal. Wie hij ook zij, ieder der onzen zoekt het Rijk van Christus te vermeerderen, zoveel dat mogelijk is en is vastbesloten, niets toe te geven.

We weten nu niet, wat de Heere behaagt, ons te zenden.

Een deel van onze tegenstanders verlangt niet anders dan oorlog.

De keizer is zó zeer in andere rijkszaken verwickeld, dat hij het er niet op waagt, nog meer op zich te laden.

De paus zou de keizer graag uit zijn moeilijkheden helpen. Hij heeft door zijn gezant 300.000 dukaten de keizer aangeboden om hem te helpen.

Zouden allen, die ons geloof nog niet hebben aangenomen, zich verbinden tot een aanval op ons, dan zou de keizer er helemaal geen bezwaar tegen hebben, zijn naam daaraan te verbinden; al zou het alleen maar zijn om de kracht van Duitsland te breken en het dan gemakkelijker te kunnen bedwingen en onder zijn heerschappij te brengen.

U bemerkt wel, dat Calvijn meer een commentaar geeft bij het godsdienstgesprek in Hageneau, dan dat hij diep ingaat op wat er in feite is gebeurd. Hij is nog al optimistisch over „zijn partij”. Vooral ook, omdat hij verwacht, dat de nog „neutrale” keurvorsten nooit de keizer zullen steunen, wanneer deze met de Roomse Bond tot de aanval zal over gaan. Want, zegt Calvijn, dan weten ze wel, dat het met hun macht in hun rijkjes (keurvorstendommen) gedaan is en dat de keizer zijn juk op hun hals zal leggen.

Calvijn heeft niet kunnen voorzien, dat het zedenschandaal van Filip van Hessen de protestantse partij heel veel kwaad zal gaan doen.

De keizer heeft hij goed getypeerd.

Gelukkig dat hij kon constateren: „De geleerden, die van onze kant naar Hageneau zijn gekomen, zijn het onder elkaar geheel eens.”

De machtige keizer Karel V regeert nu al meer dan twintig jaar over een verscheurd Duitsland. In godsdienstig opzicht door de zegenrijke voortgang van de lutherse Reformatie; maar ook door de grote ontevredenheid, die allerwege in de roomse kerk heerst over de onduldbare misstanden in deze kerk, waarvan ze de paus van Rome de schuld geven. Velen wensen een *nationaal* concilie met hun bisschoppen om tot verbetering te komen.

Daartegen verzet zich uiteraard de schatrijke en zich oppermachtig wanende „stedehouder van Christus,” die beschikt over een grote schare geleerden en diplomaten, die zich roeren op ieder in Duitsland door de keizer belegd

godsdienst gesprek, waar een oplossing gezocht moet worden om tot eenheid vanuit de verscheurdheid te komen.

De broer van Karel V, die in het duitse rijk de keizer vertegenwoordigt, koning Ferdinand van Oostenrijk, is met de door hem geleide Bond van een aantal roomse keurvorsten geheel op de hand van de paus.

Een verscheurd Duits rijk, ook in politiek opzicht. Vooral in Noord-Duitsland staan schier alle keurvorsten aan de zijde van de Reformatie, die ze in hun vorstendom of graafschap hebben ingevoerd. In Midden-Duitsland evenzo (Hessen, Saksen, Brandenburg). De vorsten hebben zich verenigd in een Bond te Schmalkalden. En zij worden, door de een meer en de ander minder opvallend, gesteund door (nog) roomse vorsten, die de oppermacht van de paus, maar ook een absolute heerschappij van de keizer, vrezen.

Deze keurvorsten (11 in getal) behorend tot de Protestantse (Evangelische) Bond, willen wel praten over meer eenheid, hopen daarop, maar geven bij monde van hun theologen geen duimbreed toe, wanneer het de leer der Reformatie betreft. (Al dreigt het diepe geschil rondom het Heilig Avondmaal: de confrontatie luthers en gereformeerden, met Melanchton als „stootblok”, deze eenheid rondom het sola scriptura, solo gratia en sola fide te verbreken).

Enkele vrije steden, met name Straatsburg, steunen de Bond van de evangelische vorsten uit volle overtuiging. Straatsburg „levert” de krachtigste verdediger van de leer der Reformatie, de 32-jarige Johannes Calvijn, die hier zij aan zij staat met Philippus Melanchton.

Het is voor ons, die terugzien vanuit een geheel andere wereld, een wereld, waarin de godsdienst nauwelijks meer van betekenis is in het staatkundig leven, een zeer gecompliceerde situatie, zo'n godsdienstgesprek, dat op bevel van de keizer werd gehouden van 28 november 1540 tot 18 januari 1541 te Hageneau. En op bevel van de keizer zou dit afgebroken godsdienstgesprek worden voortgezet in Worms. Het zou, evenals in Hageneau, weer gesaboteerd worden door de pausgezinden.

De keizer had zijn kanselier Granvelle bij voorkeur benoemd tot voorzitter van dit godsdienstgesprek.

Dit saboterend karakter van het godsdienstgesprek te Worms blijkt wel, wanneer we het verloop daarvan in tijdschema weergeven.

2 april 1540 De keizer roept op tot een nieuw godsdienstgesprek in Worms, na het afgebroken gesprek in Hagenau.

28 oktober 1540 Afgesproken datum opening van het gesprek.

25 november 1540 Pas dan komt de voorzitter Granvelle. Op hem moest worden gewacht. Hij opent de samenkomst.

1/2 december 1540 Openingsrede van de pauselijke gezant, Campeggi. Deze roept op tot eendracht. De onderhandelingen zullen plaats hebben door schriftelijke uitwisseling van door partijen opgestelde stukken. Over de door de scheidsrechters opgestelde eindconclusies moeten paus en keizer hun oordeel uitspreken, alvorens ze van kracht worden.

2 dec. 1540 - 2 jan. 1541. Een hele maand discussies over de vorm, waarin de gesprekken zullen plaats hebben.

2 jan. - 14 jan. 1541. Tegenover elkaar staan Melanchton enerzijds, Dr. Eck anderzijds.

14 jan. - 17 jan. 1541. Bespreking van de leer der erfzonde en van de rechtvaardigmaking. Vooral het laatste geeft diepgaande verwijdering.

18 jan. 1541. De keizer beveelt: Stop er mee! Kom naar de Rijksdag te Regensburg. Op 6 jan. 1541 had de keizer deze plaats reeds aangegeven. Het gesprek móést mislukken.

Calvijn heeft zeer nauwkeurig verslag uitgebracht van dit godsdienstgesprek te Worms.

U weet, dat hij, vóór hij als afgevaardigde van Straatsburg vertrok naar Worms (hij was toen nog geen twee maanden getrouwd), tot het besluit gekomen was, gehoor te geven aan de dringende roep uit Genève, weer naar deze stad terug te keren.

Midden december 1540 schreef Calvijn een zeer uitvoerig verslag van hetgeen er in Worms had plaats gehad. Omdat Farel in eigen persoon op 22 december 1540 naar Worms kwam, kon Calvijn dit verslag, met de openingsrede van Granvelle (in hoofdzaak uitgeschreven) en de rede van de pauselijke nuntius Campeggi, aan zijn vriend overhandigen.

Van de openingsrede van kardinaal Granvelle, de vertegenwoordiger van de keizer, tevens voorzitter, vermeldt Calvijn:

Op 25 november trok Granvelle de stad binnen. Drie dagen later hield hij een rede, die ons verkeerd viel, omdat het er op leek, alsof hij alle schuld van de ellende, waarin we thans verkeren, op ons wilde afwentelen.

Daags daarna antwoordde men gemeenschappelijk uit naam van allen, hoewel het de onzen tegen de borst stuitte. Maar omdat het niet anders was geoorloofd (dan dat één man de rede van Granvelle beantwoordde K.), wat moesten we doen?

Granvelle bleek dus vóór zijn komst al goed op de hoogte te zijn van het feit, dat de keizer geheel was afgeweken van de afspraken, met ons in Frankfort gemaakt. Men had hem al, maar zonder enige grond, tegen ons ingenomen.

U weet, enkele dagen na de openingsrede van Granvelle, was het woord aan Campeggi, de vertegenwoordiger van de paus, een gewiekst diplomaat. Calvijn schrijft hierover het volgende:

Nadat van onze kant was aangedrongen op snellere voortgang van het gesprek en flink kritiek was geleverd op de grote vertraging (van meer dan een maand. K.), deden ze, of ze zich schaamden en gaven ze voor, te willen beginnen.

Ze zongen hun mis van de Heilige Geest om onder gunstige waartekenen ons te kunnen aangrijpen.

Wij hadden een plechtige bidstond in onze kerk.

Maar op deze dag en de volgende hielden ze nogmaals vakantie.

Iedereen meende echter, dat we ons spoedig moesten aangorden tot de strijd.

's Woensdags (na de „vakantie”. K.) werden we samengeroepen voor, zoals het heette, een hoogsternstige zaak. Nadat we in de presidentszaal waren geleid, werd Granvelle ontboden. Na hem werd de apostolische nuntius uitgenodigd, binnen te komen. Deze vermaande ons in de naam van de „hoogheilige Paulus” (Paulus III), ons in te zetten voor eendracht en verzoening met de kerk.

Voor deze nuntius was een stoel geplaatst tegenover die van Granvelle, die echter zelf met de gezanten van de keurvorsten (Roomse Bond! K.) op een verhoogd podium zat. Granvelle ging wel de nuntius vier of vijf schre-

den tegemoet, om niet de schijn te geven, alsof hij de heilige apostolische stoel helemaal verachtte.

Hierop hield de nuntius zijn rede, die samengesteld was uit een lofzang op de liefde, een klaagzang op de tegenwoordige tijden en een vermaning, de tweedracht na te laten.

Toen hij klaar was, verwijderden zich de afgezanten om zich te beraden. Want hier geldt het ceremonieel van een keizerlijke zitting op rijksdagen.

Van ons, als tegenpartij, werd op beide redevoeringen een gemeenschappelijk antwoord geëist.

Men wist namelijk heel goed, dat dit niet mogelijk was, omdat alleen Saksen de Augsburgse Confessie, de basis van het gesprek van onze theologen, had ondertekend.

Hiertegen moesten we wel protesteren, evenals tegen het feit, dat wij niet konden dulden, dat de paus in deze vergadering een groot deel van de eer voor zichzelf opeiste. Ook daartegen moesten we protesteren, opdat het niet zou schijnen, alsof we daarin berustten. Ja, op geen enkele wijze konden we er mee instemmen, dat in beide redevoeringen, de paus met de titel van de allerheiligste vader genoemd werd, terwijl wij hem Gods vijand en de grote verdrukker van de kerk noemen.

De één zegt de paus zijn gehoorzaamheid toe, terwijl de ander zijn heerschappij bestrijdt.

U begrijpt wel, dat een dergelijke gang van zaken de afgezanten van de keurvorsten en de reformatorisch-gezinde theologen diep krenkte.

Weglopen kon niet. Steeds maar weer met kritiek aankomen, ging ook niet. Ze moesten soms méér schipperen dan hen lief was om niet te horen te krijgen: U hebt deze goede gelegenheid om tot eenheid te komen vast laten lopen.

We laten het verder verloop van dit godsdienstgesprek verder rusten. Eén gruwelijke vertoning van list en misleiding van de zijde van de keizer en van de paus om de hele zaak te rekken tot toegeslagen zou kunnen worden.

Wel moeten we nog aandacht schenken aan het dispuut, dat eindelijk op gang kwam tussen Melancton aan de ene zijde en Dr. Eck (in 1518, '19 reeds namens de paus tegenover Luther; hij bracht de pauselijke banbul naar Wittenberg en andere duitse steden) aan de andere zijde. Dat dispuut liep tussen 2 en 14 januari met tussenpozen.

Calvijn schrijft daarover in een later op 31 januari 1541 te Straatsburg aan Farel geschreven verslag:

Eindelijk, in de laatste dagen van de derde maand (na 28 oktober 1540, de dag dat het godsdienstgesprek te Worms zou beginnen. K.), zijn we eindelijk thuisgekomen.

Toen men wist, dat de keizer spoedig het gesprek in Worms zou doen beëindigen en velen al zich gereed maakten voor de terugreis naar huis, kregen we opeens geheel onverwacht gelegenheid om te disputeren. Misschien, omdat ze hoopten, dat, nu de keizer zo dichtbij was, wij wat bang werden, of, omdat ze zagen, dat het toch in hun macht was, weg te gaan, wanneer hen dat belieft. Misschien ook wel, omdat ze bang waren, toch de schande op zich te laden, dat wij, hoewel we met groot geduld alle door hen gestelde voorwaarden voor lief hadden genomen, zeer onwelwillend behandeld waren.

Want een hele maand lang waren ze er op uit geweest, het meest onbillijke van ons te verlangen, met de bedoeling, ons zover te brengen, dat we zouden weigeren (nog langer in Worms te blijven. K.). De onzen echter hebben hen in deze opzet teleurgesteld door geduld en nog eens geduld. Want de onzen hadden zich er op vastgezet, eerder iedere voorwaarde, die zij stelden, aan te nemen, en niet de schijn te wekken, ons aan het gesprek te willen onttrekken. Ze lieten toen dus opeens toe, wat zogenaamd slechts toegestaan kon worden. Maar het moest de schijn hebben, dat zodoende ons de verdediging van onze zaak niet onmogelijk was gemaakt.

Het kwam dus tot een disputatie (= redetwist).

Eck, die de tegenstanders als spreker hadden gekozen, hield een rede van twee uur.

Melancton antwoordde hem korter. Na de maaltijd donderde Eck er weer op los.

Dan kondigden „goede” en „heilige” scheidsrechters aan, dat er nu genoeg over dit artikel geredetwist was.

Omdat de tegenstanders het eerste en het laatste woord hadden gehad, brachten wij naar voren, dat dit ons onverdragelijk voorkwam.

De scheidsrechters (Calvijn noemt ze Areopagieten. K.) volhardden evenwel met onbuigzame ernst in wat ze hadden gezegd.

Wij eisten echter toch, dat men nog één keer spreken

moest. Dat werd toegestaan, maar onder voorwaarde, dat de tegenstanders het laatste woord zouden hebben. De volgende dag sloot Melanchton de disputatie op voortreffelijke wijze af.

Ook Eck kwam, veel meer gematigd, dan hij gewoon is, tot een slotthese. U zult zeggen: Deze gang van zaken lijkt me weinig deugdelijk.

Ik geef toe, een meer domme gang van zaken laat zich niet denken. Maar, omdat we moesten doen, wat de anderen ons voorschreven, was het nodig ook dat te doen, wat ons juist mishaagde.

Ik zal hier niet beschrijven, hoe trots, overmoedig, kwaadwillig en onbeschoft deze grappenmaker schreeuwde.

Stel u een barbaarse sofist voor, die onder mensen, die niet kunnen schrijven en lezen, stom opschept over zichzelf. Zo is de „halve” Eck (Iemand die niets te zeggen heeft. K.).

De scheidsrechters kondigden opnieuw aan, dat de strijdvraag nu van beide zijden voldoende was behandeld. Toen was het nog nodig, dat er vier geleerden werden uitgenodigd om een resolutie (eindconclusie. K.) op te stellen. Granvelle mocht ze uitkiezen. Hij koos voor ons Melanchton en Bucer; en voor de tegenstanders Eck en de bisschop van Mainz, die Granvelle voor meer gematigd hield dan de anderen.

Omdat laatstgenoemde echter niet thuis was, werd bij vergissing een ander aangetrokken, een dominicaner monnik, genaamd Mensinger; geen mens, maar een totaal onhandige duivel. Hij wilde aanvankelijk totaal niets weten van wat billijk zou zijn. Toen echter Eck, door de gezanten van de keizer op de korrel genomen, (want ze misbruikten hem als een aartsnar) toegaf, wat hij in zijn hele betoog geloofend had, en Granvelle daarmee instemde, legde ook Mensinger zijn trots af en stemde lichtvaardig toe.

Melanchton en Bucer zeiden, dat ze op de resolutie niets hadden aan te merken. Maar ze wilden deze ons voorleggen.

Terwijl we ons hierover beraadden, werden allen door Granvelle opgeroepen. Hij las een schrijven voor van de keizer. We werden met verlof naar huis gezonden.

Zo ging men onverrichterzake uit elkaar.

Al met al een valse vertoning, zo'n godsdienstgesprek. En dan nog wel over godsdienst!

Het artikel, dat onderwerp van twistgesprek was tussen Melanchton en Eck, was waarschijnlijk de erfzonde. Uit de geschriften van andere kerkhistorici blijkt, dat er ook een dispuut heeft plaats gehad tussen een geestelijke uit Passau en Calvijn. Sympathiek, dat Calvijn hier zelf niets over schrijft; ook niet, dat de krachtige kampvechter van de paus in dit dispuut het onderspit moest delven. Een zaak, waarom Melanchton Calvijn een theoloog bij uitnemendheid heeft genoemd.

De vraag, hoe Calvijn deze diep-ingrijpende conferentie heeft beleefd, kunnen we (gelukkig) beantwoorden. Calvijn heeft namelijk aan zijn vriend Farel, die een kort bezoek bracht aan Worms (22-24 december 1540), op diens aandrang een brief meegegeven, bestemd voor de predikanten te Neuchâtel.

Een voor ons belangrijke brief, omdat wij daaruit Calvijn in deze situatie nog beter leren kennen.

We moeten er wel aan denken, dat hij deze brief op 24 december heeft geschreven en aan Farel heeft meegegeven.

24 December. Een maand gearrewar, sabotage van de zijde der tegenstanders.

Aan de predikanten te Neuchâtel.

U moet van mij geen lang verhaal over de huidige onderhandelingen verwachten. We zitten doelloos in het kamp, waar de vijanden ons totaal geen aanleiding geven om te gaan strijden. Wanneer wij denken: zie zo, nu zijn ze met al hun uitvluchten voor de dag gekomen, dan bedenken ze tegelijk weer nieuwe kunstgrepen.

We hopen echter, dat deze kunstgrepen, waarin ze zich zo wèl gevoelen, zullen leiden tot grote roem van de Heere. Want de wereld zal erkennen, hoe hun geweten, dat het licht zo zeer moet schuwen, er aan toe is.

We hebben met vele woorden betuigd en met daden bezeugen, dat wij van harte bereid zijn, rekenschap af te leggen van onze leer, hoe gebrekkig we ook daarop voorbereid zijn.

Zij, nadat ze ons dikwijls door bedriegelijke ontwijkende zaken aan het lijntje hadden gehouden, bekenden uiteindelijk, zonder een geheim daarvan te maken, dat ze zelf van het door hen bedachte plan van -te doen-alsof ronduit een afschuw hadden. Maar toch handelen ze zo,

hoewel ze ons in alles, afgezien van onze goede zaak, de baas zijn. Ze hebben verdedigers (advocaten) voor het uitzoeken, omdat er een grote schare bekwame lieden klaar staat tot hun dienst. De heren, die ze uitgenodigd hebben om als scheidsrechters op te treden, staan uiteraard gunstig tegenover hun zaak. Geld, macht, ja aan alle andere hulpmiddelen, ze hebben het in overvloed. En wij lijden gebrek. Maar hun boos geweten werpt hen tekeer. Ze vluchten, zonder dat iemand hen vervolgt.

Heeft de Heere hun geest zo teneer geslagen, dat ze de strijd met ons ontwijken? En dat niet alleen om hen des te machtiger en meer wonderbaar teneer te werpen, maar ook om ons door hun angst deemoedig te maken? Want wij zijn het niet waard, dat de Heere onze ijver zou gebruiken om Hem te verdedigen.

Hoe het ook zij, als maar de waarheid bewaard worde en Zijn eer steeds meer stralend oplicht, dan moet dat ons meer dan genoeg zijn.

Maar al zijn we dan niet in een open veldslag handgemeen geraakt, denkt er dan wel aan, beste broeders, dat wij een verborgen strijd hebben te voeren tegen de listige streken van de satan. Dat zeg ik hierom, opdat u door een vroom gebed mede arbeiden moogt, opdat de Heere de onschuld van de Zijnen niet zal laten vallen in het vangnet van het geweld.

De zaak van de broeders in Frankrijk, die door de goddelozen zo gruwelijk gekweld worden, willen wij met betamelijke ijver op ons nemen. Wij kunnen echter thans niet anders beloven, dan dat we ons moeite getroosten moeten, zodat u bemerkt, dat onze bemoeienis tot hun redding niet uitbleef.

Over mijn komen tot u waag ik niet iets definitiefs te zeggen. Farel weet, welke hindernissen mij tegenhouden. Ik hoop echter, de dag te mogen beleven, dat ik u allen tegelijk in de Heere mag omvatten.

Vaarwel, voortreffelijke broeders! De Heere sterke u meer en meer tot Zijn werk.

Worms, 24 december 1540

Uw
Calvijn.

Zo zijn we nu toegekomen aan het vierde godsdienstgesprek, dat keizer Karel V had verordineerd. Na Frankfort, Hageneau en Worms het godsdienstgesprek te Regensburg.

Te Regensburg, ver van de Rijn, gelegen aan de Donau, in het roomse Beierse gebied.

Toen op 18 januari 1541 de keizer bevel gegeven had, het hoogst onverkwikkelijke en totaal onvruchtbare gesprek in Worms te beëindigen en hij dezelfde theologen, die daar aanwezig waren geweest, beval naar Regensburg te komen, is Calvijn terug gereisd naar Straatsburg.

Na bijna vier maanden was hij weer terug bij zijn vrouw, in zijn gemeente, op de school.

En hij heeft zich verbonden, weer naar Genève te zullen terugkeren.

Hoe hij zijn vrouw heeft aangetroffen, vermeldt Calvijn ons niet. Wel treft hij een diep bedroefde en geschokte franse vluchtelingengemeente aan, waarbij zich steeds meer vluchtelingen voegen. Immers, in Frankrijk woeden in steeds heviger mate de vervolgingen. En op het gymnasium is het droevig gesteld. De docenten Bucer, Capito en Calvijn zijn vier maanden afwezig geweest. Bovendien is Capito er lichamelijk niet best aan toe. Hij kan zijn werk nauwelijks meer doen.

Calvijn zou op drie plaatsen tegelijk moeten zijn: hij moet beslist naar Regensburg als afgezant van de stad Straatsburg; vooral Melanchton heeft daarop met alle klem aangedrongen;

hij zou in Straatsburg moeten blijven en zou dat ook graag willen;

hij heeft zijn woord gegeven aan Genève, waar men tijdelijk als plaatsvervanger van Calvijn Viret uit Lausanne heeft aangesteld en waar Farel niets kan doen, omdat hij het in zijn eigen stad Neuchâtel heel erg moeilijk heeft.

Zal men het in Genève billijken, dat Calvijn niet geweigerd heeft, naar Regensburg te gaan? Wil hij zijn terugkeer naar Genève op de lange baan schuiven? Beproeft hij Genève om te zien, of ze hem wel echt en oprecht terugverlangen? Hoe lang kan die Rijksdag in Regensburg wel duren? In april (1541) begint hij. (Het zou eind juli 1541 worden, eer de zitting aldaar werden beëindigd).

Calvijn heeft, direkt na zijn thuiskomst in Straatsburg, op 31 januari 1541 aan Farel geschreven, waarom hij wel naar Regensburg móét gaan. Hij zal daar in een brief van 19 februari 1541 nog eens op terugkomen.

We zijn benieuwd!

Aan Farel te Neuchâtel

De Raad van Straatsburg heeft mij aan Bucer toegevoegd. Melanchton heeft daar zeer op aangedrongen. Ik zeg dit hierom, opdat u geen argwaan koestert, dat ik er op uit ben, ergens anders heen gezonden te worden, met de gedachte: dan zal Genève mij niet nòg eens terugverlangen.

Want toen Melanchton van onze afgezanten afscheid nam, (in Worms. K.), beval hij mij zo nadrukkelijk, niet te weigeren, met hem naar de Rijksdag te gaan, dat ik in grote verlegenheid geraakte. Toen ik probeerde, hem hierin tegen te komen, zei hij, dat hij zich niet bekommerde om mijn verontschuldiging uitvluchten. Hij had alle redenen om van mij te eisen, naar de Rijksdag te gaan, zei hij.

Enkele dagen tevoren had hij ook al in gelijke zin gesproken. Want juist vóór hierover gesproken werd, hadden Grynäus (Bazel), Sturm en ik (beiden Straatsburg), omdat alle hoop, nog iets te bereiken, vervlogen scheen, gevraagd, of we niet naar huis konden gaan. We hadden alles al ingepakt en waren bezig van de vrienden afscheid te nemen.

Toen we bij Melanchton kwamen, zei hij: De anderen wil ik dat toestaan; Calvijn laat ik echter niet vertrekken. Hij liep tegelijk ons huis binnen om de afreis te verhinderen.

U ziet, lieve Farel, hoe ik vastgebonden ben en dat er niets sluis ondernomen is om de terugkeer naar Genève te vertragen. Ik ben toch dwaas, dat ik een verdachtmaking probeer te wederleggen, die noch bij u wellicht zou opkomen, noch op onze schouders gelegd kan worden.

Duidelijk is de bedoeling, dat dit schrijven aan Viret doorgegeven zal worden, die ook liever in zijn eigen gemeente Lausanne was gebleven, dan maandenlang in Genève voor Calvijn te moeten waarnemen. Ook dat hierdoor alle praatjes kunnen worden tegengesproken.

Zoals reeds gezegd, op 19 januari 1541 komt Calvijn op deze kwestie nog eens terug.

Aan Farel in Neuchâtel.

Over mij behoeft u zich op heden geen zorgen te maken.

Ik wilde wel, dat ik me niet behoefde te verontschuldigen tegenover Genève! Want geheel en al tegen mijn zin sleept men mij naar Regensburg. Ten eerste, omdat ik van mening ben, dat de reis voor mij daarheen reeds zeer bezwaarlijk is. En dan, ik vrees ten zeerste, dat ik een zeer lange tijd weg moet blijven. Gewoonlijk nemen de rijksdagen wel tien maanden in beslag. En tenslotte, ik verwacht, dat de komende verhandelingen heel weinig goeds opleveren kunnen. Een ander mag daar gerust anders over denken. Dinsdag hopen we op reis te gaan. Is er wat bijzonders, dan hebt u Capito nog hier. Want ik reis alleen met Bucer.

Schrijf me alstublieft lange brieven om mij van mijn verveling af te helpen. Ik heb de troost van mijn vrienden nodig om staande te blijven en niet te sterven.

We hebben niet minder dan zeven brieven van Calvijn, waarin hij aan Farel en ook wel aan Viret een uitvoerig verslag geeft van zijn ervaring op de Rijksdag te Regensburg.

Gezien de zeer verre reizen (van die tijd althans) had de keizer (Karel V) de oproep wat ruim gesteld, wat tijd betreft. In april 1541 werden de vertegenwoordigers van de paus, van de fransen en de engelse koning, van de beide Bonden (de roomse en de evangelische Bond), van de vrije steden, van de roomse kerken in Duitsland (bisschoppen) en alle niet-gebonden vorsten, hertogen en graven verwacht.

Tot eind april had de keizer gewacht met de opening van de rijksdag.

Calvijn geeft een lange lijst van politieke en kerkelijke vertegenwoordigers. Hij steekt het in zijn eerste verslag niet onder stoelen of banken, dat hij heel erg bang is, dat de keizer in ieder geval één der leden van de evangelische Bond met de rijksban zal treffen, omdat hij zich schandelijk heeft gedragen: de hertog van Braunschweig, een rover en moordenaar. En hoe zal de keizer reageren op Filip van Hessen, de leider van „onze” Bond? vraagt Calvijn zich af. Hij heeft bijvoorbeeld al een voorstel van de keizer afgeslagen, dat inhield, door middel van scheidsrechters tot een vergelijk te komen. En toch schrijft de scherpzinnige Calvijn even voor de beaardslagingen:

Ik zie niet voldoende zekere aanwijzingen, aan de hand waarvan ik waarschijnlijke vermoedens kan doorgeven. Wanneer het wangedrag van onze keurvorsten de keizer

zou nopen, op te treden tegen hen, dan sticht hij van meetaan verwarring. Hij zou dat optreden wel eens kunnen uitstellen tot later, om niet aan de hoofdzaak voorbij te gaan. En die hoofdzaak is de tweespalt in Duitsland. De keizer wenst een rustig Duitsland. Tot nu toe althans. Want de keizer ziet zich op dit moment gehinderd, tegen ons maatregelen te nemen. Ten aanzien van de koning van Frankrijk heet het, of een ongewisse vrede, of het gevaar van een open (aanvals-)oorlog. En de keizer vreest een turkse inval.

(Calvijn blijkt dit goed gezien te hebben, want hij vervolgt, blijkbaar na de opening van de rijksdag:)

De keizer heeft zich onttrokken aan alle andere moeilijkheden en zal tijdens deze rijksdag geen strijd ontke-
tenen, wanneer hij niet tegen zijn wil door het onverbid-
delijk gedram van onze vijanden daartoe uitgelokt en ge-
dwongen wordt. (Door de paus, zijn broer Ferdinand en
de roomse vorsten. K.).

De onzen hopen nu eens gehoor bij hem te vinden. Ze durven op een zekere, duurzame vrede niet te hopen, alvorens het tot eendracht in geloofszaken is gekomen en in de kerken de ware orde is tot stand gekomen. Daarom dringen ze er op aan, dat de rijksgroten aan de onderhandeling nu eens ernstig zullen deelnemen. Zij wensen intussen niets liever, dan dat alle geschilpunten zonder krijgswaarschuwing beslecht kunnen worden. Ze vrezen, als het tot een oorlog komt, een gewisse ondergang van hun vaderland.

Calvijn schrijft dan verder, dat hij drie soorten mensen op de rijksdag aantreft onder de tegenpartij:

De *eersten* blazen op de hoorn en doen alsof het onge-
looflijk dom is, wanneer men ons niet direkt aanpakt.
Morgen al! Tot deze soort vorsten behoren die van het
bisdom Mainz, die van Beieren, Hendrik van Braunsch-
weig en zijn broer, en de bisschop van Bremen.

De *anderen*, die zich zorgen maken over hun vaderland;
ze zien, dat de oorlog zijn ondergang, of in ieder geval
toch groot nadeel en verwoesting zal uitrichten. Ze stel-
len alles in het werk om zonder beslechting van de twee-
spalt op godsdienstig terrein toch op een of andere wijze
tot een vrede te geraken.

De *derden* zouden wel graag komen tot dragelijke verbe-

tering van de kerkelijke leer en van de zeden. Ze zijn
echter er nog lang niet aan toe, dat ze inzien, waar het in
feite om gaat, en ze missen de moed om zich hiervoor in
te zetten. Daarom stellen ze zich zó op, dat het schijnt,
als zoeken ze de rust van het gemenebest, het algemeen
welzijn van alle partijen.

Tot deze derde groep kunnen we het bisdom Keulen re-
kenen; ook die van Augsburg. Maar dat zijn dan de eni-
gen uit de hele kudde van bisschoppen. Verder kunnen
we tot de derde groep rekenen de beide broeders uit De
Paltz en hun neef Otto en misschien ook de hertog van
Kleef. De lieden van de eerste groep, die de vrede ver-
storen willen, zullen, omdat ze in de minderheid zijn, en
alle anderen tegen zich hebben, nauwelijks bereiken,
wat ze willen.

De keizer is, als reeds gezegd, totaal tot vrede geneigd.
En wanneer hij kans ziet, door het opschuiven van een
oplossing middels de godsdienstgesprekken alles uit te
stellen tot een later tijdstip, dan zal hij dat zeker doen.
Daar zet hij zich geheel voor in.

De onzen zullen zich niet gemakkelijk in slaap laten sus-
sen, door zich bij alles neer te leggen. Ze hebben heel
wat medestanders in hun eis: reformatie der kerk.

Zo is er, hoe gering ook, toch enige hoop, dat we iets
kunnen doen.

De gezanten van de paus vochten, zoals ze gewoon zijn,
hevig er tegen, dat men zou samenkomen om te onder-
handelen. Zij menen immers, dat hun heerschappij in
het geding is. Wanneer ergens een dispuut gehouden
wordt over het geloof, of een bespreking over de verbe-
tering van de kerk, mag dat volgens hen nooit plaats heb-
ben, zonder de toestemming van hun afgod te Rome.

Hier in Regensburg doen ze, als bevorderen ze het ge-
sprek, dat wij eisen. Maar op de achtergrond werken ze
ons met bezweringen en dreigementen tegen. Ze zijn be-
reid, de keizer met enorme sommen geld te steunen,
wanneer hij maar naar de wapenen wil grijpen.

Dat is niet de opzet van 's pausen nuntius (vertegenwoor-
diger. K.), Contarini, die liever zonder bloedvergieten
wil onderdrukken.

Wanneer deze nuntius echter iets toegeeft aan de tegen-
partij, wat bij de tyrannie van de roomse stoel niet past,

dan dreigen ze met bliksemen, waarmede ze denken het ganse aardrijk te kunnen doen versmelten.

Het gaat er dus om, Duitsland met een nog net op tijd gesloten vrede of wapenstilstand voor een paar jaar tot bedaren te brengen, zonder dat onze zaak aangerood wordt. Zo denkt de keizer er over. Maar dat zal hij moeilijk kunnen bereiken. U ziet, de vermoedens zijn zo vaag, dat men niet eens gissen kan, wat er zal gebeuren.

Wanneer wij het hele verloop van deze Rijksdag te Regensburg nalezen bij bijvoorbeeld de bekende duitse kerkhistoricus Rank, staan we verwonderd over wat Calvijn in dit commentaar, geschreven even vóór en even ná de opening van deze rijksdag door de keizer, aan zijn vriend Farel heeft geschreven. Hij kent en doorziet de mannen van allerlei slag, die hier aanwezig zijn. Maar, meer nog met scherpe blik ziet hij ook, waartoe het op deze rijksdag zal leiden. Neen, hij voorzegt dit niet. Hij durft niet eens te gissen. Maar wat hij op 29 april 1541 dacht en neerschreef, zal drie maanden later, bij de sluiting van de Rijksdag te Regensburg op 29 juli 1541, bijna letterlijk bewaarheid worden.

Calvijn heeft in dit alles niet alleen naar mensen, hetzij een paus, een keizer, een vorst of een bekwaam geleerde gekeken. Uit de bede, waarmede hij de brief aan Farel van 29 april 1541 vanuit Regensburg beëindigt, blijkt wel duidelijk, dat hij door genade mocht zien op de Heere der heirscharen, de Koning der koningen.

Wat moeten we doen?

Wij willen de Naam des Heeren aanroepen, hem bidden, dat Hij deze grote en gewichtige zaak, waarin het gaat om Zijn eer en om het heil van Zijn kerk, besture naar Zijn goeddunken. Hij moge in zo'n belangrijk punt des tijds tonen, dat voor Hem niets meer waarde heeft dan de hemelse wijsheid, die Hij ons heeft geopenbaard in het Evangelie, en de zielen die Hij daar door het heilige bloed van Zijn Zoon verlost heeft.

Hoe meer onzeker ons alles in alles voorkomt, hoe meer we de Heere moeten bidden en hoe meer we ijverig moeten zijn in ons denken en streven.

Overwegen we de hele gang en de stand van zaken nauwkeurig, dan zullen we ontdekken, dat de Heere altijd weer op wonderlijke wijze, zonder raad en hulp van

mensen, ja, zelfs tegen alle verwachtingen in, een oplossing heeft gebracht.

Van Zijn macht, die Hij zo dikwijls getoond heeft, zijn we ook nu, temidden van alle verwarring in de onderlinge verhoudingen, geheel en al afhankelijk.

Rondom ons ziende, schrik ik van veler verzekerdheid, maar ook van gruwelen als de bigamie van de landgraaf van Hessen.

Maar wát geschieden moge, God zal Zichzelf niet verloochenen.

Wanneer we Calvijns verdere verslagen van wat er na de opening eind april 1541 is besproken doorlezen en we leggen zijn verslagen naast de gang van zaken, zoals deze door betrouwbare kerkhistorici uitvoerig is beschreven, dan valt het ons op, dat Calvijn slechts terloops spreekt over het belangrijkste stuk, dat de keizer had laten opstellen. Dat was een „schriftelijk ontwerp”, waarin belangrijke zaken uit de geloofsleer, waaromtrent roomsen en evangelischen verschil van opvatting en uitleg hadden, zó waren opgesteld, zó waren geformuleerd, dat ze naar de mening van de opstellers, zowel voor de roomsen als voor de evangelischen aanvaardbaar waren. Granvelle, de kanselier van de keizer, legde dit ontwerp aan de theologen voor. Aan, zoals de keizer zei, rechtschapen en vredelievende mannen.

Het staat vast, dat ook Bucer aan het tot stand komen van dit geschrift heeft meegewerkt. En Calvijn, die, zoals we weten met Bucer samen naar Regensburg is gereisd, moet hiervan, misschien ook wel van de inhoud, zeker van de strekking, op de hoogte zijn geweest.

We weten ook, dat Bucer dit ontwerp via vertrouwde keurvorsten van de Bond van protestantse vorsten, Luther heeft voorgelegd. Luther moet gezegd hebben: Wel netjes op papier gezet, maar onuitvoerbaar. En Melanchton moet hiermede hebben ingestemd.

In tegenstelling tot het moedwillig geharrewar bij de gesprekken in Hageneau en Worms, had de keizer zich voorgenomen om aan de hand van het gereedliggende ontwerp onmiddellijk over te gaan tot het benoemen van drie geleerden van de protestantse en van drie geleerden van de roomse partij.

De eerste partij werd toegedacht aan Melanchton, Bucer en Pistorius; de tweede aan bisschop v.d. Plug, een theoloog uit

Keulen (Groppe) en de befaamde Johannes Eck, de pause-lijke opponent van Luther vóór Worms (1521).

Gespreksleiders werden Granvelle en de keurvorst van De Paltz, een vredelievend man.

We huiveren er van, wanneer we dit lezen. Want, afgezien nog van de vage en nietszeggende inhoud van het ontwerp, dat bestond uit 22 artikelen, het ging hier helemaal niet om de waarheid Gods, ons geopenbaard in de Heilige Schrift. Het moest ook niet zijn tot Gods eer. Neen, het was zondermeer zó, dat de leer des geloofs moest worden opgeofferd aan een politiek doel: weg met de tweespalt tussen Rome en de Reformatie.

Reeds eind april begonnen de beraadslagingen, die, behalve door de reeds eerder genoemde en door de keizer aangewezene personen, mocht bijgewoond worden door nog zes waarnemers, ook zorgvuldig uitgekozen en zelfs veelal niet onwillend staande tegenover de evangelischen. Drie van hen waren beslist protestant!

De opzet was: bij benadering (!!!) in een definitief artikel te kunnen opnemen, hoe èn protestanten èn roomsen, eensgezind (!) waren ten aanzien van de leer des geloofs.

We noemen de eerste vier artikelen:

1. de mens in de staat der rechtheid
2. de vrije wil
3. de erfzonde
4. de rechtvaardigmaking.

Calvijn moest in dit politieke spel met heilige zaken, waarin de volle waarheid wordt opgeofferd aan een schijn-eenheid, wel héél ver meegaan.

Dat hij dit zich wel bewust is geweest, zal ons straks wel duidelijk worden.

We geven eerst Calvijns verslag van de bespreking der eerste 4 artikelen, zoals hij deze toezond aan Farel op 11 mei 1541.

We moeten nog er op wijzen, dat Bucer, Melanchton en Pistorius, een luthers predikant, telkens, wanneer er een artikel in de commissie was besproken, er vóór en er na, dit bespreken met hun eigen mensen, waaronder Calvijn.

Aan Farel te Neuchâtel

Hoezeer het me ook om vele redenen verdriet, hier te zijn, ik heb er toch geen spijt van hier te zijn gekomen.

U denkt, dat ik niet goed bij mijn verstand ben, maar ik

weet, wat ik zeg. Dat ik mijn verstand nog heb, zult u vernemen in het verslag van de gesprekken alhier. U kunt uit het verhaal concluderen, zo het u goeddunkt.

Onze gedelegeerden onderhandelden over de erfzonde zonder moeilijkheden.

Daarna handelde het dispuut over de vrije wil. Dit onderwerp werd in de geest van Augustinus aan het papier toebetrouwd. Over de rechtvaardigmaking werd de strijd heviger. Maar tenslotte werd een formule gevonden, die van beide kanten na bepaalde wijzigingen werd aanvaard. (Dan komt het... K.).

Ik weet, dat u zich zult verwonderen, dat de tegenstanders zoveel hebben toegegeven, wanneer u het blad doorleest, waarin u de woordelijke en laatste redactie als bijlage aantreft.

Want de onzen hielden aan de hoofdzaken van de ware leer vast, zodat in de formulering van het leerstuk niet voorkomt, wat ook niet in onze geschriften voorkomt.

Ik weet wel, u wenst een duidelijker verklaring en u hebt mij daarin geheel aan uw zijde. Maar wanneer u bedenkt, met welke mensen wij te doen hebben, dan zult u moeten toegeven, dat er veel is bereikt.

U bemerkt wel, dat Calvijn zich hierin met de stroom mee laat voeren. En dan in het bijzonder met zijn collega Bucer, die, zoals hij zelf schrijft, „voor de éénwording geheel vuur en vlam is en moppert en scheldt, dat vragen, die de te bespreken artikelen betreffen, eenzijdig benaderd zijn.” (En dus het doel, nu eens de tegenpartij niet in de weg staan).

Calvijn laat in het verslag van 11 mei 1541 aan Farel wel duidelijk blijken, dat zijn vrienden (Farel en Viret) het helemaal niet met deze zaken eens zijn en zich afvragen, wat Calvijn daar in Regensburg uitvoert. Hij had toch kunnen weigeren, toen hij aangewezen werd als afgevaardigde van Straatsburg, en dan voor maanden, naar een duitse rijksdag te gaan. Hij had toch, zij het na veel strijd, wij zouden zeggen, het beroep aangenomen naar Genève. En hij wist toch, dat men hem daar heel hard nodig had. Uit heel de correspondentie van Farel en Viret blijkt overduidelijk, dat ze het met deze gang van zaken beslist niet eens zijn.

We gaan weer terug naar de pogingen om aan de hand van het vooraf opgesteld ontwerp, dat Granvelle uit naam van de keizer de door hem uit beide partijen aangewezen theologen heeft voorgelegd om tot een eensgezind formuleren te ko-

men van de in het ontwerp gegeven formules betreffende verschillende geloofswaarheden. De G.G.D. (grootste gemene deler) in zake de staat der rechtheid, de erfzonde, de vrije wil en zelfs ook met betrekking tot de rechtvaardigmaking is gevonden. Dat heeft Calvijn verteld in zijn verslag van 11 mei 1541.

Maar nu de volgende artikelen!

Eerst komen aan de orde:

5. de kerk

6. de sacramenten

Over de afhandeling van deze punten (u weet, hoe dit georganiseerd was) geeft Calvijn het volgende weer in zijn verslag aan Farel:

Dan ging men over tot het behandelen van het artikel uit het ontwerp, dat de kerk aan de orde stelde. Wat het begrip „kerk” betreft, dekten de meningen elkaar. Maar toen het ging over de macht in de kerk, begon men van elkaar af te wijken. Omdat men het beslist daarover niet eens kon worden, besloot men dit punt weg te laten.

(Calvijn bedoelt: men nam beiderzijds er genoeg mee, alleen het begrip „kerk” te omschrijven. K.).

Over de sacramenten, in algemene zin genomen, was er al reeds verschil van opvatting. (Geen wonder! Twee of zeven sacramenten? K.). De onzen lieten de anderen dan maar de door ons niet erkende dingen als huwelijk, biecht enz., houden, maar dan als neutrale zaken.

Men kwam toen verder bij het Avondmaal. Wij wezen de verandering, het bewaren en het ronddragen van de gewijde hostie en ook de andere bijgelovige gebruiken, af. Dat was voor de tegenstanders onaanvaardbaar. Bucer ging te keer, omdat, zoals hij zeide, vragen van deze aard te veel te eenzijdig benaderd werden(!)

Melanchton echter ging juist een heel andere kant uit. Door zeer scherp de verschillen tussen ons en onze tegenpartij te beklemtonen, verstoorde hij iedere schijn van een eventuele tot standkoming van de vrede.

Na een beraad onderling riepen onze gedelegeerden (Bucer, Melanchton en Pistorius) ons (ook Calvijn. K.) er bij.

Men nodigde ons uit, op het rijtje af, onze mening naar voren te brengen. Er klonk uit aller mond niet anders dan: de verandering (transsubstantiatie. K.) is een verzonnen geschiedenis; de bewaring van de hostie is bijge-

loof; de aanbidding daarvan is afgodendienst en houdt tenminste het gevaar in, dat zij geschiedt zonder Gods Woord.

Ook ik moest in het latijn zeggen, wat mijn gedachte hieromtrent was.

Hoewel ik geen der anderen had verstaan, (Calvijn sprak en verstond geen Duits. K.) veroordeelde ik toch vrijuit, zonder vrees daarmee aanstoot te geven, de lichamelijke tegenwoordigheid van Christus in de hostie en voegde daaraan toe, dat de aanbidding van de hostie voor mij iets onverdragelijks is.

Geloof mij, bij zulke onderhandelingen heeft men sterke geesten nodig, die de anderen bevestigen in hun overtuiging. (Bidden allen die met u zijn toch aanhoudend de Heere, dat Hij ons helpe met Zijn Geest der sterkte bekrachtigd te worden).

Daarop heeft Melanchton namens ons een samenvatting van onze leer hieromtrent opgeschreven.

Toen dit bij Granvelle gebracht werd, wees hij dit ontwerp met scherpe woorden af. De drie geleerden van de tegenpartij hadden Granvelle ingelicht. We hebben hier te doen met een grensgebied. Hoeveel moeilijkheden zullen er nog rijzen, wanneer straks artikelen aan de orde komen als de mis, de offerleer, de lekenkelk!

Hoe zal het gaan wanneer het straks komt tot een open belijdenis over de vraag van de tegenwoordigheid van Christus bij het Avondmaal?

Wat zal dan de strijd fel worden!

Regensburg 11 mei 1541.

Uw

J. Calvijn.

Melanchton en Bucer laten u groeten. Eergisteren, toen we bij de keurvorst van Hessen (u weet van zijn bigamie - twee vrouwen! K.) aten, werd vriendschappelijk over u gesproken.

Wilt u een afschrift van de 22 artikelen naar Bern sturen? U verdient daarvoor dank.

Uw

J. Calvijn.

We gaan op het verslag, dat Calvijn later, toen hij weer in Straatsburg was (juli 1541), maar niet in. Calvijn vertelt daarin, zeer in het kort, hoe het verloop is geweest van de bespre-

kingen over de rest van de artikelen uit het ontwerp. Het is vooral Melanchton geweest, die bewerkte, zoals Calvijn in dit verslag schrijft, „dat alles werd teruggewezen (wat in het ontwerp stond) en in tegengestelde zin opgesteld en naar voren gebracht werd.”

Het zijn niet alleen de evangelischen geweest, die met antithesen kwamen (tegen de opzet van de artikelen van het ontwerp van Granvelle en Bucer (!!!) in), maar vooral ook de afgezanten van de paus, met name zijn nuntius Contarini, waren het, die met niet te stuiten hardnekkigheid ingingen tegen de voorgestelde concessies en matigende omschrijvingen van het voor-ontwerp.

De kerkhistoricus Ranke schrijft: „Zo was men ook deze keer op de ingeslagen weg op totaal onoverkoombare hindernissen gestuit. En dat niet eens wat de diepere, Schriftuurlijke grondslagen van de geloofsleer betreft; ook niet wat betreft van de leer over de kerk, waarover men tot een „aanvaardbare” begripsomschrijving was gekomen. Neen, de oorzaak van het uit elkaar gaan lag veel meer in de roomse, scholastische voorstellingen, die gedurende de achterliggende eeuwen van pauselijke opperheerschappij een absoluut geldend karakter hadden gekregen. Deze en de daaraan verbonden eredienst, hield men aan de ene zijde als absoluut geldend en goddelijk vast, terwijl men aan de andere kant juist dit alles principieel afwees en er zich ver van distantieerde.”

Met name de pauselijk gezant, Contarini, heeft bij de rest van de besprekingen steeds (sluw en met veel intrigues) zijn uiterste best gedaan om het volgens hem gevaarlijke en waarde-loze spel op deze rijksdag in de hand van de paus te spelen, die, volgens hem, alléén het beslissingsrecht had (heeft) over zaken, die de religie aangaan.

En deze Contarini werd daarin krachtig gesteund door de roomse vorsten in Duitsland en felle bisschoppen als die van Mainz.

Wat zal de keizer straks doen?

Wat iemand als Bucer, die in dit verzoeningsstreven véél te ver is gegaan?

Hoe gaat Calvijn dit alles zien?

Nog één opmerking, alvorens we op deze vragen gaan antwoorden. Het is zéér opvallend, dat Calvijn in het hierboven gegeven verslag aan Farel iets doet, wat we in al zijn brieven nooit tegenkomen: hij gaat omstandig in op wat *hij*, toen de zaak vastliep, gezegd heeft.

Het ligt voor de hand, dat hij hiermede is ingegaan tegen de kritiek van Farel en anderen, die zeiden: „Wat doet onze Calvijn daar op die rijksdag?” Hij had naar Genève moeten gaan.

We begrijpen nu de brief wat beter, die Calvijn schrijft daags na het reeds aangehaalde schrijven, waarin een en ander over de gang van zaken op de rijksdag aan Farel wordt medege-deeld.

De bode, die dat verslag zou meenemen, vertrok een dag later dan Calvijn had verwacht; vandaar dat hij het hierna volgende schrijven daar nog bij kan insluiten.

Aan Farel te Neuchâtel.

Granvelle, die door zijn antwoord (aan Melanchton) ons alle hoop had ontnomen, hoorde van de beroerte, die Eck gekregen heeft. Omdat hij wellicht inzag, dat de onhandigheid van deze man de overeenstemming vertraagde, beval hij, dat, onder uitsluiting van Pistorius, de vier overigen (Melanchton, Bucer, de bisschop van Mainz en de keulse theoloog) zich zonder scheidsrechter moesten beraden. Zoveel ik begrijpen kon, konden wij nu gemakkelijk tot een vergelijk komen, als we maar genoe-gen wilden nemen met een halve Christus.

Melanchton en Bucer stelden met betrekking tot de verandering (Brood wordt het lichaam van Christus, wijn wordt Zijn bloed. K.) dubbelzinnige en goede klinkende thesen (stellingen. K.) op om zo te proberen, de tegenstanders tevreden te kunnen stellen, zonder in feite iets prijs te geven.

Dit plan valt slecht bij mij. Hoewel ze er hun redenen voor hebben. Ze hopen namelijk dat, wanneer eenmaal de zuivere leer een deur geopend wordt, dan ook de bijzonderheden in korte tijd aan het daglicht zullen treden. Daarom willen ze nu liever deze bijzonderheden over het hoofd zien; ze schrikken daarom zelfs voor zo'n dubbelzinnigheid niet terug.

Toch is niets méér gevaarlijk dan dat! Maar ik moet u wel zeggen, en ook alle vromen, dat beiden de beste gezondheid hebben en werkelijk aan niets anders denken, dan aan het bevorderen van het Rijk van Christus. Ze laten werkelijk niet anders te wensen over, waarin ze niet vast en trouw zouden zijn, maar wèl, dat ze zich in de manier van hun handelen tē zeer bij de gang van zaken van dit

ogenblik aanpassen.

Het doet me pijn, dat Bucer zich hierdoor opnieuw de haat van vele lieden op de hals zal halen. Maar omdat hij naar zijn zeggen beslist een heel goed geweten heeft (naar zijn mening), gaat hij met dit alles veel verder, dan goed is. En daarom zien we, dat we niet altijd ons kunnen beroepen op de reinheid van ons geweten. Zodat we hierin de broeders niet altijd in bescherming kunnen nemen.

Maar daarom smee ik u, mijn lieve Farel, zie toe, dat deze dingen niet bekend worden.

Dit alleen is voor mij in deze boze situatie verheugend, dat niemand heftiger tegen de „God uit brood” strijdt dan Brenz. Zo noemt hij dit zèlf.

Regensburg, 12 mei 1541.

Een boze, penible situatie, schrijft Calvijn. En dat wàs het ook voor hem. Samenwerken met broeders, die in de commissie door Granvelle benoemd waren, om op grond van politieke overwegingen te komen tot eenparigheid met roomse theologen en vorsten, aan de hand van het ontwerp, dat vooraf was opgesteld.

Gevaarlijk, zegt Calvijn nu.

En dan de grote ontevredenheid over zijn verblijf in Regensburg. En dan al vanaf begin april (en het wordt zeker juni!) in Regensburg, waar Farel en Viret de zin niet van inzien.

„Kon ik maar,” schreef Calvijn reeds bij de opening van de rijksdag (29 april 1541) aan Farel, „morgen al naar Genève gaan!”

En in een brief van 9 juni 1541 - Calvijn is dan nog in Regensburg -, schrijft Calvijn geruststellend aan Farel: „Met betrekking tot onze vroegere gemeente (Genève dus. K.), staat mijn plan vast. Zodra ik hier vrij ben en mijn collega (Bucer) zich bij mij wil aansluiten, ij ik daarheen. Laat Bucer mij in de steek, dan kom ik alleen om u niet in Uw verwachtingen teleur te stellen.”

Hoe en wanneer is Calvijn uit Regensburg vertrokken?

We weten uit andere bronnen, dat de op 27 april 1541 geopende commissie-vergaderingen op 22 mei 1541 bij besluit van de keizer zijn gesloten.

We weten ook, dat de povere resultaten daarna aan alle vertegenwoordigers uit Duitsland nog moesten worden voorgelegd. Tot ergernis van de roomse partij en van de paus-gezinden.

Dit alles heeft geduurd tot 29 juli 1541, toen de rijksdag officieel op last van de keizer werd beeindigd.

Zonder precies de datum te kunnen noemen, weten we, dat Calvijn begin juli weer terug is in Straatsburg.

Hij schrijft daarover aan Farel, nu vanuit Straatsburg, in een brief, gedagtekend juli 1541:

Omdat ik voor mij op de rijksdag geen verdere taak meer zag, heb ik met grote onverbiddelijkheid mijn verlof eerder afgeperst dan verkregen. Want Bucer wilde me nauwelijks van zich laten gaan en ook Melancton, die steeds beloofd had, mij te zullen helpen, wanneer de tijd daarvoor rijp was, smeekte me, dat ik zou blijven. Ik heb me echter op alle manieren losgemaakt. Ik wist, dat het gymnasium steeds meer in moeilijkheden kwam, omdat Capito begint te kwakkelen. Ik zag, dat mijn gemeente in Straatsburg mij hard nodig had. Op grond hiervan kwamen de onzen er toe, mij eindelijk verlof te geven om te vertrekken.

Toen ik zag, dat het met aller instemming tot een wapenstilstand kwam (ik wilde mij die beslissing niet laten ontgaan), ontsnapte ik. (Dat klopt: begin juli 1541.K.).

Calvijn, weer thuis!

Hoe is het toch tot een wapenstilstand tussen de protestantse Bond van duitse vorsten en Keizer Karel V gekomen?

In het beleid van Gods voorzienigheid was de keizer hiertoe wel genoodzaakt. Hij moest beslist naar Italië vertrekken, omdat een tocht naar Algiers (zeerovers!) op het programma stond. Een vierde oorlog met Frankrijk dreigde. En de Turken waren bezig met gevaarlijke invallen in Hongarije.

Nu, aldus de keizer, we nemen voorshands genoeg met de overeenstemming met betrekking tot de eerste vier artikelen van ons ontwerp, bedoeld om te komen tot het wegnemen van de tweespalt over godsdienstige zaken in Duitsland. En verder laten we de zaak bij het oude.

Voor de rest van de 22 artikelen praten we op een volgende rijksdag annex godsdienstgesprek. Dat zal binnen anderhalf jaar z'n beslag moeten krijgen.

De paus was woedend. De roomse vorsten eveneens. Ze hadden het gevoel, dat de evangelische partij het gewonnen had. De evangelische partij had, althans kerkelijk gezien, volop gelegenheid, zich uit te breiden.

Calvijn weer thuis. Althans in Straatsburg.

Ondanks alles, was Calvijns deelname aan de godsdienstgesprekken, zeker ook in Regensburg, voor hem een leerschool, een oefenschool geweest; van grote betekenis voor het werk; dat de Heere voor hem had weggelegd.

Het zou begin september 1541 worden, al eer Calvijn via Neuchâtel, waar grote moeilijkheden waren, met veel vreugde zou worden ontvangen in Genève.

Een bijzondere oefenschool had hij achter de rug. Dat hij die wel nodig had, zal blijken in Deel III.